



อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท



พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาทิ (นักการศึกษา)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ.๒๕๔๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

สมบัติของห้องสมุด มจร.
ศูนย์วัดศรีสุตาราม



บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ANICCATA IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

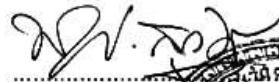
PHRAMAHA SUTAS TISSARAVADI (NUGGARNRIEN)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)**

**in
Graduate School
Mahachulalongkorn Buddhist University
Under Royal Patronage**



บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธ-
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา

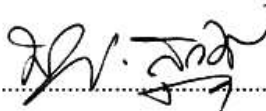


(พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

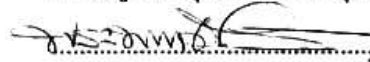


คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์



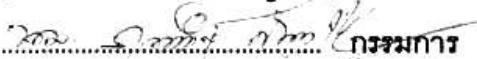
ประธานกรรมการ

(พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ)



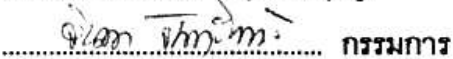
กรรมการ

(พระมหาธีรพันธ์ วชิรญาโณ)



กรรมการ

(พระมหาสมจินต์ สุมมาปัญญา)



กรรมการ

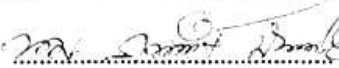
(ดร.จินดา จันทน์แก้ว)



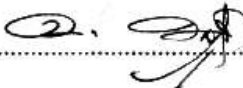
กรรมการ

(อาจารย์บรรจบ บรรณรุจิ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์



ประธานกรรมการ



กรรมการ



(๑)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท
ผู้วิจัย : พระมหาสุทัศน์ ดิสฺสรวาทิ (นักการศึกษา)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ : พระมหาสมจินต์ สมนุปญโญ
: อาจารย์บรรจบ บรรณรุจิ
วันสำเร็จการศึกษา ๑๐ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๐

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาแนวความคิดเรื่องอนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยศึกษาในเชิงอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ แยกออกเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) อนิจจตาที่พุทธปรัชญาอธิบายไว้ (๒) อนิจจตาในฐานะปฏิเษนแนวคิดเรื่องสังสคติกฎฐิและอุจเฉทกฎฐิ (๓) คุณค่าของอนิจจตาในเชิงจริยธรรม (๔) อนิจจตาในฐานะเป็นพื้นฐานและแกนกลางในการอธิบายหลักธรรมอื่น ๆ

ผลของงานวิจัยทำให้ทราบว่า

๑. พุทธปรัชญาแสดงว่า อนิจจตาคือความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะที่เสมอเหมือนกันของสังขารธรรม สังขารธรรมไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เกิดดับอยู่ทุกขณะ ไม่มีความสมบูรณ์พร้อมในตัวเอง เกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกัน มีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกัน มีอยู่ในรูปของกระแสการเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อย ๆ ไม่ขาดสาย ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นปรากฏการณ์ซึ่งไม่เกี่ยวกับผู้สร้างหรือเทพเจ้าใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นไปตามธรรมดา แม้กระนั้น ก็ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น มีระเบียบ กฎเกณฑ์และทิศทางที่แน่นอน

๒. ความเปลี่ยนแปลง (อนิจจตา) เป็นทัศนะสายกลาง ปฏิเษนความเห็นว่าเที่ยง (สังสคติกฎฐิ) และความเห็นว่าขาดสูญ (อุจเฉทกฎฐิ) ตามพุทธปรัชญา เรากล่าวไม่ได้ว่าโลกและอัตตาเที่ยง ในขณะเดียวกันก็กล่าวไม่ได้ว่าขาดสูญ สิ่งที่พุทธ-



ปฏิกิริยาเป็นยัน ก็คือ สรรพสิ่งเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ดำเนินไปโดยอาศัยเหตุปัจจัย สัมพันธ์สืบเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา แม้ดับสลายไปแล้วก็ยังเป็นเหตุปัจจัยแก่สิ่งอื่น และเกิดสิ่งใหม่ขึ้นทดแทน ไม่ใช่เป็นการขาดสูญเสียทีเดียว

๓. เมื่อมาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ อนิจจตาอันเป็นทัศนะทางอภิปรัชญาซึ่งแสดงความจริงที่ปรากฏอยู่ ก็มีคุณค่าในเชิงจริยธรรม ๒ ประการ คือ

๓.๑ เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลง ก็สามารถทำได้ เพราะรู้เท่าทันกฎธรรมดา มีจิตเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำกดดันจากสิ่งภายนอกและภายใน เป็นคุณค่าด้านจิตใจ

๓.๒ ก่อให้เกิดความไม่ประมาท เร่งทำกิจที่ควรทำต่อไปให้ดีที่สุด ด้วยใจที่เป็นอิสระ เพราะรู้ว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นคุณค่าด้านทำกิจ

๔. อนิจจตาเป็นพื้นฐานและแกนกลางให้เข้าใจทุกขตา อนัตตตา และหลักธรรมอื่น ๆ ของพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะหลักธรรมต่างก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องสืบเนื่องมาจากจักรธรรมอันเดียวกัน และเป็นไปเพื่ออุทิศมุ่งหมายเดียวกัน



(๓)

Thesis Title : Aniccata in Theravada Buddhist Philosophy
Researcher : Phramaha Sutas Tissaravati (Nuggarnrian)
Degree : Master of Arts (Philosophy)
Thesis Supervisory Committee
: Phramaha Somjin Sammapanno
Mr.Banjob Bannaruji
Date of Graduation : 1997

ABSTRACT

The objective of this research is to study the concept of Aniccata in Theravada Buddhist Philosophy as found in Tipitaka and other Buddhist literary works by considering only 4 points in both metaphysical and ethical aspects,viz. :

- (1) Aniccata-explanations presented by Buddhist Philosophy
- (2) Aniccata as the rejection of eternalism (sassataditthi) and annihilationism (ucchedaditthi)
- (3) The value of aniccata in the ethical aspect
- (4) Aniccata as the basis and centre for explaining the other teachings.

The outcome of this research can be briefed into 4 sections :

1. The Buddhist Philosophy indicates that Aniccata is the change which is the common characteristics of all the conditioned things. They are transient, impermanent, changeable, in the stream of rising, continuance, and destruction every moment. The conditioned things are not complete in themselves, originated from many factors, they, therefore, are relative, interdependent, interconnected, and existent in the form of the currence of arising and disappearance constantly. The change mentioned as such is nothing but phenomena of the world and livings. It is not created by gods. Although this change is just the picture of phenomena, but it



(๔)

does not occur accidentally. It depends upon many factors apparent in the series of the certain principle.

2. The Aniccata (change) is the middle concept which rejects eternalism (sassataditthi) and annihilationism (ucchedaditthi). According to Buddhist Philosophy, the world and self can not be regarded as eternal and annihilated. Buddhist Philosophy insists that all the conditioned things are changeable, impermanent, unstable. They continue depending upon other conditions. They are relative, interdependent, and interconnected. Because of arising of this one, that one arises, because of arising of that one, this one arises. At the same time, because of cessation of this one, that one ceases, because of cessation of that one, this one ceases.

3. The metaphysical concept of Aniccata which reflects the world and livings consists of the ethical values :

3.1 When the man undergoes various changes. They can control their mind because of convincing all the phenomena as they are. The man are possessed of independent mind, the mind is not overpowered by internal and external objects. This is regarded as a spiritual value.

3.2 Aniccata gives rise to heedfulness. The man will hurry up to do their own activities with an independent mind, because They realize that the change occurs depending conditions. This is regarded as a value for activity.

4. Aniccata is the basis and centre for comprehension of Dukkata, Anattata, and other concepts in Theravada Buddhist Philosophy, because all the Buddha's teachings have interrelated, come from the same origin and lead the practitioners to the same goal.



(๕)

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จเรียบร้อยลงด้วยดี เพราะอาศัยความช่วยเหลือจาก คณะอาจารย์ที่ปรึกษา คือ อาจารย์พระมหาสมจินต์ สมุมาปญโญ ผู้ได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาโดยตลอด อาจารย์บรรจบ บรรณรุจิ ได้กรุณาให้คำแนะนำทำให้วิทยานิพนธ์มีคุณค่าและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างสูงในความกรุณาของท่านทั้งสอง มา ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระเทพปริยัติวิธาน (บุศย์ โกวิท) เจ้าอาวาสวัดดาวดึงษาราม ผู้ให้การสนับสนุนการศึกษาภาษาบาลีอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำวิจัยนี้ พระครูใบฎีกาสันน ทยทกุโธ บรรณารักษ์ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้ให้ความสะดวกอย่างมากด้านหนังสือที่จำเป็นต่อการค้นคว้า และขออนุโมทนาขอบคุณ คุณมานพ นักการเรียน พี่ชายของผู้วิจัยที่ได้ให้คำแนะนำและช่วยงานเกี่ยวกับวิทยานิพนธ์เสมอมา

ขอขอบคุณ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สถาบันที่ประสิทธิประสาท วิชาการ ทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ความสามารถศึกษาค้นคว้าจัดทำวิทยานิพนธ์สำเร็จลง ด้วยดี

พระมหาสุทัศน์ ติสฺสรวาที (นักการเรียน)

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๐



(๖)

อักษรย่อคัมภีร์สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

เรียงตามลำดับอักษร

เลขเกี่ยวกับพระไตรปิฎก เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขข้อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า ดังนี้ = เล่ม/ข้อ/หน้า อาทิเช่น อญ.ติก. ๒๐/๕๗๖/๓๖๘. หมายถึง อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต เล่ม ๒๐ ข้อ ๕๗๖ หน้า ๓๖๘.

เลขเกี่ยวกับคัมภีร์อื่น เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า ดังนี้ = วิสุทฺธิ. ๓/๒๔๗. หมายถึง คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค เล่ม ๓ หน้า ๒๔๗.

ช.ชา.	=	ชุตฺตทกนิกาย ชาตก
ช.ธ.	=	ชุตฺตทกนิกาย ธมฺมปท
ช.ปฏ.	=	ชุตฺตทกนิกาย ปฏิสมฺภิกขมคฺค
ช.ม.	=	ชุตฺตทกนิกาย มหานิทฺเทส
ช.อุ.	=	ชุตฺตทกนิกาย อุทาน
ที.ปา.	=	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
ที.ม.	=	ทีฆนิกาย มหาวคฺค
ที.สี.	=	ทีฆนิกาย สีลขุทฺตคฺค
ที.อ.	=	ทีฆนิกาย อญฺฐกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)
ธ.อ.	=	ธมฺมปทญฺฐกถา
ม.มู.	=	มชฺฌนิมิกาย มุลปณฺณาสก
ม.อุปริ.	=	มชฺฌนิมิกาย อุปริปณฺณาสก
วินย.	=	วินยปิฎก
วิภงฺค.อ.	=	วิภงฺค อญฺฐกถา (สมุโมหวิโนทนี)
วิสุทฺธิ.	=	วิสุทฺธิมคฺค
สํ.ช.	=	สํยุตฺตนิกาย ชนฺธวาวคฺค
สํ.นิ.	=	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค



ส.ส.	=	สังยุตตนิกาย สคาถาคุศ
สงฺคณ.อ.	=	ธมฺมสงฺคณ. อฏฺฐกถา (อฏฺฐสาลินี)
สงฺคห.	=	อภิธมฺมตฺถสงฺคห
สงฺคห.ฎีกา.	=	อภิธมฺมตฺถสงฺคหฎีกา (อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)
องฺ.จกฺก.	=	องฺคฺตฺตรนิกาย จกฺกนิปาต
องฺ.ติก.	=	องฺคฺตฺตรนิกาย ติกฺกนิปาต
องฺ.นวก.	=	องฺคฺตฺตรนิกาย นวกฺกนิปาต
องฺ.อฏฺฐก.	=	องฺคฺตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต
องฺ.เอก.	=	องฺคฺตฺตรนิกาย เอกนิปาต
อภ.ป.	=	อภิธมฺมปิฎก ปฏฺฐาน
อภ.ส.	=	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณ.

การอ้างอิงได้ใช้พระไตรปิฎกบาลี ฉบับ 'มหาจุฬาลงกรณ' ๒๕๐๐'.



สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
อักษรย่อคำศัพท์สำหรับวิทยานิพนธ์นี้	(๖)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๖ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย	๖
บทที่ ๒ ทศนะเรื่องอนิจตา	๗
๒.๑ ความหมายของอนิจตา	๗
๒.๒ สิ่งที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง	๑๐
๒.๓ ความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เป็นกฎธรรมชาติ	๒๒
๒.๔ ความสัมพันธ์ของอนิจตากับหลักธรรมสำคัญ	๒๓
บทที่ ๓ อนิจตาในฐานะที่ปฏิเสธแนวคิดเรื่องสัสตทิฏฐิ- และอุจเฉททิฏฐิ	๔๓
๓.๑ สัสตทิฏฐิ	๔๔
๓.๒ อุจเฉททิฏฐิ	๕๒
๓.๓ อนิจตาปฏิเสธสัสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ	๕๖
๓.๔ อนิจตาอยู่กึ่งกลางสัสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ	๖๖



	หน้า
บทที่ ๔ คุณค่าของอนิจตาในเชิงจริยธรรม	๖๙
๔.๑ อนิจตาด้านทำจิตเพื่อความหลุดพ้น	๗๐
๔.๒ อนิจตาด้านทำกิจด้วยความไม่ประมาท	๗๓
๔.๓ ความรู้แจ้งอนิจตา	๗๕
๔.๔ วิธีเข้าถึงความรู้แจ้งอนิจตา	๗๘
บทที่ ๕ สรุปล วิจาร์ณและข้อเสนอนะ	๘๐
๕.๑ สรุปลผลการวิจัย	๘๐
๕.๒ วิจาร์ณ	๘๒
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๘๕
บรรณานุกรม	๘๖
ประวัติผู้วิจัย	๘๙



บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดที่สำคัญของพุทธปรัชญาเถรวาท ก็คือ แนวคิดแบบทางสายกลาง หลักธรรมในพุทธศาสนาแม้จะมีมากมาย แต่ก็รวมลงในหลักทางสายกลางทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าเมื่อยังมีพระชนมชีพอยู่ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนมากมายตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาภายหลังการตรัสรู้ หลักธรรมของพระองค์มีลักษณะสรุปได้ ๒ ประการ คือ (๑) แสดงหลักความจริงสายกลาง ว่าด้วยความจริงตามแนวเหตุผล บริสุทธิตามกระบวนการของธรรมชาติ (๒) แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน^๑ หรืออาจจะกล่าวได้ว่าหลักคำสอนในพุทธศาสนาเถรวาทจำแนกออกเป็นสองส่วนหลัก ๆ คือ

ก. ส่วนที่เป็นทัศนะทางอภิปรัชญา

ข. ส่วนที่เป็นทัศนะทางจริยศาสตร์^๒

หลักธรรมสองส่วนนี้ประสานสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าพุทธศาสนามีแต่หลักจริยศาสตร์เท่านั้น แต่ตามความเป็นจริงยังมีอภิปรัชญารองรับจริยศาสตร์นั้นด้วย แม้พระพุทธเจ้าจะไม่ประสงค์แสดงธรรมในแนวอภิปรัชญาอันจะนำไปสู่การถกเถียงตามหลักทฤษฎีก็ตาม พระองค์ทรงประสงค์แสดงความจริงของกระบวนการธรรมชาติเฉพาะเพื่อให้ประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเพื่อความดับทุกข์เท่านั้น

พระพุทธเจ้าทรงแสดงแนวคิดว่าด้วยกฎธรรมชาติไว้ในหลักธรรม ๒ หมวด

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖.

^๒ สมภาร พรหมทา, "อดีตกับบัณฑิตในพุทธปรัชญาเถรวาท," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ดุริยบัณฑิต, ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔, หน้า ๑๐๔.



ใหญ่ คือ ไตรลักษณ์และปฏิจสมุปบาท^๓ วิธีที่จะทำความเข้าใจภพธรรมชาติในพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏมากในคัมภีร์พระไตรปิฎกคือการพรรณนาถึงสรรพสิ่งว่าเป็นของไม่เที่ยง มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะเป็นพื้นฐานที่สำคัญ^๔ ทศณะเรื่องความไม่เที่ยงหรือความเปลี่ยนแปลง (อนิจจตา) เป็นส่วนหนึ่งของแนวความคิดเรื่องไตรลักษณ์ อนิจจตาคือความไม่เที่ยงเป็นภาวะพื้นฐานที่จะนำไปสู่ความเข้าใจทศณะเรื่องทุกขตา (ความเป็นทุกข์) อนัตตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน) และทศณะที่สำคัญอื่น ๆ ของพุทธปรัชญา สาเหตุที่พระพุทธองค์ตรัสอนิจจตาก่อนก็เพราะเป็นเรื่องที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเห็นได้ชัด

แนวคิดเรื่องความเปลี่ยนแปลง (อนิจจตา) มีนักปรัชญาหลายคนได้คิดและทำการศึกษาไว้ นักปรัชญากรีกคนหนึ่งคือเฮราคลิตุสได้คิด และเน้นไว้ว่าโลกนี้ไม่มีอะไรคงที่ ไม่มีอะไรเที่ยงแท้ นอกจากความเปลี่ยนแปลง^๕ และในปรัชญาตะวันตก ปรากฏปัญหาทางอภิปรัชญาปัญหาหนึ่งเกี่ยวกับธรรมชาติของโลก ก็คือปัญหาว่า โลกและจักรวาลดำเนินเคลื่อนไหวไปอย่างไร ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในจักรวาลนั้นเป็นไปอย่างไร นักปรัชญา ๓ สำนักได้ให้คำตอบต่อปัญหานี้ คือ^๖

๑. อันตนนิยม เชื่อว่าสรรพสิ่งในโลกและจักรวาลเคลื่อนไหวไปสู่จุดมุ่งหมายอันใดอันหนึ่ง

๒. จักรกลนิยม เชื่อว่าโลกและจักรวาลดำเนินไปเหมือนเครื่องจักร

๓. นวนิยม เชื่อว่าในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งนั้นมีการก้าวกระโดดไปสู่สิ่งใหม่ ๆ

ในปรัชญาอินเดีย มีแนวความคิดร่วมสมัยกับพระพุทธเจ้าที่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธและถือว่าเป็นแนวความคิดสุดโต่ง ไม่จัดว่าเป็นความจริงแท้ แนวความคิด

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๗.

^๔ ดู ชู.อุ. ๒๕/๓๑/๑๔๓, ชู. นวก. ๒๓/๑/๒๕๒, ส.ช. ๑๗/๕๔/๕๕-๕๖.

^๕ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑.

^๖ วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : บริษัทไทยร่วมเกล้าจำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๗.



ดังกล่าวปรากฏอยู่ในข้อความหลายตอนในคัมภีร์พุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธโดยสรุปมีอยู่ ๒ ประการ คือ สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่ายัตตาและโลกเที่ยง) และอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่ายัตตาและโลกขาดสูญ) อนิจจตาไม่ใช่ทั้งสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ แต่อาจจัดได้ว่าอยู่ระหว่างกลางของแนวความคิดทั้งสองนั้น ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า ทำไมอนิจจตาจึงจัดอยู่ระหว่างกลางแนวความคิดทั้งสอง อนิจจตาต่างจากแนวความคิดทั้งสองอย่างไร และเมื่อพุทธปรัชญาไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดทั้งสองนั้น พุทธปรัชญาอธิบายอนิจจตาไว้อย่างไร การเข้าใจอนิจจตาจะสามารถทำให้เข้าใจถึงความหลุดพ้นหรือความสุขของชีวิตได้อย่างไร อนิจจตาเป็นพื้นฐานและแกนกลางให้เข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ ในพุทธปรัชญาได้อย่างไร และปัญหาที่ว่าแม้ในปัจจุบันนี้ความเจริญด้านเทคโนโลยีมีมากมนุษย์เข้าใจอนิจจตาได้ง่ายกว่าแต่ก่อน แต่เพราะเหตุไรบุคคลจึงไม่เข้าถึงความหลุดพ้นและความสุขแท้จริงตามที่พุทธปรัชญากล่าวอ้าง ปัญหาเหล่านี้เป็นประเด็นที่ควรจะนำมาศึกษาวิเคราะห์แสดงเหตุผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนได้มากที่สุด

การศึกษาวิจัยนี้มุ่งที่จะตอบปัญหาดังกล่าวมานั้นเพื่อให้แนวความคิดเรื่อง อนิจจตามีความชัดเจน ง่ายแก่การเข้าใจ ทำให้ทราบแนวความคิดเรื่องอนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาทได้อย่างถูกต้องชัดเจนตามความเป็นจริงทั้งในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติและแนวการปฏิบัติที่จะใช้ได้จริงในชีวิต พร้อมทั้งจะเป็นพื้นฐานให้เข้าใจพุทธปรัชญาในเรื่องไตรลักษณ์และหลักธรรมที่สำคัญอื่น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องอนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์พระไตรปิฎก
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อนิจจตา ในฐานะปฏิเสธแนวความคิดเรื่องสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับคุณค่าของอนิจจตาในฐานะจริยธรรม
๔. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อนิจจตา ในฐานะเป็นพื้นฐานและแกนกลาง ในการอธิบายหลักธรรมอื่น ๆ



๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

จริยธรรม หมายถึง แนวทางของการประพฤติหรือข้อปฏิบัติตนเป็นคนดีเพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวมอันวางรากฐานอยู่บนหลักคำสอนของศาสนา ปรัชญาและขนบธรรมเนียมประเพณี

เถรวาท หมายถึง วาทะหรือลัทธิของพระเถระ เป็นนิกายพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคตินี้ที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่ พุทธศาสนาอย่างที่น่าเชื่อถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกาลาว และกัมพูชา

พุทธปรัชญา หมายถึง ระบบความคิดทางพุทธศาสนา

พุทธศาสนา หมายถึง ระบบความคิดและหลักปฏิบัติที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของพุทธศาสนิกชน

ในการวิจัยนี้ ได้ใช้คำว่าพุทธปรัชญาและพุทธศาสนาจะปะปนกัน ทั้งนี้ เพราะหลักคำสอนอันเดียวกันสามารถมองว่าเป็นศาสนาก็ได้ ปรัชญาก็ได้ สุดแต่ในที่นั้น ๆ ต้องการชี้ให้เห็นว่าหลักคำสอนนั้นเป็นเพียงระบบความคิด หรือว่าเป็นระบบความคิดที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวพุทธ

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับพุทธศาสนาจะกล่าวถึงแนวคิดเรื่องอนิจจตาน้อยมาก ยิ่งการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนิจจตาโดยตรงเพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการอธิบายหลักธรรมอื่น ๆ เกือบจะไม่ปรากฏให้เห็นเลย ส่วนใหญ่จะกล่าวเพียงเล็กน้อยแล้วก็จะผ่านไปอธิบายหลักธรรมอื่นต่อไป ในที่นี้ จะขอเสนอผลงานที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องอนิจจตา อันเป็นที่น่าสนใจ ดังนี้

๑. จากหนังสือ พุทธธรรม โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ในบทที่ ๓ เรื่องไตรลักษณ์ ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องอนิจจตาพอสรุปได้ดังนี้

อนิจจตาเป็นอาการด้านหนึ่งของไตรลักษณ์ ลักษณะทั้งสามคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นอาการสามด้านของเรื่องเดียวกัน เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ภาวะที่องค์ประกอบทั้งหลายเกิดสลาย ๆ องค์ประกอบทุกอย่างหรือกระบวนการทั้งหมดไม่คงที่ นั่นคือ อนิจจตา



ในส่วนของคุณค่าเชิงจริยธรรม อนิจจามี ๒ ขั้นตอน คือ (๑) เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลงที่ไม่ปรารถนาหรือแก้ทุกขโคกได้ เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลงที่พึงใจก็ไม่หลงมัวเมาเพราะรู้เท่าทันกฎธรรมดา (๒) เร่งชวนชวายทำกิจที่ควรทำต่อไปให้ดีที่สุด และทำด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ เพราะรู้ว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย

๒. จากวิทยานิพนธ์ของนายสมภาร พรหมทา เรื่อง อรรถกถาแก่นัตถิตาในพุทธปรัชญาเถรวาท สรุปความสำคัญพอสังเขป ดังนี้

มีทัศนะทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติของโลกอยู่สองทัศนะที่พุทธปรัชญาเถรวาทไม่เห็นด้วย ทัศนะแรกคืออรรถกถาธิฐฐิ ระบบปรัชญาที่เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ ทัศนะที่สองคืออรรถกถาธิฐฐิ ระบบปรัชญาที่เชื่อว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่

เหตุผลที่พุทธปรัชญาไม่เห็นด้วยกับสองระบบปรัชญานี้ คือ ระบบปรัชญาทั้งสองนี้เป็นทัศนะสุดโต่งไปคนละทาง พุทธปรัชญาได้เสนอทัศนะเกี่ยวกับธรรมชาติของโลกผ่านหลักกรรมสามเรื่อง คือ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ และขณิกทัศนะ พุทธปรัชญาถือว่าธรรมชาติของโลกตามที่บรรยายด้วยหลักกรรมสามเรื่องนี้เป็นภาวะที่อยู่กึ่งกลางระหว่างธรรมชาติของโลกที่ทั้งสองระบบปรัชญานั้นบรรยายไว้

ความว่างเปล่า (สุญญตา) พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าเป็นภาวะที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความมี (อรรถกถา) กับความไม่มี (นัตถิตา) ตามพุทธปรัชญาเถรวาท เรากล่าวไม่ได้ว่าโลกมีอยู่ ในขณะที่เดียวกันเราก็กล่าวไม่ได้ว่าโลกไม่มีอยู่ สิ่งที่เราสามารถยืนยันได้ก็คือโลกเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า ความว่างเปล่าของโลกนี้ พิจารณาได้จากการที่โลกประกอบขึ้นจากธาตุมูลฐานที่เกิดดับสืบเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา ภายในกระแสความเกิดดับนี้ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าตัวตนถาวร

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบวิเคราะห์ (Analytical Research) โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร (Documentary Investigation) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยวิธีเก็บข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี

๒. รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิคือส่วนที่เป็นอรรถกถา ฎีกา อรรถกถา ปกรณ์วิเสส พร้อมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากเอกสารฉบับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง



๓. วิเคราะห์ อธิบายความ และแสดงเหตุผล เพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนมากที่สุด

๑.๖ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย

๑. ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องอนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาทได้อย่างชัดเจน
๒. ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างแนวความคิดเรื่องอนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท กับแนวคิดร่วมสมัย
๓. ทำให้เข้าใจคุณค่าของอนิจจตาในฐานะจริยธรรม
๔. ทำให้สามารถใช้แนวคิดเรื่องอนิจจตา เป็นแกนกลางในการอธิบายหลักธรรมข้ออื่น ๆ



บทที่ ๒

ทัศนะเรื่องอนิจจตา

๒.๑ ความหมายของอนิจจตา

คำว่า อนิจจตา มาจากภาษาบาลี เป็นคำนามนาม ประกอบด้วย อ (แปลมาจาก น แปลว่า ไม่) นิจุจ (เที่ยง, ยั่งยืน, คงที่) ตา ปัจจัย (ความเป็น, ภาวะ) วิเคราะห์ศัพท์ว่า อนิจจุสสุ ภาโว อนิจจตา ตามรูปศัพท์หมายถึงความเป็นของไม่เที่ยง ภาวะที่สังขารทั้งปวงเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่คงที่^๑ ส่วนคำว่า อนิจจะหรืออนิจจัง ตามที่กล่าวในภาษาไทยนั้นเป็นคำคุณนามแปลว่าไม่เที่ยง อนิจจังเป็นคำที่บ่งถึงสิ่งทั้งปวงว่าไม่เที่ยง ส่วนอนิจจตาบ่งถึงสภาพหรือภาวะของสิ่งทั้งปวงว่าไม่เที่ยง ลักษณะที่แสดงถึงความไม่เที่ยง เรียกว่า อนิจจลักษณะ

มีคำที่ใช้ขยายได้อีก ๔ คำ^๒ คือ ขยะ แปลว่า ความสิ้นไป วยะ แปลว่า ความเสื่อมไป ภะหรือปริภะ แปลว่า ความแตกทำลาย และอันตรธานะ แปลว่า ความสูญหาย

ในพระไตรปิฎกแสดงความหมายของอนิจจตาไว้ว่า ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยความหมายว่าเป็นของสิ้นไป (ขยฺยฺวเรณ)^๓ มีคำอธิบายต่อไปว่า เกิดขึ้นในที่ใด ก็ดับไปในที่นั้น เช่น รูปเกิดในอดีต ก็ดับไปในอดีต เกิดในอนาคตก็ดับไปในอนาคต เกิดในปัจจุบันก็ดับไปในปัจจุบัน หรือรูปที่ประณีตก็ดับไปในขณะประณีต ที่หายาก็ดับไปใน

^๑ พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพ ฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๗๘.

^๒ อภิ.ส. ๓๔/๖๔๔/๑๙๖. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

^๓ ชุ.ปฎิ. ๓๑/๓๑/๓๘. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.



ขณะหยาบ เกิดในขณะใด ก็ดับไปในขณะนั้น ไม่สามารถไปต่อได้ เกิดดับอยู่ชั่วขณะ
สรรพสิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นจิตหรือวัตถุเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง^๕ ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป ไม่
มีอะไรเที่ยงแท้ ต้องเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ การยึดถือทัศนะว่าสรรพสิ่งตั้งอยู่ชั่วขณะ
(ขณิกะ) นี้ทำให้พุทธปรัชญาได้ชื่อว่า ขณิกวาท^๕

ในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรค^๖ มีคำอธิบายเรื่องอนิจจตาหลายนัย ในระดับ
ต่าง ๆ กัน โดยเริ่มจากหยาบไปจนถึงละเอียดมากที่สุด มีแบ่งเป็นการพิจารณารูป
หรือวัตถุโดยอาการ ๗ ประการ และพิจารณาอรูปหรือจิต ๗ ประการ ดังนี้

พิจารณารูปหรือวัตถุโดยอาการ ๗ ประการ คือ

๑. อาทนานิกุเชปนโต โดยการถือเอาและทอดทิ้งไป
๒. วโยวฑฺฒตคฺคมโต โดยการตกไปแห่งรูปอันเติบโตขึ้นตามวัย
๓. อาหารมยโต โดยเป็นรูปสำเร็จด้วยอาหาร
๔. อุดุมยโต โดยเป็นรูปสำเร็จด้วยฤดู
๕. จิตฺตสมฺภูฏานโต โดยเป็นรูปมีจิตเป็นสมภูฏาน
๖. กมุขโต โดยเป็นรูปเกิดแต่กรรม
๗. ธมฺมตารุโต โดยเป็นรูปธรรมดา

พิจารณาอรูปหรือจิตโดยอาการ ๗ ประการ คือ

๑. กลาปโต โดยเป็นกลาป
๒. ยมกโต โดยเป็นคู่
๓. ขณิกโต โดยเป็นขณะ
๔. ปฏิปาฏิโต โดยลำดับ
๕. ทิฏฐิอุคฺคฆาฏนโต โดยเพิกทิจฺฐิ

^๕ อัง.ติก. ๒๐/๑๓๗/๒๗๔-๒๗๕. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปฏิทิน ๒๕๐๐

^๖ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, (กรุงเทพฯ :
อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๖.

^๗ วิสุทธิ. ๓/๒๓๐-๒๓๔ ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



๖. มานสมุคฺชาฏฺณโต โดยเพิกมานะ

๗. นิกฺขุติปริยาทานโต โดยคุมความยินดีไว้ได้

จะไม่ยกขึ้นกล่าวทั้งหมด แต่จะยกกล่าวให้เห็นเพียงการตกไปแห่งรูปอัน
เติบโตขึ้นตามวัยเท่านั้น มีคำอธิบายสรุปได้ว่า

ชีวิตของมนุษย์ เมื่อมองจากเบื้องต้นจนถึงวาระสุดท้าย คือ จากเกิดจนถึงตาย
เริ่มต้นด้วยการเกิดและสิ้นสุดลงที่การแตกดับ แบ่งซอยลงไปเรื่อย ๆ จากช่วง
วัยทั้ง ๓ แต่ละวัย ช่วงระยะ ๒๐ ปีหนึ่ง ๆ ช่วงระยะ ๑๐ ปีหนึ่ง ๆ ช่วงปีหนึ่ง ๆ
ช่วงฤดูหนึ่ง ๆ ช่วงเดือนหนึ่ง ๆ ช่วงวันหนึ่ง ๆ ช่วงยามหนึ่ง ๆ จนกระทั่งช่วงการ
เคลื่อนไหวแต่ละครั้งแต่ละหน ตลอดไปจนถึงมองเห็นการเปลี่ยนแปลงไปทุก
ขณะ เป็นต้น เมื่อมองเช่นนี้จะทำให้เห็นความแตกและความดับหรือการเริ่มต้น
และการแตกสลายกระชั้นถี่เข้า เห็นความไม่เที่ยง ไม่คงที่ของสรรพสิ่ง^๙

พระอรรถกถาจารย์นิยมให้ความหมายไว้ว่า อาการที่มีแล้วก็ไม่มี (คือ
ปรากฏมีขึ้นแล้ว หายไป) ชื่อว่าอนิจฺจตา (พูดว่า อภาวภาโว อนิจฺจตา นาม)^{๑๐} หรือ
ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยความหมายว่า มีแล้ว ก็ไม่มี (พูดว่า อภาวภูตฺตฺว)^{๑๑} ในที่บางแห่งได้
ให้คำอธิบายที่แตกต่างออกไปว่า “ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะไม่เป็นสิ่งที่มีอยู่ตลอดไป และ
เพราะความเป็นสิ่งที่มีเบื้องต้นและสิ้นสุด”^{๑๒} และว่า “ชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะภาวะคือเป็น
สิ่งที่มีความเกิดขึ้น ความเสื่อมไปและความเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น หรือเพราะ
ความเป็นสิ่งที่มีแล้วไม่มี”^{๑๓} มีการประมวลคำที่ขยายคำว่าอนิจฺจตาไว้ ๔ ประการ^{๑๔}

^๙ วิสุทฺธิ. ๓/๒๓๐-๒๓๔. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.

^{๑๐} สจฺจณฺเฑ. ๔๐๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๓.

^{๑๑} เช่น วิสุทฺธิ. ๓/๒๖๐. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑. ส.อ. ๒/๗๒. ฉบับ
มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๐.

^{๑๒} วิสุทฺธิ. ๓/๒๓๗. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗๕.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๔๖.



คือ

๑. อุปุปาทวยปุปตติโต เพราะเป็นไปโดยการเกิดและสลายไป คือเกิดขึ้นแล้วสลายไป

๒. วิปริณามโต เพราะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ

๓. ตาวกาลิกโต เพราะเป็นของชั่วคราว ตั้งอยู่ชั่วขณะ

๔. นิจุปฏิกุเชโต เพราะขัดแย้งต่อความเที่ยง นั่นคือ ไม่ยอมรับรูปแบบของความเที่ยง โดยสภาวะของมันปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัว

โดยสรุป ความหมายของอนิจจตา คือ ภาวะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดดับ ๆ อยู่ทุกขณะ เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างเที่ยงแท้ถาวร ตั้งอยู่ได้ชั่วขณะ

๒.๒ สิ่งที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง

เมื่อพุทธปรัชญากล่าวถึงสรรพสิ่งหรือทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งที่มีได้และได้มีตลอดกระทั่งความไม่มีที่เป็นของคู่กับความมีนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่กล่าวถึง คิดถึงหรือรู้ถึง ทั้งเรื่องทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งที่ติดและที่ชั่ว ทั้งที่เป็นสามัญวิสัยและเหนือสามัญวิสัย ท่านใช้คำว่า “ธรรม” ธรรมแยกออกได้เป็น ๒ ประการ^{๑๑} คือ

๑. สังขตธรรม ได้แก่ สภาวะที่ปัจจัยทั้งหลายมารวมกันแต่งสรรพขึ้น สิ่งปัจจัยประกอบเข้า หรือสิ่งที่ปรากฏและเป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขาร หมายถึงสภาวะทุกอย่างที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ทั้งรูปธรรมและนามธรรม

๒. อสังขตธรรม ได้แก่ สภาวะที่ไม่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิสังขาร หมายถึงนิพพานอย่างเดียว

ในธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ สังขตธรรมหรือสังขารคือสิ่งที่พุทธปรัชญากล่าวว่าไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ส่วนอสังขตธรรมหรือวิสังขารคือนิพพาน

^{๑๑} อภิ. ส. ๓๔/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๒๕๕. ฉบับ มหาจุฬาฯ เดิปี ๒๕๐๐.



พ้นจากภาวะไม่เที่ยง พ้นจากการเปลี่ยนแปลง ดังที่ท่านแสดงเกณฑ์หรือลักษณะที่จะให้รู้ว่าจะอะไรเป็นสังขตธรรมและอะไรเป็นอสังขตธรรมไว้ในพระสูตร^{๑๔} ว่า

สิ่งใดก็ตามที่มีลักษณะ ๓ ประการต่อไปนี้ สิ่งนั้นจัดเป็นสังขตธรรม

๑. ปรากฏความเกิดขึ้น (อุปฺปาโท ปญฺญาติ)
๒. ปรากฏความแตกดับ (วโย ปญฺญาติ)
๓. ขณะดำรงอยู่ ปรากฏความเปลี่ยนแปลง (ฐิตสฺส อญฺญตฺตํ ปญฺญาติ)

สิ่งใดมีลักษณะ ๓ ประการต่อไปนี้ สิ่งนั้นจัดเป็นอสังขตธรรม

๑. ไม่ปรากฏความเกิดขึ้น (น อุปฺปาโท ปญฺญาติ)
๒. ไม่ปรากฏความแตกดับ (น วโย ปญฺญาติ)
๓. ขณะดำรงอยู่ไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลง (น ฐิตสฺส อญฺญตฺตํ

ปญฺญาติ)

จะเห็นได้ว่า พุทธปรัชญามองสรรพสิ่งล้วนนิพพานในรูปของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้า ไม่มีสิ่งใดที่สมบูรณ์ได้โดยตัวมันเอง โดยไม่มีส่วนประกอบ ตัวอย่างเช่น รถ เมื่อนำส่วนประกอบต่าง ๆ คือ ล้อ คุม เพลา ตัวถัง พวงมาลัย เครื่องยนต์ มาประกอบเข้าด้วยกันก็เกิดการเรียกว่า “รถ” ขึ้น แม้ส่วนประกอบเหล่านั้นแต่ละอย่างก็ปรากฏขึ้นได้โดยการรวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบย่อย ๆ ต่อไปอีก และอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ บ้าน เกิดจากการรวมตัวกันเข้าของส่วนประกอบ เช่น หิน อิฐ ทราย ปูน ไม้ ตะปู เหล็ก เสา ประตู หน้าต่าง ซึ่งส่วนประกอบนี้ก็เกิดจากการรวมตัวของส่วนประกอบอื่น ๆ อีกเช่นเดียวกัน วิทยาศาสตร์เสนอสสมมติฐานขั้นต้นกำหนดความเป็นสสารของโลกและชีวิต สสารนั้นคือสสารและพลังงาน ซึ่งก็เป็นการปรากฏของสสารเดียวกัน ทฤษฎีอะตอมและทฤษฎีอนุภาคมูลฐานทางวิทยาศาสตร์เสนอว่า สสารวัตถุทั้งหลายในธรรมชาติมีองค์ประกอบสำคัญเป็นเม็ดสสารเล็กจิ๋ว ซึ่งมีอายุยืนเป็นนิรันดร์ ได้แก่ อิเล็กตรอน โปรตอน นิวตริโน และโฟตอน และแม้อะตอม ไฮโดรเจน

^{๑๔} อจ.ติก. ๒๐/๔๗-๔๘/๑๔๖. ฉบับ มหาจุฬาฯ ฉบับที่ ๒๕๐๐.



นิวทีเรียม อนุภาคนิวทีรอน และอนุภาคอัลฟาก็เป็นนิรันดร์คือไม่รู้ดับสูญเช่นกัน ^{๑๕} พุทธปรัชญาแสดงว่าสรรพสิ่งเกิดจากการรวมตัวกันขององค์ประกอบพื้นฐาน ๕ ประการ ที่เรียกว่า ชันธ ๕ ได้แก่รูปซึ่งเป็นองค์ประกอบฝ่ายวัตถุหรือสสารของสิ่งมีชีวิต (สวิญญาณกะ) และสิ่งไม่มีชีวิต (อวิญญาณกะ) ชันธที่เหลืออีก ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณเป็นองค์ประกอบฝ่ายจิตที่ปรุงแต่งสิ่งมีชีวิต แม้องค์ประกอบพื้นฐาน ๕ ประการเองก็เกิดมาจากการรวมกันสร้างสรรคขึ้นเช่นเดียวกัน ไม่สามารถจะเกิดขึ้นโดยอิสระได้ สรรพสิ่งดังที่กล่าวมาจนกระทั่งองค์ประกอบพื้นฐานนี้ต่างก็ไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้น แดกดับและเปลี่ยนแปลง เสมอเหมือนกันหมด

๒.๒.๑ วัตถุหรือสสารไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง

ในการกล่าวถึงวัตถุหรือสสารนี้ หมายถึงถึงรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น

วัตถุหรือสสารเกิดจากการรวมตัวและสลายตัวของธาตุพื้นฐาน ๔ ประการ ที่เรียกกันว่า มหาภูตรูป หมายถึง สิ่งที่มีคุณสมบัติปฐมภูมิ (Primary Qualities) ๔ ประการ คือ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) เป็นสภาวะที่แผ่ไปหรือกินที่ (๒) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) เป็นสภาวะที่เอิบอาบ ซึมซาบ (๓) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) เป็นสภาวะที่ทำให้ความร้อนและอุณหภูมิ และ (๔) ธาตุลม (วาโยธาตุ) เป็นสภาวะที่เคลื่อนไหว มหาภูตรูปนี้ทำให้เกิดคุณสมบัติที่สืบเนื่องกันต่อไปอีกได้ เรียกว่า อุปาทายรูป มีคุณสมบัติทุติยภูมิ (Secondary Qualities) ๒๔ ประการ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้น

ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีลักษณะต่างกันอย่างจริง แต่ก็เกิดร่วมกันเป็นกลุ่ม

^{๑๕} ธีระ ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, กรุงเทพฯ ฯ บริษัทธรรมสารจำกัด, (๒๕๓๘), หน้า ๒๗๐-๒๗๑ ดูเพิ่มเติมใน พริตจอฟ คาปรา, เด้าแห่งฟิสิกส์, แปลโดย วเนช, (กรุงเทพมหานคร บริษัทสารมวลชนจำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๖๑ - ๙๑



ก้อน (กลาปะ) ตลอดเวลา ไม่มีธาตุใดเกิดขึ้นอย่างเป็นอิสระจากธาตุอื่น อัตราส่วน
ผสมของธาตุเหล่านั้นกำหนดลักษณะของผลผลิต คือ กลุ่มที่มีธาตุดินมากจะเป็นของ
แข็ง เช่น ก้อนดิน ต้นไม้ หิน เป็นต้น กลุ่มที่มีธาตุน้ำมากจะเป็นของเหลว เช่น น้ำที่เรา
ใช้ดื่ม เป็นต้น กลุ่มที่มีธาตุลมมากจะเป็นของลั่นไหวหรือเคลื่อนที่ไปมา เช่น ลมที่พัด
ไปมา เป็นต้น กลุ่มที่มีธาตุไฟมากจะเป็นของร้อน เช่น เปลวไฟที่เกิดเมื่อเราจุดเทียน
เป็นต้น กลุ่มเล็กที่สุดซึ่งแบ่งแยกไม่ได้อีกต่อไป เรียกว่า อวินิพโกรูป อวินิพโกรูปนี้
เป็นกลุ่มธาตุเดิมแท้ (สุทธัญฐกลาปะ) มีองค์ประกอบ ๔ อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สี
กลิ่น รส โอชา^{๑๖} องค์ประกอบเหล่านี้เกิดร่วมกันตลอดเวลา อาศัยกันและกันเกิดขึ้น
เกิดโดยอิสระไม่ได้ ปกรณวิเสสวิสุทธิมรรคกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “ธาตุทั้งหลายนั้นเกิด
ร่วมกันเสมอ แยกจากกันเป็นสัดส่วนมิได้ แม้ในกลุ่มเล็กที่สุดเช่นสุทธัญฐกลาปะ”^{๑๗}
ธาตุทั้ง ๔ นี้เมื่อประกอบกันเข้าแล้วก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ นับไม่ถ้วน มีคุณสมบัติแตก
ต่างกันตามส่วนผสมของธาตุทั้ง ๔ นั้น

ในพุทธปรัชญาเถรวาท แม้รูปดังกล่าวมานั้นก็เกิดขึ้นเพราะมีเหตุมีปัจจัย
เปลี่ยนแปลงไป แล้วสิ้นสุดลง เพราะเหตุปัจจัยเหล่านั้นได้แปรไปหรือสิ้นสุดลง ไม่มีรูป
ใดดำรงอยู่คงที่ถาวร เกิดดับทุกขณะ ดังมีพุทธวจนะที่ตรัสถึงรูปไว้ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายกล่าวถึงรูปว่าอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย สิ่ง
แตกดับสลายไป เรียกว่า รูป แตกดับไปเพราะอะไร แตกดับไปเพราะความหนาว
บ้าง แตกดับไปเพราะความร้อนบ้าง แตกดับไปเพราะความหิวบ้าง แตกดับไป
เพราะความกระหายบ้าง แตกดับไปเพราะสัมผัสจากเหล็บบุ้งลมแดดและสัตว์
เลื้อยคลานบ้าง ภิกษุทั้งหลาย รูปคือสิ่งที่แตกดับไป เหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่ารูป^{๑๘}

ที่ว่ารูปเป็นสิ่งที่แตกดับตลอดเวลา เพราะรูปกล่าวคือมหาภูตรูปทั้ง ๔ มี

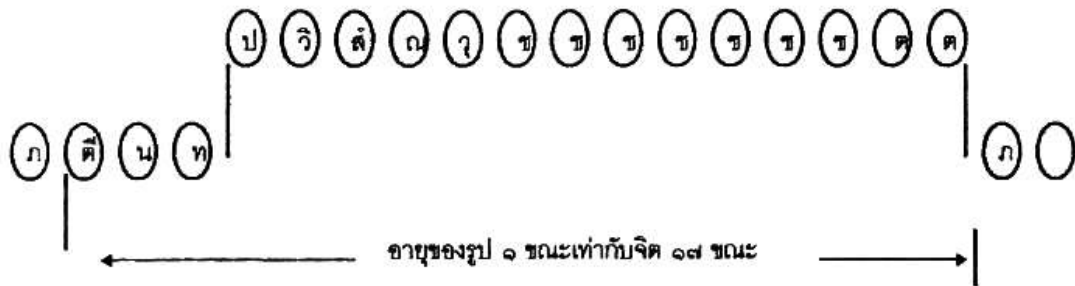
^{๑๖} ส.ค.น. ๓๕. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๑๖.

^{๑๗} วิสุทธิ. ๒/๑๙๓. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.

^{๑๘} ส.ช. ๑๗/๗๙/๗๑. ฉบับ มหจุฬาฯ เติปีฎกั ๒๕๐๐.



อายุการดำรงอยู่สั้นเพียง ๑๗ ขณะจิตเท่านั้น คือ จิตเกิดดับ ๑๗ ขณะเท่ากับวัตถุเกิดดับ ๑ ขณะ^{๑๙}



ภาพแสดงอายุของรูปเทียบกับอายุของจิต

คำอธิบายประกอบพอให้เข้าใจ ดังนี้^{๒๐}

ภ ภวังคจิต จิตที่เป็นพื้นอยู่ระหว่างปฏิสนธิและจุติ คือตั้งแต่เกิดจนถึงตาย เป็นจิตได้สำนึกในเวลาที่ไม่ได้เสวยอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖

คิ อดีตภวังค์ คือ ภวังคจิตดวงที่เริ่ม เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดของอารมณ์ที่มาสู่ทวาร

น ภวังคจลนะ คือ ภวังคจิตที่ไหวด้วยอำนาจของอารมณ์ แม้ว่ายจับอารมณ์เดิมของตนอยู่

ท ภวังคบุปผเจต คือภวังคจิตดวงสุดท้ายที่เกิดและดับไป เป็นภวังคจิตที่ตัดตัวเองจากอารมณ์เก่าแล้วดับไป เพื่อให้วิถิจิต (จิตที่รับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ เป็นจิตรู้สำนึก)เกิดขึ้น

ป ปัญจทวารวชชนจิต เป็นจิตดวงแรกที่ได้รับอารมณ์ใหม่ทางทวาร

^{๑๙} สจ.ศ. ๒๐. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๑๖.

^{๒๐} รวี ภาวิไล, อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพฯ ฯ : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๙ - ๑๗๐.



- วิ จักขุวิญญาณจิต เป็นจิตที่เห็นรูปารมณ์ที่จิตดวงที่ดับไปแล้วส่งต่อให้
 ลัม สัมปฏิจฉนจิต รับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณจิต
 ณ สันตึรณจิต เกิดขึ้นได้สวณอารมณ์นั้นแล้วดับไป
 ุ โวฏฐัพพนจิต ตัดสินอารมณ์นั้นแล้วดับไป
 ข ชวนจิต เกิดขึ้นเสพอารมณ์นั้น โดยจะเกิดขึ้น ๗ ครั้งหรือ ๗ ดวงติดต่อกันเสมอในขวงชีวิตประจำวันธรรมดา แต่อาจเกิดเพียง ๕ ดวงในขณะใกล้ตาย เป็นต้น เมื่อบุคคลอ่อนกำลังลง
 ต ตทาลัมพนจิต เกิดขึ้นรับช่วงอารมณ์จากชวนจิต ในเมื่ออารมณ์ยังไม่ดับ อีกสองขณะแล้วจึงดับไปพร้อมกับการดับของอารมณ์นั้น นับเป็นจิตดวงสุดท้ายในตทาลัมพนวารวิถึ ต่อจากนั้น จิตพันธุ์ถึคือภวังคจิตก็กลับจับอารมณ์เก่าของตนเกิดดับสืบเนื่องกันไปจนกว่าอวัชชนจิตจะเกิดขึ้นรับอารมณ์ใหม่ขึ้นสูวิถึ

ในมหาหัตถิปโทปมสูตร ได้อธิบายธาตุทั้ง ๔ อย่างละเอียด แบ่งธาตุทั้ง ๔ แต่ละอย่างเป็นประเภทภายใน คือ อวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายของมนุษย์ และประเภทภายนอก คือ วัตถุทั้งปวงที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์ แต่ธาตุทั้ง ๔ นี้ทั้งภายในและภายนอกล้วนเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่เที่ยง ไม่มีอะไรยั่งยืนถาวร ดังคำกล่าวของพระสารีบุตรเถระ ข้อความตอนหนึ่งว่า

ท่านผู้มีอายุ ปฐวิธาตุคืออะไร ปฐวิธาตุภายในก็มี และปฐวิธาตุภายนอกก็มี ท่านผู้มีอายุ ปฐวิธาตุภายในคืออะไร ปฐวิธาตุภายในคือสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นของแข็งของหยาบ มีอยู่ในตน อาทิคนอยู่ ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ กระดูก... นี้เรียกว่าปฐวิธาตุภายใน ทั้งสิ่งที่เป็นปฐวิธาตุภายในและสิ่งที่เป็นปฐวิธาตุภายนอก นั่นก็คือ ปฐวิธาตุนั่นเอง... มีอยู่คราวหนึ่ง ปฐวิธาตุกำเริบขึ้น ในคราวนั้น ปฐวิธาตุภายนอกได้อันตรายกันไป เมื่อปฐวิธาตุภายนอกซึ่งยิ่งใหญ่ก็ยังปรากฏว่าไม่เที่ยง สูญสิ้นไป เสื่อมลงไป แปรเปลี่ยนไปได้ เหตุไฉนเล่าความคิดที่ว่า



ร่างกายนี้... เป็นของไม่เที่ยง สูญสิ้นไป...จึงจะไม่เกิดขึ้น ^{๒๐}

มีความหมายว่า แม้แต่ปฐวีธาตุภายนอกคือสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นของแข็งรอบตัวมนุษย์ซึ่งยิ่งใหญ่ยังเสื่อมสลายไปได้ แล้วทำไมปฐวีธาตุภายในคืออวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายคนจะไม่เสื่อมสลายไปด้วย และยังได้แสดงต่อไปถึงธาตุทั้ง ๓ ที่เหลือว่าอยู่ในลักษณะเดียวกัน คือ ธาตุเหล่านี้ที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ยังเสื่อมสลายได้ ธาตุทั้งสามในตัวมนุษย์ก็ต้องเป็นสิ่งที่เสื่อมสลายไป

จะอย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงของวัตถุหรือสสารเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ไม่ยากนัก เราสามารถรับรู้ได้ด้วยอายตนะ ขอยกตัวอย่างเพื่ออธิบายให้เห็นชัดดังต่อไปนี้

ก. นายดำ ต้นขนุนและเจ้าดำง เมื่อเริ่มแรกเกิด แล้วระยะเวลาที่ผ่านมาไป ๑ ชั่วโมง ๑ นาที ๑ วัน ๑ ปี และหลายปีต่อมา ร่างกายของสามสิ่งนี้เป็นรูปธรรมได้เจริญเติบโตทุกขณะ ความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่เกิดมานี้ เรียกว่าอนิจตา เมื่อพิจารณาให้ละเอียดลงไปอีก สามสิ่งนี้ประกอบขึ้นจากองค์ประกอบพื้นฐาน ๔ อย่าง กล่าวคือ ธาตุ ๔ เหมือนกัน ธาตุ ๔ เหล่านี้เป็นสิ่งไม่มีคุณสมบัติ แต่เมื่อประกอบกันขึ้นเป็นร่างกายนายดำ ต้นขนุนและเจ้าดำง ธาตุทั้ง ๔ ก็แสดงคุณสมบัติที่แตกต่างกันออกมา ธาตุ ๔ นี้มีอายุการดำรงอยู่ที่แน่นอนคือ ๑๗ ขณะจิต อายุของธาตุ ๔ ที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายของนายดำ ต้นขนุนและเจ้าดำงนั้นสั้นมากเพียงชั่วพริบตา ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าร่างกายของนายดำเมื่อครู่นี้เป็นคนละร่างกับปัจจุบัน ต้นขนุนที่เราเห็นเมื่อครู่ก็เป็นคนละต้นกับขณะนี้ เจ้าดำงที่เท่าเราอยู่เมื่อครู่ก็เป็นคนละตัวกับขณะนี้ เพราะ ร่างกายของทั้งสามสิ่งที่เราเห็นเมื่อครู่ดับไปแล้ว ที่เราเห็นขณะนี้คือร่างกายใหม่ที่เกิดขึ้น

ข. หนังสือ หินและภูเขา หนังสือเล่มนี้เริ่มแรกผลิตขึ้นมาอย่างใหม่ เมื่อเวลา

^{๒๐} ม.ญ. ๑๒/๓๐๒/๒๖๒-๒๖๓. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎก ๒๕๐๐



ผ่านไป หนังสือเล่มนี้ก็กำลังจมน้ำแล้วสลายไป ความเปลี่ยนแปลงของหนังสือนี้เรียกอนิจจตา หินก้อนนี้เริ่มแรกยังดูเป็นเหลี่ยมไม่เรียบ ไม่มีรอยร้าว ไม่มีรอยขีด เมื่อเวลาผ่านไปเกิดการสึกกร่อน มีรอยร้าว ดูเปลี่ยนไป ภูเขาเมื่อ ๑ ปีก่อนยังมีต้นไม้หนาแน่น ก้อนหินและก้อนดินก็ยังเป็นสีดำ เวลาในทุกอย่างของภูเขาเปลี่ยนไปแล้ว ดังกล่าวนี้ออนิจจตาของหินก้อนนี้และภูเขานี้ เรายังสามารถพิจารณาให้ละเอียดลงไปดังที่กล่าวในตัวอย่างข้อ ก. ได้อีก

ตามที่ได้กล่าวมา วัตถุหรือสสารที่พุทธปรัชญาเรียกว่ารูปมีความเปลี่ยนแปลงอันเป็นปรากฏการณ์จากการเกิดดับของธาตุ ดังนั้น จึงไม่มีส่วนไหนของรูปที่จะดำรงเที่ยงถาวร รูปเกิดดับตลอดเวลา รูปเมื่อดับลงไปแล้วจะเป็นการดับอย่างสิ้นเชิง เราไม่อาจกล่าวได้ว่ารูปนั้นกำลังมีอยู่^{๒๒} การมีทัศนะเช่นนี้ อาจจะทำให้เกิดคำถามว่า การปรากฏของรูปคือวัตถุหรือสสารมีได้อย่างไร ในเรื่องนี้ พุทธปรัชญาอธิบายได้ด้วยสันตติ^{๒๓} คือความสืบต่อหรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ความเกิดดับของรูปจะเป็นไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกันรวดเร็วมาก คือ เกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ ความเป็นไปอย่างต่อเนื่องอย่างรวดเร็วนี้ทำให้เกิดการปรากฏของรูป ตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นได้ชัดขึ้น คือ น้ำตก น้ำไหลมาตกจากหน้าผา เรามองเห็นน้ำที่ตกลงเป็นผืนเดียวกันหมด น้ำที่กำลังตกเป็นน้ำใหม่ตลอดเวลา น้ำเก่าลงมาอยู่ข้างล่างแล้ว น้ำเก่าดับไปแล้ว น้ำใหม่เกิดขึ้น เกิด-ดับ-เกิด-ดับ เช่นนี้สืบต่อเนื่องกันอย่างรวดเร็วทำให้เห็นเป็นน้ำตกที่ติดกันเป็นผืนเดียวกัน ปรากฏน้ำตกขึ้น ทั้งหมดดังที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะของสังขตธรรมประเภทวัตถุธรรมหรือรูปธรรมทั้งที่เป็นสวิญญาณกะและอวิญญาณกะ

๒.๒.๒ จิตไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง

ในพระไตรปิฎก ใช้ คำว่า จิต มโน วิญญาณ ในความหมายเดียวกัน ดัง

^{๒๒} ส.ช. ๑๗/๖๒/๕๙. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

^{๒๓} วิสุทธิ. ๒๗๕. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



พุทธทาสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็แล ธรรมชาติใดที่เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณ บ้าง ธรรมชาตินั้นขณะที่ดวงเก่ากำลังดับ ดวงใหม่ก็กำลังเกิดขึ้น เป็นอย่างนี้เรื่อยไป ตลอดวันตลอดคืน” ^{๒๔} จิตหมายถึงธรรมชาติคิดอารมณ์คือรู้อารมณ์ (อารมณ์ จินตะตติ จิตต วิชานาตติ อตฺโต) ^{๒๕} อารมณ์ได้แก่สิ่งที่จิตรู้ถึงคิดถึงเป็นที่ยึดเหนี่ยว ของจิต มี ๖ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ (เรื่องราวต่าง ๆ ที่ใจ คิด) จิตจะเกิดขึ้นเมื่ออารมณ์ ๖ อย่างมากระทบอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการรู้สึกตัวว่ากำลังได้เห็นรูป (หมายถึงสิ่งที่ตาเห็นได้) หรือได้ยินเสียง หรือได้กลิ่น ฯลฯ แต่ทว่า จิตเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย มาประชุมกัน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณอาศัยปัจจัยประชุม กันเกิดขึ้น วิญญาณจะเกิดขึ้นเว้นเสียจากปัจจัย ไม่มีเลย” ^{๒๖} มีคำอธิบายในวิสุทธิ- มรรคดังนี้ว่า

อาศัยตา รูป แสงสว่าง และมนสิการ เกิดจักขุวิญญาณ (การรับรู้ทางตา) ขึ้น
อาศัยหู เสียง ช้องหูและมนสิการ เกิดโสตวิญญาณ (การรับรู้ทางหู) ขึ้น อาศัย
จมูก กลิ่น ลมและมนสิการ เกิดฆานวิญญาณ (การรับรู้ทางจมูก) ขึ้น อาศัยลิ้น
รส น้ำ(ลาย) และมนสิการ เกิดชีวหาวิญญาณ (การรับรู้ทางลิ้น) ขึ้น อาศัยกาย
โผฏฐัพพะ ปฐวีธาตุ(ที่อาศัยของกายประสาท) และมนสิการ เกิดกายวิญญาณ
(การรับรู้ทางกาย) ขึ้น อาศัยภวังคมะระ ธรรม (สิ่งที่ใจคิด) และมนสิการ เกิดมโน-
วิญญาณ (การรับรู้ทางใจ) ขึ้น ^{๒๗}

จิตยังมีคุณสมบัติประกอบเข้าด้วย เรียกคุณสมบัติที่ประกอบเข้ากับจิตว่า เจตสิก ในชั้น ๕ เวทนา คือความรู้สึกสุข ทุกข์หรือเฉย ๆ สัญญา คือความกำหนด ได้ หมายรู้ และสังขาร คือคุณสมบัติต่าง ๆ ที่ปรุงแต่งจิตให้คิดดี ชั่วหรือเป็นกลาง ทั้ง

^{๒๔} ส.นิ. ๑๖/๖๑/๙๒. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปีฎก ๒๕๐๐.

^{๒๕} สังคณี.อ. ๑๑๐. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๒.

^{๒๖} ม.ม. ๑๒/๓๙๙/๓๕๗. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปีฎก ๒๕๐๐.

^{๒๗} วิสุทธิ. ๓/๗๐-๗๑. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



๓ นี้ก็จัดเป็นเจตสิก เจตสิกมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. เอกุปปาทะ เกิดพร้อมกับจิต
๒. เอกนิโรธ ดับพร้อมกับจิต
๓. เอกกาลัมพะ รับอารมณ์อย่างเดียวกับจิต
๔. เอกวัตถุกะ อาศัยวัตถุอย่างเดียวกับจิต^{๒๔}

เจตสิกมี ๕๒ จิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะอย่างน้อยต้องประกอบด้วยเจตสิก

๗ ดวง คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ

จิตสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ระดับ คือ ภวังคจิต กับ วิถิจิต ภวังคจิต ได้แก่จิตไร้สำนึกหรือจิตใต้สำนึก (Subconsciousness) ปรากฏชัดในขณะหลับสนิทไม่มีฝันหรือสลบ ส่วนวิถิจิต ได้แก่ จิตในสำนึก (Consciousness) เป็นจิตในขณะตื่นหรือหลับไม่สนิท ซึ่งทำให้เราสามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ รอบตัวเราได้ เช่น การเห็นรูป การได้ยินเสียง การได้กลิ่น ฯลฯ ตลอดถึงการคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ

เมื่อจิตแรกปฏิสนธิอยู่ในครรภ์มารดา จิตอยู่ในภวังค์ จึงเรียกว่า ภวังคจิต ซึ่งเป็นจิตที่ไม่ออกมารับรู้อารมณ์ทางทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นจิตปกติ (ปกติมโน หิ ภวังคจิตตุ) ^{๒๕} ที่คิดอารมณ์อยู่ลึก ๆ โดยไม่รู้สึกรู้ส แม้เมื่อคลอดจากครรภ์มารดาแล้ว ภวังคจิตยังทำหน้าที่ต่อไป เมื่อใดมีอารมณ์มากระทบประสาทสัมผัส ภวังคจิตจะไหวตัวออกมารับรู้อารมณ์นั้นทางทวารทั้ง ๖ ซึ่งเรียกว่าวิถิจิตที่รับรู้อารมณ์ทางวิถีนี้นี้เรียกว่า วิถิจิต ซึ่งสามารถสำนึกรู้ตัวได้ จึงจัดเป็นจิตระดับรู้สำนึกทั่วไป เมื่อจิตรับรู้และกระทำทุกอย่างในวิถิจิต สิ่งเหล่านั้นไม่เคยถูกลืมเพราะถูกนำไปเก็บไว้ในภวังค์ ผลกรรมทั้งหลายถูกสั่งสมไว้ที่ภวังคจิตนั้น ความทรงจำอดีตก็อยู่ที่นั่น บุคลิกภาพทั้งหมดก็อยู่ที่นั่น

จิตทั้ง ๒ ระดับนั้นเป็นธรรมชาติไม่เที่ยงแท้ถาวร เปลี่ยนแปลงทุกขณะ เกิด

^{๒๔} สจฺพ. ๗. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๑๖.

^{๒๕} ธ อ. ๑/๒๑. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๐



ดับทุกขณะ เกิดดับตลอดเวลา อย่างหยาบ ๆ เราสามารถเห็นการเกิดดับของจิตได้ ในชีวิตประจำวัน เช่น การที่เราเปลี่ยนความคิดจากเรื่องหนึ่งไปยังอีกเรื่องหนึ่ง การเปลี่ยนความคิดเช่นนี้เป็นการเกิดดับของจิตคราวหนึ่ง ซึ่งเป็นการเกิดดับอย่างหยาบ แต่พุทธปรัชญาบอกว่าจิตเกิดดับเร็วที่สุด แต่ละขณะสั้นกว่าสายฟ้าแลบหลายเท่า นักจะเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของจิตก็ยังทำได้ยาก ดังพุทธวจนะว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงได้เร็วเหมือนจิต ภิกษุทั้งหลาย จิตเปลี่ยนแปลงได้เร็วเท่าใดนั้น แม้จะอุปมา ก็ทำไม่ได้ง่าย”^{๑๐} อย่างไรก็ตาม ท่านยังสามารถแบ่งช่วงเวลาที่จิตเกิดดับแต่ละขณะออกเป็น ๓ ระยะ คือ

๑. อุปปาทะ ระยะที่จิตเกิดขึ้น
๒. ฐิติ ระยะที่จิตดำรงอยู่
๓. ภังคะ ระยะที่จิตดับ ^{๑๑}

ในปัจจุบันนี้ น่าที่จะเปรียบเทียบการเกิดดับของจิตนี้กับการเกิดดับของ ไฟฟ้า เรามองเห็นและรู้ว่าไฟฟ้าดับและติดก็ต่อเมื่อเปิดหรือปิดสวิตช์เท่านั้น แต่เราไม่สามารถมองเห็นการเกิดดับของไฟฟ้าในลักษณะที่เป็นอีเล็คตรอน โปรตอน เนื่องจาก การเกิดดับในลักษณะนั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วมากจนทำให้เราเห็นเหมือนไม่เปลี่ยนแปลง คงที่ การเกิดดับของจิตโดยเปลี่ยนจากเรื่องหนึ่งไปยังอีกเรื่องหนึ่งเปรียบได้กับการเกิดดับของไฟฟ้าเมื่อเปิดหรือปิดสวิตช์ ส่วนการเกิดดับในตัวของจิตที่เป็นไปอย่างรวดเร็วเปรียบได้กับการเกิดดับของไฟฟ้าในลักษณะที่เป็นอีเล็คตรอน โปรตอน

ลักษณะการเกิดดับของจิตนั้น จิตดวงเก่าเกิดขึ้นแล้วดับไป จิตดวงใหม่จะเกิดขึ้นแทนที่แล้วก็ดับไป เกิดดับสืบทอดกันไปอย่างต่อเนื่อง เป็นอย่างนี้เรื่อยไป การสืบทอดนี้เรียกว่าสันตติ จิตที่เกิดสืบทอดกันอย่างนี้เป็นเหมือนกระแสน้ำในแม่น้ำที่ประกอบ ด้วยหยดน้ำน้อย ๆ จำนวนมหาศาลเรียงกันเป็นทิวแถว ท่านเรียกจิตที่เกิดต่อเนื่องกัน

^{๑๐} อัง.เอก. ๒๐/๔๔/๙. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปฏิทิน ๒๕๐๐.

^{๑๑} สงฺกน. ๒๐. ฉบับ มหาจุฬาราชวิทยาลัย ปี ๒๕๑๖.



ว่า กระแสจิตหรือกระแสวิญญาณ (วิญญาณโสต) ^{๓๒} จิตแต่ละดวงในกระแสเดียวกันมีความสัมพันธ์กันเป็นลูกโซ่ เพราะจิตดวงเก่าจะเป็นปัจจัยก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ ก่อนที่จิตดวงเก่านั้นจะดับลง ดังที่พระอนุรุธาจารย์กล่าวไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะว่า “ธรรมคือจิตและเจตสิกที่เพ็งดับไปเป็นปัจจัยแก่ธรรมคือจิตและเจตสิกปัจจุบันด้วย สามารถอนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย นัตถิปัจจัยและวิคตปัจจัย” ^{๓๓} มีความหมายว่า ขณะจิตอดีตที่เพ็งจะดับลงได้ส่งพลังงานอันเป็นคุณสมบัติของตนไปก่อให้เกิดจิตขณะปัจจุบัน จิตปัจจุบันไม่ใช่ดวงเดียวกับจิตอดีตที่เพ็งดับไป แต่จิตปัจจุบันก็ไม่ต่างกับจิตอดีตโดยสิ้นเชิง เพราะมันได้รับมรดกจากจิตอดีตนั้น พุทธปรัชญายอมรับว่า โดยความสืบต่อเนื่องกัน จิตทั้งสองนี้จะเป็นจิตดวงเดียวกันก็ไม่ใช่ จะต่างกันไปก็ไม่เชิง (สนฺตานุสสโนโต นตฺถิ เอกตา นาปี นานตา) ^{๓๔}

ในเรื่องความสัมพันธ์ของจิตทั้ง ๒ นี้ มีข้อเปรียบเทียบดังนี้ สมมติว่า มีบ้านใหญ่หลังหนึ่ง ไฟลุกไหม้บ้านหลังนั้น และถัดจากบ้านนั้นมีถนนใหญ่คั่นกลางก่อนจะถึงบ้านหลังที่สอง ลูกไฟไม่อาจโคดข้ามถนนไปถึงบ้านหลังที่สองซึ่งไฟยังไม่ไหม้ได้ แต่ความร้อนจากบ้านที่ไฟลุกไหม้เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดความร้อนในบ้านหลังที่สอง จนถึงลูกเผาไหม้บ้านนั้น ไฟที่ลุกไหม้บ้านหลังที่สองไม่ได้เป็นอันเดียวกันกับไฟที่ไหม้บ้านหลังแรก แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม ไฟที่ไหม้บ้านหลังแรกก็ไม่ต่างจากไฟที่ไหม้บ้านหลังที่สอง เพราะความร้อนจากไฟที่บ้านหลังแรกเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดไฟไหม้บ้านหลังที่สอง ไฟที่ไหม้บ้านทั้งสองหลังจะเป็นอันเดียวกันก็ไม่ใช่ จะต่างกันไปก็ไม่เชิง ข้อนี้เป็นเช่นเดียวกันกับเกิดดับของจิตต่าง ๆ ในกระแสเดียวกัน

ในส่วนของการกล่าวถึงสิ่งที่ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงนี้ สามารถสรุปลงได้ว่า ในพุทธปรัชญา สรรพสิ่งเกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกัน ส่วนประกอบแต่

^{๓๒} ที.ปา. ๑๑/๑๔๙/๔๐. ฉบับ มหจุฬาฯ เดปีฎกั ๒๕๐๐.

^{๓๓} สงฺคห. ๔๗. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๑๖.

^{๓๔} วิสุทฺธิ. ๓/๑๖๐. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



ละอย่างประกอบขึ้นจากส่วนประกอบย่อยลงไป ทั้งหมดนี้ไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดดับต่อกันไปเรื่อย ๆ มีอยู่ในรูปของกระแส กระแสนี้ดำเนินอย่างค่อยเป็นค่อยไปสืบทอดเนื่องกันไม่ขาดสาย รักษารูปแนวและลักษณะทั่วไปไว้ได้ เพราะส่วนประกอบทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบทอดแก่กันและกัน

๒.๓ ความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงเป็นกฎธรรมชาติ

ความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นแก่สรรพสิ่ง ปรากฏการณ์นี้ไม่เกี่ยวกับผู้สร้างผู้บันดาลหรือเทพเจ้าใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นไปตามธรรมดา อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน ความเป็นไปนี้เรียกให้เข้าใจกันง่าย ๆ ว่าเป็นกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระองค์ในฐานะเป็นผู้ค้นพบกฎนี้แล้วนำมาเปิดเผยชี้แจงแสดงแก่ชาวโลกทั้งมวล ดังข้อความว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุนั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรม-
วิฤติ เป็นธรรมนิยามว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ ตถาคตเข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึง
บอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผยแจ่มแจ้ง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขาร
ทั้งปวง ไม่เที่ยง ^{๓๕}

กฎธรรมชาตินี้เป็นธาตุ คือภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็นธรรมวิฤติ คือภาวะที่ดำรงอยู่แน่นอนโดยธรรมดา เป็นธรรมนิยาม คือกฎธรรมชาติหรือกำหนดแน่นอนแห่งธรรมดาไม่มีผู้สร้างหรือบันดาล

กฎธรรมชาติ ในภาษาบาลีใช้คำว่า นิยาม แปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอน หรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่าเมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้น ๆ แน่นนอน นิยามแบ่งออกเป็น ๕ ข้อ ^{๓๖} คือ

^{๓๕} อจ.ติก. ๒๐/๑๓๗/๒๗๔-๒๗๕. ฉบับ มหาจุฬาฯ เดปิฎก ปี ๒๕๐๐

^{๓๖} สงฺกณิ. ๒. ๓๓๐-๓๓๒. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๒.



๑. อุดุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจากปรากฏการณ์ทางฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น ลม ฟ้า อากาศ ฤดูกาล การที่ดินน้ำปยุช่วยให้อันไม่งาม การที่สิ่งทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อย เป็นต้น มุ่งถึงความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิจาก

๒. พืชนิยาม กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกว่าพันธุ์กรรม เช่น หลักความจริงที่ว่าพืชเช่นไรก็ให้ผลเช่นนั้น พืชมะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วง เป็นต้น

๓. กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ คือกระบวนการให้ผลของการกระทำ เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น

๔. ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย เช่น สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เนื่องจากเหตุปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

๕. จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์กระทบประสาท จะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะทำงาน คือมีการไหวแห่งภวังคจิต ภวังคจิตขาดตอน แล้วมีอาวัชชนะ แล้วมีการเห็น เป็นต้น

จากเรื่องนิยามนี้ทำให้เห็นว่าพุทธปรัชญามองว่าความเปลี่ยนแปลงมีระเบียบ มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน มีทิศทางที่แน่นอน ไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงแบบไร้ระเบียบ ไร้กฎเกณฑ์ ไร้ทิศทาง ความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งไม่ใช่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น แล้วเหตุปัจจัยแต่ละอย่างก็อาศัยเหตุปัจจัยอื่น ๆ เกิดขึ้นเช่นกัน ระเบียบกฎเกณฑ์นี้เป็นไปโดยธรรมดาไม่มีผู้สร้าง

๒.๔ ความสัมพันธ์ของอนิจจตา กับหลักธรรมสำคัญ

ในพุทธปรัชญา หลักธรรมต่าง ๆ ล้วนสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เพราะสืบเนื่องมาจากสัจธรรมอันเดียวกันและเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน แต่ได้นำมาแสดงไว้ในชื่อต่าง ๆ กัน โดยชี้ให้เห็นความจริงเพียงส่วนใดส่วนหนึ่งคนละส่วนคนละแง่กันบ้าง เป็นความจริงอันเดียวกัน แต่แสดงต่างออกไปเป็นคนละรูปละแนวเพื่อวัตถุประสงค์คนละอย่างบ้าง ด้วยเหตุนี้ หลักธรรมบางข้อจึงเป็นเพียงส่วนย่อยของหลักใหญ่ บาง



ข้อเป็นหลักใหญ่ด้วยกัน ครอบคลุมความหมายของกันและกัน แต่มีแนวหรือรูปแบบ
การแสดงและความมุ่งหมายเฉพาะในการแสดงต่างกัน

อนิจจทานี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน จะได้อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์กับหลัก
ธรรมอื่นที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ไตรลักษณ์

๒.๔.๒ ปฏิจจสมุปบาท

๒.๔.๓ อริยสัจ ๔

๒.๔.๔ กรรม

๒.๔.๑ ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์กล่าวถึงลักษณะที่เสมอกันของสังขารทั้งปวง สิ่งทั้งหลายมี
ลักษณะเสมอเหมือนกันโดยธรรมชาติ ๓ ประการ คือ

๑. สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง (สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา)

๒. สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ (สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา)

๓. ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา (สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา)^{๓๗}

จะเห็นได้ว่าอนิจจตาก็เป็นส่วนหนึ่งของไตรลักษณ์นั่นเองเป็นปรากฏการณ์
๑ ใน ๓ ได้กล่าวถึงอนิจจตาไว้แล้ว เพื่อจะเข้าใจความสัมพันธ์ของไตรลักษณ์ทั้งหมด
ในที่นี้ จึงจะกล่าวถึงทุกข์ตา (ข้อ ๒ ในไตรลักษณ์) และอนัตตตา (ข้อ ๓) พอเข้าใจ ดัง
ต่อไปนี้

- ทุกขตา

ทุกขตา ความเป็นทุกข์ โดยทั่วไปหมายถึงทุกขเวทนาคือความรู้สึกไม่
สบายกายไม่สบายใจ แต่ความเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์มีความหมายครอบคลุมความ
ทุกข์ของสิ่งไร้ชีวิตได้ด้วย เช่น ท่อนไม้ ก้อนดินหรือหิน ในกรณีนี้ ท่อนไม้ไม่มีจิตรับรู้

^{๓๗} อญ.ติก. ๒๐/๑๓๗/๒๗๔-๒๗๕. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎก ปี ๒๕๐๐.



ทุกข์เวทนา แต่ก็ทุกข์ในความหมายที่ใช้ในไตรลักษณ์ คือ สรรพสิ่งเป็นทุกข์ เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกข์มโต) ^{๓๘} เนื่องจากถูกบีบคั้นให้เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่นเดียวกับก้อนหินที่ถูกโยนขึ้นบนท้องฟ้า มันจะค้างอยู่ไม่ได้ เพราะถูกแรงโน้มถ่วงของโลกบีบคั้นให้ต้องตกลงมา สภาพะที่ก้อนหินไม่อาจทนค้างฟ้าเรียกว่าความทุกข์ในไตรลักษณ์ ดังนั้น ทุกขตาในไตรลักษณ์จะมี ๒ ความหมายด้วยกัน คือ อย่างแรก หมายถึงทุกข์เวทนา อย่างที่สอง หมายถึงความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นความบีบคั้นซึ่งแฝงอยู่ในสรรพสิ่ง พระอรรถกถาจารย์ได้ประมวลความหมายของทุกขตาไว้ ๔ ประการ ^{๓๙} คือ

๑. อภินุสมุปติปัทโท เพราะถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาด้วยความความเกิดขึ้น ความเสื่อมโทรม และความแตกสลาย

๒. ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้อีกต่อไป จะต้องเปลี่ยนแปลงแน่นอน

๓. ทุกขวตฺตฺโต เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ คือ ทำให้เกิดทุกข์เวทนาต่าง ๆ เช่น ความผิดหวัง ความเจ็บปวด

๔. สุขปฏิกุเรปโต เพราะแย้งต่อความสุข คือ สุขเวทนาไม่อาจตั้งอยู่ได้ในสังขาร เพราะสังขารมีธรรมชาติเป็นทุกข์ ตัวสภาวะที่มีเป็นพื้นของสังขารได้แก่ทุกข์ คือความบีบคั้นกดดันขัดแย้งซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เรียกว่าความรู้สึกทุกข์(ทุกข์เวทนา) เมื่อใดทุกข์คือความบีบคั้นกดดันนั้นผ่านคลายหายไปก็เรียกว่ามีความสุข ดังคำกล่าวกันว่า สุขไม่มี มีแต่ทุกข์น้อย

- อนัตตตา

อนัตตตา ความไม่มีตัวตน หมายความว่า ไม่มีสิ่งซึ่งเป็นตัวแท้ที่ยืนยงคงตัวได้ถาวรตลอดไป สรรพสิ่งเกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า สัมพันธ์กัน

^{๓๘} วิสุทธิ. ๓/๒๔๖. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.

^{๓๙} วิสุทธิ. ๓/๒๔๖. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



เป็นไปตามเหตุปัจจัย วางเปล่าจากตัวตนที่เป็นแกนอันยั่งยืนถาวร ไม่มีตัวการที่จะสร้างสรรพบัณฑิต ดังคำที่เสลาภิกษุณีกล่าวไว้ว่า

ร่างกายนี้ ไม่มีใครสร้าง ตัวนี้ไม่มีใครบันดาล อาศัยเหตุมันก็เกิดขึ้น เพราะเหตุสลายมันก็ดับ เมล็ดพืชอย่างใดอย่างหนึ่งที่เขาหว่านในนา อาศัยรสในแผ่นดิน และยางในเมล็ดพืชทั้งสองอย่างนี้ก็ย่อมงอกงามขึ้น ฉันท ก็เป็นฉันทนั้นเหมือนกัน บรรดาจันทร์ ชาติและอาตนะ ๖ เหล่านี้ อาศัยเหตุย่อมเกิดมี เพราะเหตุสลาย ก็ย่อมดับไป^{๔๐}

พระอรรถกถาจารย์สรุปประมวลความหมายของอนัตตตาไว้เป็น ๔ นัย คือ^{๔๑}

๑. สุกญโต เพราะเป็นสภาพว่างเปล่า คือ ปราศจากตัวตนที่เป็นแกนเป็นแกน

๒. อสุลามิกโต เพราะเป็นสภาพไร้เจ้าของ คือ ไม่เป็นตัวตนของใคร ๆ เป็นเพียงกระบวนการแห่งองค์ประกอบที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยล้วน ๆ

๓. อวสตุตตนโต เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ คือ ไม่มีใครมีอำนาจบังคับ เรียกร้องหรือปรารภนาให้มันเป็นอย่างใด ๆ ไม่ได้ นอกจากทำการตามเหตุปัจจัย

๔. อตตปฏิกุเชโต เพราะยังต่ออตตตา คือ โดยสภาพของมันเองเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปโดยความเป็นไปตามเหตุปัจจัย จึงเป็นการปฏิเสธในตัวว่า ไม่มีตัวตนต่างหากที่จะมาแทรกแซงบงการ เพราะถ้ามีก็อาจจะเป็นไปตามการบังคับของตัวตน ไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัยได้

ลักษณะทั้ง ๓ ประการ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา เป็นภาวะที่สัมพันธ์เนื่องอยู่ด้วยกัน เป็นอาการ ๓ ด้านของเรื่องเดียวกัน เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ดังพุทธทวณะว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น

^{๔๐} ส.ส. ๑๕/๑๗๐/๑๖๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

^{๔๑} วิสุทธิ. ๓/๒๔๗. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



อนัตตา” (ยพนิจุจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทณฺตฺตา) ^{๕๖} ซึ่งหมายความว่า สรรพสิ่งเกิดจากการร่วมกันขององค์ประกอบต่าง ๆ แต่ละองค์ประกอบไม่เที่ยง ตัวมันก็ไม่เที่ยง (อนิจฺจตา) เพราะถูกบีบคั้นกดดันให้ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลง (ทุกฺขตา) อาศัยความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยเป็นเครื่องควบคุมความเป็นไปให้คงรูปเป็นกระแสนหนึ่งอยู่ ไม่มีตัวตนใด ๆ ที่เที่ยงเป็นแก่นสาร ล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร ไม่มีผู้บันดาล (อนตฺตตา)

ในความสัมพันธ์ดังกล่าว สิ่งซึ่งเป็นอนัตตาไม่จำเป็นต้องไม่เที่ยงและเป็นทุกฺขเสมอไป แต่สิ่งซึ่งไม่เที่ยงต้องเป็นทุกฺขและเป็นอนัตตา หรือสิ่งซึ่งเป็นทุกฺขต้องไม่เที่ยงและเป็นอนัตตาเสมอ ทั้งนี้ เพราะสังขารหรือสังขตธรรมคือสรรพสิ่งวนิพพานตกอยู่ภายใต้ลักษณะ ๓ ประการดังกล่าวไว้ในตอนต้น ส่วนวิสังขารหรืออสังขตธรรมคือนิพพานเป็นอนัตตาอย่างเดียว พ้นจากภาวะไม่เที่ยงและเป็นทุกฺข ^{๕๗}

^{๕๖} ส.ส. ๑๗/๑๕/๑๙. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

^{๕๗} วินย. ๘/๒๕๗/๑๙๔. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. ได้กล่าวแยกประโยคระบุชัดถึงสังขารและวิสังขารคือนิพพานไว้ดังนี้

อนิจฺจา สทฺทสฺสขารา	ทุกฺขานตฺตา จ สฺสขตา ฯ
นิพฺพานญฺเจว ปณฺณตฺติ	อนตฺตา อิตฺติ นิจฺจยา ฯ

แปลว่า “สังขารทั้งปวง อันปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกฺข เป็นอนัตตา ฯ
นิพพานและบัญญัติเป็นอนัตตา วินิจฺฉยมีดังนี้”

และ ข.ป.วิ. ๓๑/๓๔-๓๕/๔๔๖-๔๔๘. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. เนื้อหากล่าวถึงคำแสดงภาวะของนิโรธคือนิพพาน โดยใช้คำตรงกันข้ามกับชั้น ๕ ในส่วนของอนิจฺจ ทุกฺขและอนัตตานั่น ท่านแสดงไว้ว่า ชั้น ๕ เป็นอนิจฺจ (ไม่เที่ยง) นิพพานเป็นนิจฺจ (เที่ยง) ชั้น ๕ เป็นทุกฺข นิพพานเป็นสฺุร แต่เมื่อกล่าวถึงชั้น ๕ เป็นอนัตตา แทนที่จะกล่าวว่านิพพานเป็นอตฺตา กลับกล่าวว่านิพพานเป็นปรมาณฺเฐ ในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคอธิบายว่าที่กล่าวเช่นนั้น เพราะนิพพานเป็นอนัตตา



๒.๔.๒ ปฏิจสุมุปาบท

ใจความหลักของปฏิจสุมุปาบทอธิบายกระบวนการเกิดดับของสรรพสิ่งทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ดังนี้

- | | |
|--------------------------------|--|
| ก. อิมสุมี สติ อิทํ โหติ | เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี |
| อิมสุสุปาพา อิทํ อุปฺปชฺชติ | เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น |
| ข. อิมสุมี อสติ อิทํ น โหติ | เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี |
| อิมสุตฺต นิโรธา อิทํ นิรุชฺชติ | เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้ก็ดับ ^{๔๕} |

ข้อความนี้ เมื่อตีความออกมาแล้วจะมีความหมายว่า การที่สิ่งต่าง ๆ จะเกิดขึ้นดำรงอยู่และดับไปนั้นต้องมีปัจจัยต่างๆ สนับสนุนอุปถัมภ์เสมอ ไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ได้ตามลำพังตนเองแม้เพียงชั่วขณะเดียว ในฝ่ายรูป ธาตุ ๔ อาศัยกันและกันเกิดขึ้นดังอธิบายมาแล้ว แม้แต่จิตหรือวิญญาณแต่ละขณะก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้นดำรงอยู่และดับไปได้

อาการที่สิ่งต่าง ๆ อิงอาศัยกันเกิดขึ้นนั้นต้องเป็นแบบใดแบบหนึ่งในบรรดาแบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า ปัจจัย คำว่า ปัจจัย (ปัจจัย) ในภาษาบาลี แปลว่า สาเหตุหรือเงื่อนไขที่ทำให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ^{๔๖} เช่นข้อความว่า อวิชชาปัจจุยา สงฺขารวา เป็นต้น มีความหมายว่าสังขารเกิดมีขึ้นเพราะสาเหตุคืออวิชชา

ในอภิธรรมปิฎก ^{๔๗} ท่านจำแนกปัจจัยออกเป็น ๒๔ ประเภท ได้แก่ เหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย อธิปตียปัจจัย อนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย สหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุเรชาติปัจจัย ปัจฉาชาติปัจจัย อาเสวนปัจจัย กัมมปัจจัย วิปากปัจจัย อาหารปัจจัย อินทริยปัจจัย ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย

^{๔๕} ต.นิ. ๑๖/๒๑/๒๘. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปีฎก ๒๕๐๐.

^{๔๖} ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, (กรุงเทพ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙), หน้า ๓๔๙-๓๕๐., อภิธานปิฎกปิกาสุจิ. ๕๔๓. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๕.

^{๔๗} อภิ.ป. ๔๐/๑/๑ ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปีฎก ๒๕๐๐



สัมปยุตตปัจจัย วิปยุตตปัจจัย อัตติปัจจัย นัตติปัจจัย วิคตปัจจัย และอวิคตปัจจัย

ปัจจัย ๒๔ ประเภทนี้ มีคำอธิบายโดยย่อ ดังนี้^{๔๗}

๑. เหตุปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นเหตุ หมายถึง เป็นปัจจัยหลัก คือ เป็นมูลรากให้สิ่งอื่นเกิดขึ้น เทียบได้กับเมล็ดผลไม้เป็นเหตุให้เกิดต้นไม้

๒. อารัมมณปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นอารมณ์ หมายถึง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้สิ่งอื่นเกิดขึ้น เทียบได้กับเชื้อกหรือไม้เท้าเป็นปัจจัยให้คนอื่นได้ยึดเหนี่ยวลุกขึ้น

๓. อธิปติปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นตัวนำ หมายถึง เป็นหัวหน้านำสิ่งอื่นให้เกิด เทียบได้กับหัวหน้าคนนำฝูงโคออกหาอาหาร

๔. อนันตรปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเกื้อหนุนให้เกิดขึ้นโดยไม่ถูกขัดขวาง หมายถึง สิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้สิ่งอื่นที่เหมาะสมเกิดขึ้นต่อจากตน เทียบได้กับหัวหน้างานสนับสนุนลูกน้องที่รองจากตนขึ้นเป็นหัวหน้าแทนตนเอง เมื่อตนพ้นจากตำแหน่ง

๕. สมณันตรปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเกื้อหนุนให้เกิดขึ้นเร็วขึ้นโดยไม่ถูกขัดขวาง ความหมายเหมือนกับอนันตรปัจจัย ต่างแต่ว่าในสมณันตรปัจจัยนี้เร่งให้เกิดเร็วขึ้น

๖. สหชาติปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการที่เกื้อหนุนให้เกิดขึ้นร่วมกัน หมายถึง สิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยเครื่องเกื้อหนุนให้ผลเกิดร่วมกับตน เทียบได้กับไฟกับแสงสว่าง ไฟเป็นปัจจัยให้เกิดแสงสว่าง แต่ทั้งสองนี้เกิดขึ้นร่วมกัน กล่าวคือเมื่อมีไฟก็มีแสงสว่าง

๗. อัญญมัญญปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเกื้อหนุนกันและกัน หมายถึง สรรพสิ่งต่างเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกันและกันให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเปลี่ยนแปลง

^{๔๗} บรรจบ บรรณรุจิ, ปฏิจลสมุปบาท, (กรุงเทพฯ : พรณูการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๘๖ - ๙๓, ดูเพิ่มเติมใน สงคห.ฎีกา, ๒๕๐ - ๒๕๖ ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๑๖.



เทียบได้กับไม้ ๓ อันค้ำยันกันและกันไว้

๘. นิสสยปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นที่อาศัย หมายถึง สิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยโดยเป็นที่อาศัยให้สิ่งอื่นเกิด เทียบได้กับแผ่นดินเป็นที่ให้ต้นไม้ได้อาศัยเกิด

๙. อุปนิสสยปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นที่อาศัยอย่างมั่นคง หมายถึง สิ่งหนึ่งเป็นที่อาศัยให้สิ่งอื่นเกิดอย่างมั่นคงใกล้ชิด เทียบได้กับคนแข็งแรงให้คนอ่อนแอได้อาศัย แม้ปล่อยแล้วก็ยังอิงแอบอยู่ใกล้ชิด เพื่อให้คนอ่อนแอเกิดความมั่นใจ

๑๐. ปุเรชาติปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเกิดก่อน หมายถึง สิ่งหนึ่งเมื่อเกิดก่อนแล้วก็เป็นปัจจัยสนับสนุนให้สิ่งอื่น ๆ เกิดตามมาด้วย เทียบได้กับพ่อเกิดก่อนแล้วเป็นปัจจัยให้ลูกเกิดขึ้นตาม

๑๑. ปัจฉาชาติปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเกิดทีหลัง หมายถึง สิ่งหนึ่งตัวเองเกิดทีหลัง แต่เป็นปัจจัยสนับสนุนสิ่งที่เกิดก่อนให้คงอยู่ เทียบได้กับบุตรธิดาที่เกิดภายหลัง เลี้ยงดูบิดามารดาผู้เกิดก่อน

๑๒. อาเสวนปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเลพคุ่น หมายถึง สิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนสิ่งอื่นให้เกิดขึ้น โดยอาศัยความคุ้นเคยเป็นพื้นฐาน เทียบได้กับการอ่านหนังสือบ่อยครั้งเป็นปัจจัยให้เกิดความจำ

๑๓. กัมมปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นกรรม หมายถึง เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการกระทำเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดวิบากชั้น คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และกฏัตตารูป (รูปที่เกิดจากกรรม) เทียบได้กับคอมพิวเตอร์ที่บันทึกข้อมูลไว้ในแผ่นบันทึกข้อมูล

๑๔. วิปากปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นวิปาก หมายถึง วิปากชั้นอย่างหนึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดวิปากชั้น ๓ อย่างที่เหลือและเป็นปัจจัยให้เกิดรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานในขณะปัจจุบัน ทั้งเป็นปัจจัยให้เกิดวิปากชั้น ๓ ที่เหลือและกฏัตตารูปในขณะปฏิสนธิ เทียบได้กับแผ่นบันทึกข้อมูลที่ได้นำข้อมูลไปพิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์แล้วออกมาเป็นข้อมูลตรงตามที่บันทึกไว้



๑๕. อาหารปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นอาหาร เช่น อาหารคือ คำข้าวเป็นปัจจัยเกื้อหนุนร่างกาย

๑๖. อินทรีย์ปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน เช่น อินทรีย์คือจักขุเป็นปัจจัยโดยทำหน้าที่เป็นใหญ่ให้เกิดการเห็น

๑๗. ฌานปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเป็นองค์ฌาน หมายถึง องค์ฌาน คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เป็นปัจจัยให้เกิดนามที่เกี่ยวข้องกับฌานและรูปที่มี ฌานเป็นสมุฏฐานในขณะปัจจุบันและองค์ฌานที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากขันธ์ และกฏัตตารูปในขณะปฏิสนธิ

๑๘. มัคคปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะเป็นองค์มรรค หมายถึง องค์มรรค ๘ มี สัมมาทิฐิ เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดนามที่เกี่ยวข้องกับมรรคและรูปที่มรรคนั้นเป็น สมุฏฐานในขณะปัจจุบันและองค์มรรคที่เป็นวิบากเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากขันธ์และกฏัตตารูปในขณะปฏิสนธิ

๑๙. สัมปยุตตปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการประกอบเข้าด้วยกัน หมายถึง สิ่งต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้นโดยประกอบเข้าด้วยกัน เทียบได้กับ แสงสว่าง ความร้อนและไฟที่ประกอบเข้าด้วยกัน

๒๐. วิปยุตตปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการแยกจากกัน หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่ต่างสภาวะกัน แต่เป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้นได้ เทียบได้กับร่างกายกับจิตใจที่มีสภาวะต่างกัน แต่ก็ยังเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น

๒๑. อัตติปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการที่ตัวเองคงอยู่ด้วย คอยเกื้อหนุนด้วย เทียบได้กับเจ้าหน้าที่ยังมีอำนาจหน้าที่สนับสนุนลูกน้องให้ทำงาน

๒๒. นัตติปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเกื้อหนุนทั้งที่ตนเองมิได้คงอยู่ หมายถึง สิ่งซึ่งเพ่งดับไป แต่ยังเป็นปัจจัยสนับสนุนให้สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นต่อจากตนได้ เทียบได้กับเจ้านายที่เพ่งพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ยังสามารถสนับสนุนลูกน้องให้ทำงานได้

๒๓. วิคตปัจจัย คือ ปัจจัยในลักษณะอาการเกื้อหนุนทั้งที่ตนเองพ้นไปแล้ว หมายถึง สิ่งซึ่งพ้นหรือดับไปนานแล้ว แต่ก็ยังเป็นปัจจัยเกื้อหนุนสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นได้



เทียบได้กับเจ้านายที่พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ไปนานแล้ว แต่ยังสามารถสนับสนุนลูกน้องให้ทำงานได้

๒๔. อภิปัจฉัย คือ ปัจฉัยในลักษณะอาการที่ตนเองยังมีได้พ้นไปด้วยคอยสนับสนุนด้วย หมายถึง สิ่งที้อย ๆ พ้นไป แต่ยังไม่หมดสภาพ ยังเป็นปัจฉัยเกื้อหนุนให้สิ่งอื่นที่กำลังเกิดขึ้นได้ เทียบได้กับเจ้านายที่ใกล้จะพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ แต่ยังสามารถสนับสนุนลูกน้องให้ทำงานได้

ตามแนวปฏิจลสมุปบาท จะพบว่าในพุทธปรัชญา โลกหรือจักรวาลประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ มากมายมหาศาล สิ่งเหล่านี้ต่างเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันในฐานะที่ต่างก็เป็นปัจฉัยของกันและกัน ความเป็นปัจฉัยระหว่างสิ่งต่าง ๆ บางกรณีอาจมองเห็นได้ง่ายและชัดเจน ในขณะที่บางกรณีมองเห็นได้ยากเพราะเป็นเรื่องละเอียดซับซ้อน อย่างไรก็ตาม สิ่งทั้งหลายก็สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจฉัยต่อกันเป็นรูปกระแสที่เนื่องถึงกันเช่นเดียวกับห่วงโซ่ที่คล้องติดต่อกันไปตลอด

ความสัมพันธ์ของอนิจจตากับปฏิจลสมุปบาทกล่าวได้ว่ามีอย่างแนบแน่นยิ่ง ทั้งสองนี้แสดงให้เห็นความจริงคนละแง่หรือคนละแนวเพื่อมองเห็นความเป็นจริงอย่างเดียวกัน กล่าวคือ อนิจจตามุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้นในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจฉัยสืบต่อแก่กันตามหลักปฏิจลสมุปบาท ส่วนปฏิจลสมุปบาทก็มุ่งแสดงอาการที่สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจฉัยสืบต่อแก่กันเป็นกระแสจนมองเห็นลักษณะได้ว่าเป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ ตามหลักอนิจจตา

สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลงไป ไม่มีความคงที่อยู่ออย่างเดิมแม้แต่ขณะเดียว เพราะสิ่งทั้งหลายไม่มีความสมบูรณ์พร้อมในตัวเอง ไม่มีอยู่ได้โดยตัวมันเอง เป็นไปด้วยอาศัยปัจฉัยหรือเงื่อนไขอื่น ๆ ที่อยู่นอกตัว เมื่อปัจฉัยหรือเงื่อนไขอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงไปมันก็จะเปลี่ยนไปด้วย ปรากฏเป็นรูปต่าง ๆ มีความเจริญความเสื่อมเป็นไปต่าง ๆ ไม่คงที่อยู่แม้แต่ขณะเดียว องค์ประกอบทั้งหลายไม่คงที่อยู่แม้แต่ขณะเดียวเพราะไม่มีตัวตนที่แท้จริงสมบูรณ์พร้อมในตัวเอง เมื่อตัวตนที่แท้จริงไม่มีมันจึงขึ้นต่อเหตุปัจฉัยต่าง ๆ เหตุปัจฉัยต่าง ๆ สัมพันธ์ต่อเนื่องกันจึงควมรูปเป็น



กระแสได้ หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ถ้าสิ่งทั้งหลายมีตัวตนที่แท้จริงสมบูรณ์ในตัวเอง ก็ต้องมีความคงที่ ถ้าสิ่งทั้งหลายคงที่แม้แต่ขณะเดียวก็เป็นเหตุปัจจัยแก่กันไม่ได้ เมื่อเป็นเหตุปัจจัยแก่กันไม่ได้ก็ประกอบขึ้นเป็นกระแสไม่ได้ เมื่อไม่มีกระแสแห่งปัจจัย ความเป็นไปในธรรมชาติก็มีไม่ได้ และถ้ามีตัวตนที่แท้จริงอย่างใดในท่ามกลางกระแส ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างแท้จริงก็เป็นไปไม่ได้ กระแสแห่งเหตุปัจจัยที่ทำให้สิ่งทั้งหลายปรากฏโดยเป็นไปตามกฎธรรมชาติดำเนินไปได้ก็เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงไม่คงที่ เกิดแล้วสลายไป ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน และกระแสนี้สัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน

ดังที่กล่าวมาอาจจะยังเห็นไม่ชัดเจน ผู้วิจัยขออธิบายโดยยกตัวอย่างประกอบ ดังนี้

นายแดงสร้างบ้านหลังหนึ่งสำหรับอยู่อาศัย ตอนที่สร้างเสร็จใหม่ ๆ บ้านก็ดูสวย สดใส ใหม่ ต่อมาเวลาผ่านไปหลายปี บ้านทรุดโทรมลง เก่า นี่คือการเปลี่ยนแปลงที่สังเกตเห็นได้ ปรากฏการณ์ตามกล่าวมานี้สามารถอธิบายด้วยหลักอนิจจังและปฏิจลสมุปบาท ได้ดังนี้

ก. บ้านนี้ประกอบขึ้นด้วยส่วนประกอบต่าง ๆ จำนวนมาก เช่น ไม้ อิฐ ตะปู เป็นต้น แต่ละส่วนประกอบนั้นก็ประกอบขึ้นจากส่วนประกอบอื่น ๆ อีก แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นกล่าวได้ว่ามันประกอบขึ้นจากราตุสี่ แม้ราตุสี่ก็ต้องอาศัยกันและกันเกิดขึ้น บ้านนี้จึงอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ประกอบกันขึ้น คือ ส่วนประกอบเป็นตัวบ้าน ช่าง แผ่นดิน อากาศ และอื่น ๆ อีกสนับสนุน นี่คือการปฏิจลสมุปบาท

ข. ราตุสี่ที่ประกอบกันขึ้นเป็นบ้านนี้เกิดดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อราตุชุดหนึ่งเกิดขึ้น ชุดหนึ่งดับไป แล้วอีกชุดหนึ่งก็เกิดขึ้นแทน เป็นเช่นนั้นวันแล้ววันเล่า นี่เป็นความไม่เที่ยงหรือเปลี่ยนแปลงทุกขณะที่มีองไม่เห็น ด้วยความเปลี่ยนแปลงทุกขณะนั้น เราจะสังเกตได้ คือ ความเก่า ความทรุดโทรมของบ้าน

ค. ในการเกิดดับของราตุสี่ หลักปฏิจลสมุปบาทบอกเราว่า การที่อณูราตุหนึ่งจะเกิดขึ้นได้มันต้องอาศัยปัจจัย และการที่อณูราตุนั้นจะดับไปมันก็ต้องอาศัยปัจจัยเช่นเดียวกัน บ้านนี้ปรากฏให้เห็นอยู่ได้เพราะการเกิดดับของราตุเป็นกระแสที่



ดำเนินอย่างค่อยเป็นค่อยไปสืบทอดเนื่องกันไม่ขาดสาย รักษาแนวและลักษณะทั่วไปไว้ได้ มีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกัน เป็นเหตุปัจจัยสืบทอดแก่กัน

ง. ทั้งนายแดงเจ้าของบ้าน ส่วนประกอบเป็นบ้าน ช่าง แผ่นดิน และปัจจัยที่สนับสนุนอื่น ๆ ต่างก็ไม่เพียง เปลี่ยนแปลง เป็นไปตามเหตุปัจจัย ทั้งหมดมาเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันในฐานะเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดบ้าน ไม่มีความสมบูรณ์แท้จริงในตัวเอง ตัวมันเองก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยหรือเงื่อนไขอื่น ๆ เช่นเดียวกัน

๒.๔.๓ อริยสัจ ๔

ในพุทธปรัชญา อนิจจตาเป็นธรรมชาติมุ่งแสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นว่าเป็นอย่างนั้น ปฏิจจสมุปบาทแสดงความจริงตามกระบวนการของมันเองตามที่เป็นไปโดยธรรมชาติล้วน ๆ ส่วนอริยสัจเป็นหลักความจริงในรูปแบบที่เสนอตัวต่อปัญญามนุษย์ในการที่จะสืบสวนค้นคว้าและทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติ “

อริยสัจ คือ ความจริงอันแท้ ความจริงอันประเสริฐ หรือความจริงที่ทำให้เป็นพระอริยะ เป็นหลักความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ความจริงนี้มี ๔ ประการ คือ

๑. ทุกข์

ทุกข์ คือ ความทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นสิ่งที่มีการเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ เพราะสภาวะทั้งหลายตกอยู่ภายในกฎแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งประกอบด้วยภาวะบีบคั้นกดดันขัดแย้งมีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง จึงพร้อมที่จะก่อปัญหา สร้างความทุกข์ขึ้นมาเสมอแก่ผู้ยึดติดถือมั่นด้วยอุปาทาน พระพุทธเจ้าแสดงความทุกข์ไว้ว่า

ภิกขุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจ คืออะไร คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความไม่สบายกาย

“ พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม ฉบับขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๐๐.



ความไม่สบายใจและความคับแค้นใจก็เป็นทุกข์ การประจวบเข้ากับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ การพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราภรณ์าสังใดแล้วไม่ได้สิ่ง นั้นก็เป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์^{๔๙}

ตามพุทธวจนะนี้สามารถแบ่งความทุกข์ได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

๑.๑ สภาวะทุกข์ ทุกข์โดยสภาวะ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ และความตาย ซึ่งสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาในโลกนี้จะต้องประสบกับสภาพเหล่านี้ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

๑.๒ ปกิณณกทุกข์ ทุกข์ที่จรเข้ามา ได้แก่ ความโศก ความรำไร รำพัน ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ การที่ต้องพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การประจวบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก ต้องการอะไรแล้วไม่ได้ตามต้องการ เมื่อกล่าวโดยย่อ ก็คือจิตของคนเข้าไปยึดถือในเรื่องนั้น ๆ ว่าเป็นของเราบ้าง เราเป็น อย่างนั้นอย่างนี้บ้าง ว่านั่นเป็นตัวเป็นตนของเราบ้าง ความทุกข์ก็เกิดขึ้น

๒. ทุกขสมุทัย

ทุกขสมุทัย คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ความอยาก (ตัณหา) ดังพุทธวจนะว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทุกขสมุทัยอริยสัจ คืออะไร คือ ตัณหา ที่ทำให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความเพเลินและความติดใจ คอยเพเลิดเพเลินอยู่ใน อารมณีนั่น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา”^{๕๐}

กามตัณหา คือ ความอยาก ความปรารถนาที่จะเสพเสวยในอารมณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฏัพพะ (สัมผัสทางกาย) ที่น่าใคร่ น่าพอใจ

ภวตัณหา คือ ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้ จะเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป

วิภวตัณหา คือ ความอยากในความพรากพ้นไปจากความเป็นอย่างใดอย่าง

^{๔๙} ที.ม. ๑๐/๓๘๗/๒๖๐. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

^{๕๐} ที.ม. ๑๐/๔๐๐/๒๖๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.



หนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ

ลักษณะของตัณหาเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะทำให้อยากสืบทอดกันไปไม่มีที่สิ้นสุด เช่น อยากได้บ้าน เมื่อได้แล้วก็อยากได้เครื่องตกแต่งบ้าน เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้น จิตใจของบุคคลจะเพติดเพลนยินดีอยู่ในเรื่องเหล่านั้นและจะเพติดเพลนยิ่ง ๆ ขึ้นไปเมื่อแสวงหา เมื่อได้มา เมื่อครอบครองสิ่งเหล่านั้น

๓. ทุกขนิโรธ

ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชา ล้มเลิกตัณหาหมดสิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาย้อมใจหรือจูงลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่ายหรือความคับข้องติดขัดอย่างใดอย่างหนึ่ง หลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบ ผ่องใส เบิกบาน เรียกสั้น ๆ ว่า นิพพาน มีพุทธวจนะว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทุกขนิโรธอริยสัจ คืออะไร คือ ความคลายออกและดับไปโดยสิ้นเชิงแห่งตัณหา^{๕๐} การสละเสียได้ การถ่ายถอนเสียได้ การไม่หน่วงเหนี่ยวพัวพัน”^{๕๑}

ในการดับทุกข์นี้ บุคคลมาพิจารณาเห็นอารมณ์อันน่าใคร่น่าพอใจในโลกนี้ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ว่าเป็นโรคและเป็นก้อนเนื้อร้าย ก็จะกำจัดตัณหาได้^{๕๒} และก็ด้วยอาศัยการคลายออก จางไปและดับไปสิ้นเชิงของตัณหา ความยึดมั่นที่ทำให้เกิดการทำความ (อุปาทาน) ก็ย่อมดับไป ด้วยอาศัยอุปาทานดับไป การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาซึ่งจะมีการให้ผลเพราะความยึดมั่นเป็นปัจจัยแล้วการกระทำนั้นก็เป็นปัจจัยให้เกิดมีเกิดเป็นผลคือขันธ ๕ (ภพ) ก็ย่อมดับไป ด้วยอาศัยภพดับไป ความเกิด (ชาติ) ก็ย่อมดับไป และด้วยอาศัยชาติดับไป ความแก่ ความตาย ความโศก ความรำไรรำพัน ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจและความคับแค้นใจ ก็ย่อมดับไป เมื่อนั้น ทุกข์ทั้งปวงก็ย่อมดับไป^{๕๓}

^{๕๐} ที.ม. ๑๐/๔๐๑/๒๖๔. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปีฎก ๒๕๐๐.

^{๕๑} ส.นิ. ๑๖/๖๖/๑๐๘. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปีฎก ๒๕๐๐.

^{๕๒} ส.นิ. ๑๖/๕๒/๘๒. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปีฎก ๒๕๐๐.



๔. ทุกชนิโรธคามินีปฏิปทา

ทุกชนิโรธคามินีปฏิปทานี้ เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค คือปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับทุกข์หรือข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือทางอันประเสริฐอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ ความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ) ความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) การเจรจาชอบ (สัมมาวาจา) การงานชอบ (สัมมากัมมันตะ) การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) ความพยายามชอบ (สัมมาวายามะ) ความระลึกรู้ชอบ (สัมมาสติ) และความตั้งใจชอบ (สัมมาสมาธิ) มีพุทธวจนะว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจคือข้อปฏิบัติอันนำไปสู่ความดับทุกข์คืออะไร คือมรรคมีองค์แปดอันประเสริฐคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ” ^{๕๔}

อริยสัจทั้ง ๔ ประการดังกล่าวมานี้ เราสามารถใช้หลักอนิจจตาเป็นแกนสำหรับอธิบายได้ดังต่อไปนี้

สิ่งทั้งหลายทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากประกอบด้วยภาวะบีบคั้นกดดันซึ่งกันและกัน มีความไม่สมบูรณ์ในตัวเอง จึงพร้อมที่จะก่อปัญหา สร้างทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่คนผู้ยึดติดถือมั่นด้วยอุปาทาน อยากจะให้มันเป็นไปตามที่ต้องการ เมื่อไม่เป็นไปตามก็เกิดทุกข์ เมื่อคนต้องการจะพ้นความทุกข์จะต้องกำจัดเหตุของความทุกข์ให้ถูกที่ เหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ก็คือความอยาก (ตัณหา) ซึ่งจะเกิดมีอย่างไม่มีสิ้นสุดแก่คนผู้ยังไม่หลุดพ้น การจะหลุดพ้นจากตัณหาได้ก็ต้องปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ พิจารณาให้เห็นอารมณ์ที่น่าโคโรนปรารถนาในโลกนี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และสัมผัสทางใจ ๕ ให้เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

๒.๔.๔ กรรม

กรรมเป็นเรื่องของความเป็นไปตามเหตุปัจจัยเป็นเหตุและผลกัน พุทธ-

^{๕๔} ที.ม. ๑๐/๔๐๒/๒๖๖. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.



ปรัชญาถือหลักการใหญ่ที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างคือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือหลักปฏิจาสัมุปบาท และเรื่องกรรมก็อยู่ในกฎแห่งเหตุปัจจัยนี้ กฎแห่งเหตุปัจจัยนี้ท่านประมวลไว้ ๕ กฎหรือที่เรียกว่านิยาม ๕ ดังกล่าวมาแล้ว กรรมก็ถือเป็นกฎอย่างหนึ่งเรียกว่ากฎแห่งกรรมหรือกรรมนิยาม ซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุและผลเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

กรรม แปลว่า การกระทำ การกระทำที่แสดงออกทางกายเรียกว่า กายกรรม การกระทำทางวาจาเรียกว่าวจีกรรม การกระทำทางใจคือความความคิดนึกเรียกว่ามโนกรรม การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความตั้งใจ จงใจ จึงจะเป็นกรรม^{๕๕} การกระทำที่ไร้เจตนาประกอบยังไม่เป็นกรรม

กรรมเป็นคำกลาง ๆ การจะวินิจฉัยว่ากรรมคือการกระทำใดดีและการกระทำใดชั่วนั้นสามารถพิจารณาได้จากหลักเกณฑ์ ๒ ประการ คือ

๑. พิจารณามูลเหตุของการกระทำว่า กรรมนั้นเกิดจากเจตนาเช่นใด ถ้าเกิดจากเจตนาดีที่มีกุศลมูลคืออโลภะ อโทสะ อโมหะ กรรมนั้นดี จัดเป็นกุศลกรรม ถ้าเกิดจากเจตนาไม่ดี มีอกุศลมูลคืออโลภะ โทสะ โมหะ กรรมนั้นไม่ดี จัดเป็นอกุศลกรรม^{๕๖}

๒. พิจารณาจากผลลัพธ์หรือวิบากของกรรม คือ กรรมใดทำแล้วก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นไม่ดี^{๕๗} ส่วนกรรมใดทำไปแล้วไม่เดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นดี^{๕๘}

ในการวินิจฉัยกรรมใดดีหรือไม่ดีนั้นให้ดูทั้งสองส่วนร่วมกันคือเจตนาและผลลัพธ์ที่ตามมา

กรรมที่ทำด้วยเจตนาดี มีจิตสะอาดผ่องใสและผลลัพธ์ออกมาเป็นความสุข

^{๕๕} อจ.จกภ. ๒๒/๖๓/๓๙๕. ฉบับ มหาจุฬาฯเดปีฏก ๒๕๐๐.

^{๕๖} อจ.ติก. ๒๐/๑๑๒/๒๕๖-๒๕๗. ฉบับ มหาจุฬาฯเดปีฏก ๒๕๐๐.

^{๕๗} ส.ส. ๑๕/๑๐๓/๖๘. ฉบับ มหาจุฬาฯเดปีฏก ๒๕๐๐.

^{๕๘} ส.ส. ๑๕/๑๐๓/๖๘. ฉบับ มหาจุฬาฯเดปีฏก ๒๕๐๐.



ท่านเรียกว่าบุญ ส่วนกรรมที่ทำด้วยเจตนาไม่ดี มีจิตเศร้าหมองและผลออกมาเป็นความทุกข์ ท่านเรียกว่าบาป พุทธปรัชญามีทัศนะว่า บุญบาปที่เราทำไม่สูญหายไปไหน ดังคำว่า “กรรมไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมไม่สูญหาย”^{๕๙} เพราะกรรมสามารถติดตามไปให้ผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังคำว่า “กรรมดีหรือกรรมชั่วทุกอย่างที่คนสั่งสมไว้มีผล”^{๖๐} อาจจะมีปัญหาตามมาได้ว่า เราสั่งสมกรรมไว้ได้อย่างไร บันทึกจดจำไว้ได้อย่างไร ในเรื่องนี้ คำตอบก็คือว่า จิตใจของเราเองเป็นผู้จดจำกรรมทุกอย่างที่เราทำ แต่ที่เรานึกไม่ออก เพราะมันถูกเก็บไว้ในจิตใต้สำนึกที่เรียกว่า ภวังคจิต

ดังได้กล่าวมาบ้างแล้วในเรื่องจิตไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลง ตามหลักพุทธปรัชญา มีการแบ่งจิตเป็น ๒ ระดับ คือจิตระดับวิถีกับจิตระดับภวังค์ จิตที่ออกมารับรู้เรื่องราวผ่านประตูคือตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เป็นจิตระดับวิถี เช่น เห็นอะไรก็รู้ว่ากำลังเห็น คิดอะไรก็รู้ว่ากำลังคิด เป็นต้น วิถีจิตจึงเป็นจิตสำนึก ส่วนภวังคจิตเป็นจิตที่ตกภวังค์โดยไม่ออกมาใส่ใจถึงเรื่องราวในโลกภายนอก อยู่ใต้สำนึก เช่น คนที่นอนหลับไม่ฝัน หรือคนที่เข้าสมาบัติ ภวังคจิตทำงานอยู่ใต้สำนึกเราจึงไม่รู้ตัว สิ่งที่เราพูดและทำทุกอย่างจะถูกบันทึกและเก็บเป็นผลไว้ในภวังคจิต ภวังคจิตรักษาไว้เรื่อยไป^{๖๑} สิ่งที่ถูกเก็บสะสมเรียกว่าวิบาก

วิบากคือผลของกรรมที่ถูกจดจำไว้ในภวังคจิต เหมือนกับข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้ในหน่วยความจำของเครื่องคอมพิวเตอร์ เมื่อโอกาสมาถึงวิบากกรรมก็ให้ผลจนเห็นชัดเจนเป็นรูปธรรม ผลกรรมจึงมี ๒ ระยะ คือ ระยะแรกเป็นผลที่ถูกเก็บไว้ในภวังคจิตขั้นนี้เป็นนามธรรม ระยะที่สองเป็นช่วงที่กรรมให้ผลเป็นรูปธรรม

กรรมที่คนกระทำส่งผลไปเก็บไว้ในภวังคจิต ภวังคจิตนี้ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเกิดดับทุกขณะ จิตเกิดดับ ๑ ขณะเรียกว่าจิต ๑ ดวง จิตแต่ละดวงมี ๓ ขณะ

^{๕๙} ชุ.ชา. ๒๘/๑๒๘๒/๒๕๘. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎกั ๒๕๐๐.

^{๖๐} ชุ.ชา. ๒๗/๒๔/๓๒๙. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎกั ๒๕๐๐.

^{๖๑} สงฺกน. ฎีกา. ๑๑๙. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๑๖.



ย่อย คือ เกิดขึ้น (อุปาทะ) ตั้งอยู่ (ฐิติ) และดับไป (กังคะ) จิตแต่ละดวงเมื่อเกิดขึ้นจะดำรงอยู่ชั่วเวลาสั้นมากแล้วดับไป ก่อนจะดับก็ได้ส่งผลกระทบที่เก็บสะสมไว้ไปเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น ดังนั้น จิตดวงใหม่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพลังกรรมของจิตดวงก่อนหน้าที่เพิ่งดับไป และจิตดวงที่เกิดตามมาก็ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป ก่อนจะดับจิตนี้ก็ส่งเป็นปัจจัยต่อเนื่องให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้นอีก ดังนี้

อุปาทะ+ฐิติ+กังคะ อุปาทะ+ฐิติ+กังคะ อุปาทะ+ฐิติ+กังคะ
└──────────┘ └──────────┘

จิตดับแล้วก็เกิดเพียงชั่วขณะเดียวในขณะที่มีชีวิตอยู่ด้วยวิธีการเช่นใด จิตดับแล้วเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติก็ด้วยวิธีการเช่นนั้น กล่าวคือ จิตดวงสุดท้ายในชาตินี้เรียกว่าจุติจิต เพราะเป็นจิตที่เคลื่อนย้ายออกจากร่างกายที่ปราศจากลมหายใจ ขณะที่จุติจิตดับลง มันได้ส่งพลังกรรมและผลรวมของประสบการณ์ในชาตินี้ไปก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ในร่างกายใหม่ของชาติหน้า จิตดวงแรกที่เกิดในร่างกายใหม่เรียกว่าปฏิสนธิจิต หมายถึงจิตที่เชื่อมโยงระหว่างชาตินี้กับชาติหน้า

จิตเวียนว่ายตายเกิดชาติแล้วชาติเล่าอย่างนี้จนกว่าจิตจะไม่มีกิเลส เมื่อจิตไม่มีกิเลส กรรมที่กระทำก็เป็นเพียงกิริยาจะไม่อาจส่งพลังไปสร้างปฏิสนธิจิตในภพใหม่เมื่อกิเลสดับ กรรมก็ดับ ดังพุทธทาสจะว่า “กรรมใดกระทำด้วยอโลภะ...อโทสะ...อโมหะมือโลภะ...อโทสะ...อโมหะเป็นต้นเหตุ เป็นตัวก่อกำเนิด กรรมนั้นเป็นกุศลกรรม ไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อดับกรรม ไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป” ^{๖๒} เมื่อดับกรรม การเกิดใหม่ก็ไม่มี ย่อมเป็นความสิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ หรือความดับแห่งภพ (ภวนิโรธ) คือนิพพาน ^{๖๓}

อย่างไรก็ตาม กรรมกับผลของกรรม (วิบาก) เป็นคนละอย่างกัน การกระทำ

^{๖๒} อจ.ตัก. ๒๐/๑๑๒/๒๕๖-๒๕๗. ฉบับ มหาจุฬาฯ ฉบับปีที่ ๒๕๐๐.

^{๖๓} ต.น. ๑๖/๖๘/๑๑๕. ฉบับ มหาจุฬาฯ ฉบับปีที่ ๒๕๐๐.



ท่าทางกาย วาจาและใจที่ดีหรือไม่ดี เมื่อทำแล้วก่อให้เกิดผลตกค้างในจิตทันที ผลนั้น
ปรุงแต่งสภาพจิตผลักดันให้กรรมต่อไปเป็นไปดังกงล้อหมุนรอบไม่สิ้นสุดจนกว่าจะสิ้น
กรรม ดังท่านเรียกว่า ภวจักร^{๖๕} คือกงล้อแห่งภพ

หลักอนิจตาบอกถึงความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลาย เมื่อมาอธิบายเกี่ยว
เนื่องกับหลักกรรม ก็จะมีคำว่า พฤติกรรมที่ประกอบด้วยเจตนาเป็นส่วนที่มนุษย์
เป็นเจ้าของและเป็นผู้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ เพราะมนุษย์เป็นผู้กำหนดเจตนาหรือกรรม
ของตนขึ้นเอง แล้วเจตนาหรือกรรมของตนเองก็มากำหนดชีวิตตลอดจนสังคม ทำให้
เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและสังคม ส่งผลกระทบต่อกันไปในระบบความสัมพันธ์
ของธรรมชาติทั้งหมด กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเจตจำนงซึ่งเป็นส่วนพิเศษที่ธรรมชาติใน
โลกฝ่ายวัตถุไม่มี แต่มนุษย์มีเจตจำนงนั้นซึ่งเป็นเหมือนผู้นำพาคุณสมบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่
ในตัวมาปรุงแต่งเป็นความคิดสร้างสรรค์จัดทำสิ่งต่าง ๆ หรือก่อการทำลายได้อย่าง
มหาดศาล ฉะนั้น กรรมจึงเป็นหลักกรรมที่พุทธปรัชญากล่าวไว้เพื่อมุ่งให้เห็นว่าชีวิต
มนุษย์นั้นเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นได้ เพราะมนุษย์เป็นเจ้าของแห่งเจตนาที่จะทำหรือไม่
กระทำการต่าง ๆ และเมื่อมนุษย์ตัดสินใจกระทำแล้วก็ต้องได้รับวิบากคือผลของการกระทำ
ทำนองนั้น อีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากหลักกรรมเป็นส่วนย่อยของหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่ง
บอกถึงความเป็นเหตุปัจจัย จึงอธิบายในแนวปฏิจจสมุปบาทได้ว่า การกระทำและผล
ของการกระทำดำเนินไปตามเหตุปัจจัย เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน โดยมนุษย์มี
อำนาจในการเลือกกระทำหรือไม่กระทำ แต่เมื่อกระทำลงไปแล้วก็เป็นผู้รับผลของการ
กระทำนั้น นั่นคือกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผลเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ กฎเกณฑ์นี้
เป็นไปตามธรรมชาติ เป็นกระแสแห่งเหตุปัจจัย มันดำเนินไปได้เพราะสิ่งทั้งหลายไม่
เที่ยง ไม่คงที่ เปลี่ยนแปลงไป ถ้าสิ่งทั้งหลายเที่ยงคงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง มันก็ดำเนินไป
ไม่ได้

สรุปได้ว่า อนิจตาคือสรรพสิ่งเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ ส่วนกรรมคือการกระทำ

^{๖๕} วิสุทธิ. ๓/๑๙๘. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



ทำที่ประกอบด้วยเจตนา เมื่อทำแล้วผู้ทำต้องรับผลของการกระทำนั้น เป็นหลักเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยตรง มนุษย์มีคุณสมบัติในตัวเองที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ว่าจะในทางสร้างสรรค์หรือทำลาย โดยมีเจตนาเป็นต้นนำ แล้วดำเนินไปตามเหตุปัจจัย



บทที่ ๓

อนิจจตาในฐานะที่ปฏิเสธแนวคิดเรื่องสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ

พุทธปรัชญาแสดงทัศนะแบบทางสายกลาง คำว่า "ทางสายกลาง" มีความหมายในเชิงเปรียบเทียบ หมายความว่า เมื่อเทียบกับทัศนะและหลักปฏิบัติจำนวนหนึ่งที่มีปรากฏอยู่ในสมัยพุทธกาล ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าสุดโต่งไปไม่ด้านใดก็ด้านหนึ่ง ทัศนะพื้นฐานของพุทธศาสนาไม่สุดโต่งเช่นนั้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเป็นทัศนะแบบสายกลาง

ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงยกทัศนะและหลักปฏิบัติจำนวนหนึ่งเป็นตัวอย่างของทัศนะสุดโต่ง จัดเป็นคู่ ๆ แต่ละคู่มีเนื้อความตรงกันข้ามกัน ทัศนะและหลักปฏิบัติที่สำคัญและปรากฏมากในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา คือ

๑. อตถิกทิฏฐิ (ความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่) กับ นัตถิกทิฏฐิ (ความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่) ^๑

๒. กามสุขัลลิกานุโยค (ความหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข) กับ อตตกิลมถานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง) ^๒

๓. สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง) กับ อุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ) ^๓

กล่าวเฉพาะทัศนะสุดโต่ง ๒ ประการ คือ สัสสตทิฏฐิ กับ อุจเฉททิฏฐิ

^๑ ส.นิ. ๑๖/๔๗/๗๓. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.

^๒ วินย. ๔/๑๓/๑๓. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.

^๓ ส.ช. ๑๗/๘๑/๘๐. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐.



ทัศนะทั้ง ๒ ประการนี้ พุทธปรัชญาเห็นว่าเป็นสุดโต่งไปคนละด้านตรงกันข้าม แต่
อนิจจตาไม่ใช่ทั้งสองทัศนะนั้น กล่าวคือ ปฏิเสธทั้งสัสสตทิกฏฐิและอุจเฉททิกฏฐิ ดังนั้น
อาจกล่าวได้ว่า อนิจจตาอยู่ตรงกลาง

๓.๑ สัสสต ทิกฏฐิ

สัสสตทิกฏฐิ เป็นภาษาบาลี มาจากคำ ๒ คำ คือ สัสสต (เที่ยง, เที่ยงแท้, แน่
นอน, มั่นคง, ยั่งยืน, คงที่) และ ทิกฏฐิ (การเห็น, ความเห็น, ลัทธิ, ทฤษฎี, ทัศนะ) หมายถึง
ทัศนะที่เชื่อว่าอัตตาและโลกเที่ยง^๕

ในพรหมชาลสูตร^๖ พระพุทธเจ้าตรัสถึงสัสสตทิกฏฐิว่า เป็นทัศนะของพวก
ปรารภเบื้องต้นของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทรงเรียกว่า ปุพพันตกับปิกทิกฏฐิ สัสสตทิกฏฐิแบ่งได้
เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ (๑) เป็นพวกสัสสตทิกฏฐิ คือเห็นว่าเที่ยงทั้งหมด มี ๔ ลัทธิ
(๒) เป็นพวกเอกัจจสัสสตทิกฏฐิ คือ เห็นว่า บางอย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง มี ๔ ลัทธิ

กลุ่มที่ ๑ พวกสัสสตทิกฏฐิ คือ เห็นว่า เที่ยงทั้งหมด มี ๔ ลัทธิ คือ

๑. เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะอาศัยเจโตสมาธิระลึกชาติได้ตั้งแต่
ชาติเดียวจนถึงหลายแสนชาติ

๒. เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะอาศัยเจโตสมาธิระลึกชาติได้เป็นกัป
ตั้งแต่ ๑ กัปถึง ๑๐ กัป

๓. เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะอาศัยเจโตสมาธิระลึกชาติได้ตั้งแต่
๑๐ กัปถึง ๔๐ กัป

๔. นักตรรก ผู้ชอบตรึก ชอบค้นคิด แสดงปฏิภาณของตนตามที่ตรึกได้
ค้นคิดได้ว่า อัตตาและโลกเที่ยง

กลุ่มที่ ๒ พวกเอกัจจสัสสตทิกฏฐิ คือ เห็นว่า บางอย่างเที่ยง บาง
อย่างไม่เที่ยง มี ๔ ลัทธิ คือ

^๕ อภิ.ส. ๓๔/๑๓๒๒/๒๙๘. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎก ๒๕๐๐.

^๖ ที.ส. ๙/๓๐-๕๐/๑๓-๒๒. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎก ๒๕๐๐



๑. เห็นว่า พระพรหมเที่ยง แต่พวกเราที่พระพรหมสร้างไม่เที่ยง เพราะอาศัยเจตโสมมาริระลึกชาติก่อนได้ว่า เคยเกิดในพรหมโลกได้เห็นพระพรหมที่มีอยู่ก่อนตน และตนเกิดเพราะพรหมนั้นสร้างขึ้น

๒. เห็นว่า เทวดาชิขาทาปโทสิก (เทวดาที่มัวหมกหมุ่นด้วยความรื่นเริงคือสรวลเสเฮฮาและเล่นหัวกันจนเกินควร ทำให้ขาดสติ) ไม่เที่ยง แต่เทวดาอื่นเที่ยง เพราะอาศัยเจตโสมมาริระลึกชาติก่อนได้ว่า ตนเคยเกิดในเทวโลกชิขาทาปโทสิกนั้น เพราะมัวแต่เพลิดเพลินจนขาดสติ จึงจุติมาเกิดในโลกนี้

๓. เห็นว่า เทวดามโนปโทสิก (เทวดาที่มัวแต่เพ่งโทษกันและกันจนเกิดโทษจิต คิดมุ่นร้ายกัน) ไม่เที่ยง เทวดาอื่นเที่ยง เพราะอาศัยเจตโสมมาริระลึกชาติก่อนได้ว่า ตนเคยเกิดในเทวโลกของเทวดามโนปโทสิกนั้น แล้วจุติมาเกิดในโลกนี้

๔. นักตรรก ผู้ชอบตรึก ชอบค้นคิด แสดงปฏิภาณของตนตามที่ตรึกได้ ค้นคิดได้ว่า จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ นั้นไม่เที่ยง แต่อัตตาอันเป็นส่วนจิตหรือวิญญาณเที่ยง

๓.๑.๑ อัตตาคืออะไร

คำว่า อัตตาหรืออาตมัน แปลว่า ตัวตน ความหมายที่ใช้กันโดยทั่วไปหมายถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรม คือสิ่งที่เห็นได้ จับต้องได้ รับรู้ได้ด้วยประสาททั้ง ๕ มีความหมายตรงกันข้ามกับนามธรรมซึ่งเป็นสิ่งจับต้องไม่ได้ รับรู้ไม่ได้ด้วยประสาททั้ง ๕ ตัวอย่างเช่น แก้วนี้ ตัวนี้ บ้านหลังนี้ เป็นรูปธรรมมีตัวตน สัมผัสถูกต้องได้ แต่ ความคิด ความรัก ความรู้สึก ความโกรธ เป็นนามธรรม ไม่มีตัวตน จับต้องไม่ได้ คำว่า อัตตาในแง่นี้ จึงมีความหมายว่า สิ่งที่มีลักษณะเป็นกายภาพ คือเป็นวัตถุ

ความหมายของอัตตาในลักษณะนี้ มิใช่ความหมายที่ใช้กันในปรัชญาเมื่อปรัชญาตะวันตกและปรัชญาอินเดียกล่าวถึงอัตตา ก็มิใช่ความหมายโดยนัยนี้นักปรัชญาเยอรมันหรือปฏิเสธอัตตา สิ่งที่ยอมรับหรือปฏิเสธนั้นก็ไม่ใช่เป็นลักษณะกายภาพ เพราะยอมรับสิ่งที่เป็นกายภาพมีอยู่ แต่มีอยู่อย่างไม่เป็นอัตตา



ปรัชญาสาขากฎปรัชญาโดยทั่วไปวิเคราะห์ความหมายของคำว่า อัตตา ที่
ใช้ในวงการปรัชญา ประมวลได้ ๓ นัย ดังนี้^๖

๑. อัตตา หมายถึง ศูนย์กลางของความเปลี่ยนแปลงหรือการแปรสภาพ
และเป็นหลักแห่งการคงเดิม

๒. อัตตา หมายถึง ศูนย์รวมของคุณสมบัติทั้งหลายของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

๓. อัตตา หมายถึง สิ่งที่มีอยู่โดยตัวเอง มิได้กำเนิดมาจากอะไร แต่มีอยู่
และเป็นมาอย่างนั้นโดยตัวเอง ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น มันเป็นสิ่งนิรันดร์ เป็นอมตะ ไม่มี
เกิด ไม่มีดับ ไม่มีการแปรสภาพ เป็นสิ่งสมบูรณ์ (absolute) มีอยู่โดยปราศจากเงื่อนไข
หรือข้อแม้ใด ๆ ทั้งสิ้น แต่เป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่ง

เพื่อความเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างวิเคราะห์ให้เห็นในแต่
ละความหมาย เว้นประการที่ ๓ ที่เห็นว่าชัดเจนดีแล้ว ดังนี้

ความหมายประการที่ ๑ ตัวอย่าง ชาวสวนปลูกต้นทุเรียนไว้ต้นหนึ่ง
ขณะเริ่มปลูกมันยังเป็นต้นเล็ก ๆ ขนาดลำต้นเท่านิ้วหัวแม่มือ มีใบ ๕-๖ ใบ ลำต้นไม่
แข็งแรง โอนเอนไปตามลมพัด บัดนี้ เวลาล่วงไปได้ ๒ ปี ต้นทุเรียนต้นนั้นมีลำต้นใหญ่
กว่าโคนขาของชาวสวน มีใบมากมายปกคลุม มีผลทุเรียนติดเต็มต้น แข็งแรงด้านลม
อยู่ได้ ปัญหาเกิดขึ้นว่า ต้นทุเรียนเมื่อ ๒ ปีก่อนกับต้นทุเรียนที่เติบโตจนมีผลอยู่ขณะนี้
เป็นต้นเดียวกันหรือคนละต้น ถ้าเป็นต้นเดียวกัน ทำไมจึงมีความแตกต่างกันมากจน
ไม่เห็นเค้าเดิม และถ้าเป็นคนละต้น เช่นนั้นจะให้เข้าใจว่าต้นทุเรียนต้นเดิมหายไปไหน
และต้นที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร เพราะจะเกิดขึ้นลอย ๆ โดยไม่มีที่มาไม่
ได้

สามารถตอบปัญหาดังกล่าวได้ว่า ต้นทุเรียนทั้ง ๒ ต้น คือ ต้นเมื่อ ๒ ปีที่
แล้ว เพื่อความสะดวก ต่อไปจะแทนด้วยต้น ก. กับต้นในขณะนี้ แทนด้วยต้น ข. เป็น

^๖ วิทย์ วิศเวทย์. ความคิดเรื่องอนัตตาในพระสูตร. รายงานผลการวิจัย จุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๔, หน้า ๘-๑๔.



ต้นทุเรียนต้นเดียวกันนั่นเอง เพียงแต่ต้น ก. ได้กลายสภาพเป็นต้น ข. ซึ่งมีคุณสมบัติผิดไปจากเดิม แต่ต้น ข. ก็ยังเป็นทุเรียนต้นเดิมอยู่

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง สามัญสำนึกบอกเราว่า ต้น ก. และต้น ข. เป็นต้นเดียวกัน และก็เป็นคนละต้นในขณะเดียวกันด้วย เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ ๒ ต้นจะเป็นต้นเดียวกันและคนละต้นได้อย่างไร นักปรัชญาบางคนจึงเสนอว่า นัยหนึ่ง เป็นคนละต้น เพราะมีคุณสมบัติแตกต่างกัน กล่าวคือ ต้น ก. มีคุณสมบัติที่ต้น ข. ไม่มี และต้น ข. มีคุณสมบัติที่ต้น ก. ไม่มี อีกนัยหนึ่ง เป็นต้นเดียวกัน เพราะต้น ก. และต้น ข. ถึงแม้จะมีคุณสมบัติต่างกันมากทุกประการ แต่ก็ยังมีอะไรบางอย่างซึ่งต้น ก. และต้น ข. มีเหมือนกัน ไม่เปลี่ยนแปลง คงเดิมอยู่ตั้งแต่ปลูกจนถึงขณะนี้ อะไรบางอย่างนี้เองทำให้เรารู้ว่า ต้น ก. เป็นต้นเดียวกันกับต้น ข.

อะไรบางอย่างดังกล่าวก็คืออัตตา มันเป็นที่แท้จริงของต้นทุเรียนนี้เป็นสิ่งที่จะทำให้อธิบายได้ว่า แม้คุณสมบัติต่าง ๆ จะเปลี่ยนไป แต่มันยังเป็นสิ่งเดิมอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้ กล่าวได้ว่า อัตตาของต้นทุเรียนต้นนี้ คือ หลักแห่งการคงเดิม เป็นศูนย์กลางของความเปลี่ยนแปลงหรือการแปรสภาพ

ต่อจากนี้ไป เมื่อได้กล่าวถึงสิ่งไม่มีชีวิตแล้ว จะกล่าวให้ใกล้ตัวยิ่งขึ้น โดยพิจารณาอัตตาของสิ่งมีชีวิตคือตัวมนุษย์ ตัวอย่างเช่น เพื่อนของเราคนหนึ่งชื่อนายคำ เป็นเพื่อนสนิทกันตั้งแต่อายุ ๖ ขวบ ครบเกณฑ์จะเข้าเรียนก็อยู่โรงเรียนเดียวกัน ไปเรียนพร้อมกัน เดินกลับจากโรงเรียนด้วยกัน กินข้าวกลางวันร่วมกัน ต่อมาจนเรียนจบแล้วก็แยกย้ายไปอยู่ไกลกัน ไม่เคยได้พบกันตลอดระยะเวลา ๒๐ ปี วันนี้ กลับมาเจอกันอีกครั้ง นายคำเปลี่ยนไปมาก รูปร่างสูงใหญ่กว่าเดิม นิสัยเปลี่ยนไปจากร่าเริงกลับเป็นคนเคร่งขรึม หน้าเปลี่ยนไป ร่างกายพิการขาขาดเพราะไปเป็นทหารที่ชายแดน ไม่มีอะไรคล้ายกับคนเดิมเมื่อ ๒๐ ปีที่แล้ว ปัญหาเกิดขึ้นว่า นายคำคนเดิมกับนายคำคนนี้เป็นคนเดียวกันหรือคนละคน เรารู้สึกได้ว่าเป็นคนเดียวกัน แม้นายคำคนปัจจุบันจะไม่มีอะไรเหมือนกับคนเดิม

ดังนั้น จะต้องมียะไรบางอย่างที่เป็นตัวตนที่แท้จริงของนายคำ ซึ่งทำให้นายคำคนเดิมกับนายคำคนปัจจุบันเป็นคนเดียวกัน ตัวตนนี้จะต้องไม่เปลี่ยนแปลง



แต่คงเดิมอยู่ตลอดไป เป็นศูนย์กลางของความเปลี่ยนแปลง ตัวตนนี้มีอยู่ในนายคำคนเดิมเมื่อ ๒๐ ปีที่แล้วและมีอยู่ในนายคำคนปัจจุบันด้วย ตัวตนนี้จะเป็นตัวอธิบายว่านายคำยังเป็นคนเดิมแม้จะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ตัวตนนี้เรียกกันว่าอัตตาบ้าง อาตมันบ้าง โชล(Soul) บ้าง แต่ก็หมายถึงสิ่งเดียวกัน

ความหมายประการที่สอง ตัวอย่างเช่น ตัวโง่หนังสือชื่อมาเมื่อสามปีที่แล้ว ชื่อมาที่แรกเป็นตุ้มไม้สีแดง สูงแปดฟุต กว้างหกฟุต เป็นตุ้มสี่เหลี่ยมผืนผ้า เวลาผ่านไปจนถึงปัจจุบัน เพราะสีแดงที่มีมาแต่เดิมไม่สดใส เก่า เจ้าของได้เปลี่ยนเป็นสีขาว ตัวโง่ซำรดจำเป็นต้องตัดส่วนสูงและส่วนกว้างออกเหลืออย่างละห้าฟุต เป็นตุ้มสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตัวโง่ได้เปลี่ยนจากเดิมไปแล้ว ถ้ามีคำถามว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นที่ไหน ตอบว่า ที่ตัวโง่โบบี้มีคุณสมบัติเปลี่ยนไป แต่ยังเป็นตัวโบบี้เดิมอยู่

สีแดง ความสูงแปดฟุต ความกว้างหกฟุต ความเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นคุณสมบัติเดิมของตัวโง่ ส่วน สีขาว ความสูงห้าฟุต ความกว้างห้าฟุต ความเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส เป็นคุณสมบัติใหม่ของตัวโง่ คุณสมบัติเหล่านี้รวมกันอยู่ในสิ่ง ๆ หนึ่ง สิ่งนี้ไม่ใช่คุณสมบัติเหล่านี้ เป็นอะไรบางอย่างที่แตกต่างกัน แต่เป็นแกนให้คุณสมบัติเหล่านี้เกาะกันอยู่ เป็นเจ้าของคุณสมบัตินั้น สิ่งนี้คืออะไรบางอย่างที่ทำให้รู้ว่าตัวโง่เดิมกับตัวที่เปลี่ยนไปในขณะนี้เป็นตัวโบบี้เดียวกัน เรียกสิ่งนี้ว่า อัตตา ของตัวโบบี้ เป็นหลักสำหรับเกาะและเป็นฐานสำหรับรองรับคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งอาจเปลี่ยนไปได้ตามเวลา

ในส่วนของมนุษย์ ข้าพเจ้าเมื่อห้าปีที่แล้วเป็นคนใจดี รักสัตว์ หัวเราะง่าย ชอบเสียงเพลง และร่างกายอ้วน บัดนี้ ข้าพเจ้ากลายเป็นคนใจโหดร้าย ชอบดูมวย เกร็งขี้ม และมีความสูงใหญ่ แข็งแรง ความเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ นิสัย และร่างกายเป็นคุณสมบัติได้เกิดขึ้น เข้าไปประกอบรวมอยู่กับสิ่ง ๆ หนึ่ง นักปรัชญาบางคนเรียกสิ่งนั้นว่าตัวตน ตัวตนของข้าพเจ้าหัวเราะง่าย ชอบเสียงเพลง ร่างกายอ้วน ชอบดูมวย เกร็งขี้ม และมีความสูงใหญ่ ตัวตนนี้ไม่ใช่อย่างเดียวกับคุณสมบัติเหล่านั้นเป็นคนละอย่างกัน แต่ตัวตนนี้เป็นศูนย์รวมและเป็นเจ้าของคุณสมบัติต่าง ๆ ตัวตนนี้คือสิ่งที่เรียกกันว่า อัตตาหรืออาตมันหรือโชนนั่นเอง



โดยสรุปรวมความหมายทั้ง ๓ ประการ อัตตา หมายถึง สิ่งที่สมบูรณ์
ในตัวเอง มีอยู่จริงโดยตัวเอง เป็นนิรันดร์ ไม่มีเกิด ไม่มีดับ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่
เป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง เป็นที่คุณสมบัติทั้งหลายมารวมกันอยู่

ทัศนะเรื่องอัตตาของลัทธิสทิกิยาก็มีความหมายโดยนัยตามที่กล่าวข้างต้น
นั้น โดยลัทธิสทิกิย เชื่อว่า ภายในมนุษย์มีแก่นสารที่เป็นอมตะอย่างหนึ่ง สิ่งนี้เป็นนาม
ธรรมมีหน้าที่ควบคุมการทำงานของร่างกาย สิ่งนี้คือจิตหรือมโนหรือวิญญาณ เรียก
ว่าอัตตาบ้าง “ชีวะบ้าง” เป็นของเที่ยง ยั่งยืน คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เมื่อมนุษย์ตาย
ร่างกายเท่านั้นตาย อัตตาคงได้ตายไปไม่

๓.๑.๒ โลกคืออะไร

โลกในความหมายของลัทธิสทิกิย ได้แก่ สารที่ประกอบกันขึ้นเป็นสิ่ง
ต่าง ๆ ในจักรวาล สารนี้เป็นของเที่ยง ชาวลัทธิสทิกิยจำแนกสรรพสิ่งออกเป็น ๒
ส่วน คือ (๑) อัตตา (๒) โลก อัตตาเป็นนามธรรม ส่วนโลกเป็นรูปธรรม มนุษย์
ประกอบด้วยส่วนประกอบที่เป็นอัตตาและส่วนที่เป็นโลก ลัทธิสทิกิยเชื่อว่าทั้งอัตตา
และโลกเที่ยง เป็นอมตะ

นักปรัชญาในสมัยพุทธกาลที่แสดงทัศนะลัทธิสทิกิยไว้อย่างชัดเจน คือ
ปฏฐะ กัจจายณะ เขาได้แสดงลักษณะของตนแก่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า

สภาวะ ๗ กองเหล่านี้ ไม่มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครนิรมิต
ไม่มีใครให้นิรมิต เป็นสภาพยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่คงยอคงภูเขา ตั้งมั่นอยู่คงเสาระ
เนียด สภาวะ ๗ กองเหล่านั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่
อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน สภาวะ ๗ กอง เป็น
ไฉน คือ กองดิน กองน้ำ กองไฟ กองลม สุข ทุกข์ ชีวะ สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่

^๔ที่.ส. ๙/๓๔/๑๗. ฉบับ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

^๕ที่.น. ๑๖/๓๕/๕๙. ฉบับ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.



มีใครทำ ไม่มีแบบอย่างอันใครทำ ไม่มีใครนิรมิต ไม่มีใครให้นิรมิต เป็นสภาพยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดยอดเขา ตั้งมั่นอยู่ดงเสาระเนียด สภาวะ ๗ กอง เหล่านั้น ไม่หวั่นไหว ไม่แปรปรวน ไม่เบียดเบียนกัน ไม่อาจให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กันและกัน ผู้ฆ่าเองก็ดี ผู้ใช้ให้ฆ่าก็ดี ผู้ไถ่เงินก็ดี ผู้กล่าวให้ไถ่เงินก็ดี ผู้เข้าใจความก็ดี ผู้ทำให้เข้าใจความก็ดี ไม่มีในสภาวะ ๗ กองนั้น เพราะว่าบุคคลจะเอาศาสตราอย่างคมดัดตีระกัน ไม่ชื่อว่าใคร ๆ ปลงชีวิตใคร ๆ เป็นแต่ศาสตราสอไปตามช่องแห่งสภาวะ ๗ กองเท่านั้น”

ตามข้อความข้างต้นนี้ พิจารณาได้ว่า ปุกระ กัจจายนะ มีความเชื่อว่าชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๗ อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชีวะ องค์ประกอบทั้ง ๗ นี้ มีอยู่เอง เทียง นิรันดร ไม่มีใครทำลายได้ ในองค์ประกอบทั้ง ๗ นี้ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นสสารหรือเป็นรูปธรรม จัดเป็นโลก ส่วน ชีวะ เป็นนามธรรม จัดได้ว่าเป็นอัตตา ส่วนองค์ประกอบอีก ๒ ที่เหลือ คือ สุขและทุกข์ นักปราชญ์ท่านหนึ่งกล่าวว่า “น่าจะเป็นองค์ประกอบที่ทำให้องค์ประกอบทั้ง ๕ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลมและชีวะ รวมกันหรือแยกกัน องค์ประกอบที่ทำให้รวมกันก็คือสุข องค์ประกอบที่ทำให้แยกกันก็คือทุกข์”^{๙๙} ดังนั้น เมื่อองค์ประกอบทั้ง ๗ นี้ เทียง เป็นอมตะ ผู้ที่ทำลายชีวิตมนุษย์ก็เท่ากับแยกองค์ประกอบทั้ง ๗ ออกจากกัน ทำลายก็เท่ากับไม่ได้ทำลาย เพราะองค์ประกอบทั้ง ๗ ยังเหมือนเดิม ไม่แปรเปลี่ยนไป ไม่ถูกทำลายไป มีเท่าเดิม

อาจเกิดข้อสงสัยขึ้นว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เราพบเห็นในสิ่งต่าง ๆ รอบตัว จะอธิบายอย่างไร ในเมื่อสรรพสิ่งไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอมตะ ไม่ถูกทำลาย คำตอบต่อข้อสงสัยนี้ของชาวสันตติภูมิ ก็คือ ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏเป็นเพียงมายาภาพ

^{๙๙} ที.ที. ๙/๑๗๔/๕๖-๕๗. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฏัก ๒๕๐๐.

^{๑๐๐} วิจิตร เกิดวิสิษฐ์. ปรัชญาครุฑในสมัยพุทธกาล. (กรุงเทพฯ : พริตติการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔.



ในความเป็นจริงไม่มีความเปลี่ยนแปลง ดังจะพิจารณาได้จากข้อความต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน...พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่ออะไรหนอมืออยู่ เพราะถือมันอะไร เพราะยึดมันอะไร จึงเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล หึงมีครรภย์่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือตก สิ่งเหล่านี้ตั้งมันอยู่จุเสาระเนียด...ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรูปแลมืออยู่ เพราะถือมันรูป เพราะยึดมันรูป... เมื่อเวทนามืออยู่... เมื่อสัญญามืออยู่... เมื่อสังขารมืออยู่... เมื่อวิญญาณมืออยู่...จึงเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ว่า ลมย่อมไม่พัด แม่น้ำย่อมไม่ไหล หึงมีครรภย์่อมไม่คลอด พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมไม่ขึ้นหรือตก สิ่งเหล่านี้ตั้งมันอยู่จุเสาระเนียด ^{๑๑}

ตามข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในทัศนะของชาวลัทธิสทิกิฏฐิ เมื่อองค์ประกอบมูลฐานเป็นสิ่งที่อาจถูกทำให้เปลี่ยนแปลงได้ ความเปลี่ยนแปลงที่เราพบเห็นในสิ่งต่าง ๆ จึงเป็นเพียงมายาภาพ ตัวอย่างที่ยกมา ก็คือ แม่น้ำไม่ไหล แต่ตั้งมันอยู่จุเสาระเนียด อธิบายได้ว่า น้ำประกอบด้วยธาตุอันเป็นองค์ประกอบมูลฐาน ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม เราเห็นในชีวิตประจำวันว่าน้ำเคลื่อนไหวไหล เกิดความเปลี่ยนแปลงที่น้ำและแม่น้ำ แท้จริงน้ำยังเป็นเช่นเดิมคือเป็นองค์ประกอบมูลฐานเดิม มีจำนวนเท่าเดิม แม่น้ำก็เป็นเช่นนั้น แต่ที่เห็นการเปลี่ยนแปลงของน้ำ เพราะน้ำนั้นได้รวมกันในลักษณะใหม่ จึงกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เห็นเป็นมายาภาพของน้ำ ตัวอย่างที่เหลือ เช่น ลมไม่พัด เป็นต้นก็เป็นเช่นเดียวกัน ตัวอย่างที่ยกมาในข้อความข้างต้นเห็นว่าค่อนข้างเข้าใจยาก ผู้วิจัยจะยกอีกตัวอย่างหนึ่งต่างหาก คือ ไม้ท่อนหนึ่ง ไม้นี้ประกอบด้วยองค์ประกอบมูลฐาน คือ ดิน น้ำ ไฟ และลม องค์ประกอบมูลฐานเหล่านี้ไม่อาจถูกทำลายหรือทำให้เปลี่ยนไปด้วยไฟ เมื่อเรานำไม้ท่อนนั้นไปเผาไฟ เกิดเป็นขี้เถ้ากองหนึ่ง นั้นไม่ได้หมายความว่าองค์ประกอบมูลฐานได้ถูกทำลายหรือทำให้เปลี่ยน

^{๑๑} ส.ท. ๑๗/๒๐๖/๑๖๕. ฉบับ มหจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.



ไป องค์ประกอบมูลฐานยังเป็นเช่นเดิม มีจำนวนเท่าเดิม แต่ว่าองค์ประกอบมูลฐานได้รวมกันในลักษณะใหม่ กล่าวคือ จากลักษณะที่เห็นเป็นท่อนไม้ ก็กลายเป็นลักษณะที่เห็นเป็นซี่เก้า ดังนั้นไม้ท่อนนั้นกับซี่เก้าของมันเป็นสิ่งเดียวกัน

๓.๒ อูจเจตทิกฺกุฐิ

อูจเจตทิกฺกุฐิ มาจากคำ ๒ คำ คือ อูจเจต (ขาดสิ้น,ขาดสูญ,ตัดขาด) และ ทิกฺกุฐิ (การเห็น,ความเห็น,ลัทธิ,ทฤษฎี,ทัศนะ) หมายถึง ทัศนะที่เชื่อว่าอัตตาและโลกขาดสูญ^{๖๒}

ในพรหมชาลสูตร^{๖๓} พระพุทธเจ้าตรัสถึงอูจเจตทิกฺกุฐิว่าเป็นทัศนะที่ปรารถนาเบี่ยงปลายของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทรงเรียกว่า อปรินตกับปิกทิกฺกุฐิ อูจเจตทิกฺกุฐิแบ่งได้ ๗ อย่าง คือ

๑. เห็นว่า อัตตาของสัตว์และมนุษย์ มีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดแต่มารคาบิดา ตายแล้วย่อมขาดสูญ เลิกเกิดอีก
๒. เห็นว่า อัตตาข้างต้นยังไม่ขาดสูญ แต่อัตตาที่เป็นทิพย์ มีรูป เป็นกามาวจร กินอาหารหยาบ ตายแล้วขาดสูญ
๓. เห็นว่า อัตตาข้างต้นยังไม่ขาดสูญ แต่อัตตาที่เป็นทิพย์ มีรูป สำเร็จด้วยใจ ตายแล้วขาดสูญ
๔. เห็นว่า อัตตาข้างต้นยังไม่ขาดสูญ แต่อัตตาที่เข้าถึงอากาศาณัญญาายตนะ (คือมีอารมณ์ว่าอากาศหาที่สุดมิได้) ตายแล้วขาดสูญ
๕. เห็นว่า อัตตาข้างต้นยังไม่ขาดสูญ แต่อัตตาที่เข้าถึงวิญญาณัญญาายตนะ (คือมีอารมณ์ว่าวิญญาณหาที่สุดมิได้) ตายแล้วขาดสูญ
๖. เห็นว่า อัตตาข้างต้นยังไม่ขาดสูญ แต่อัตตาที่เข้าถึงอาภิญญัญญาายตนะ (คือมีอารมณ์ว่าไม่มีอะไร) ตายแล้วขาดสูญ

^{๖๒} อภิ.ส. ๓๔/๑๓๒๓/๒๙๕. ฉบับ มหาจุฬาฯเดปีฎก ๒๕๐๐.

^{๖๓} ที.ส. ๙/๔๔-๙๕/๓๓-๓๖. ฉบับ มหาจุฬาฯเดปีฎก ๒๕๐๐.



๗. เห็นว่า อัดดาข้างต้นก็ยังไม่ใช่ชาตสุญ แต่อัดดาที่เข้าถึงแนวสัญญาณา-
สัญญาตนะ (คือมีอารมณ์ว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ หมายถึงมีสัญญาที่
ละเอียดประณีตมาก และไม่ทำหน้าที่จำได้ หมายถึงอะไร) ตายแล้วชาตสุญ

แม้จะแบ่งออกเป็น ๗ ความเห็น แต่โดยใจความก็คือเห็นว่าอัดดาชาตสุญ
ข้อที่ทำให้แตกต่างกันอยู่ที่ระดับของอัดดาเท่านั้น

ชาวอุชเชทิกฐิ มีความเชื่อว่า อัดดาที่ฝ่ายสังสสติกฐิในสมัยพุทธกาลเชื่อ
ว่าเที่ยงนั้น แท้จริงเป็นผลผลิตของสสารที่ประกอบกันขึ้นเป็นมนุษย์ สสารเหล่านี้คือ
ธาตุ ๔ อันได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ และลม รวมกันได้อย่างเหมาะสม ผลที่เกิดขึ้นของการ
รวมตัวอย่างเหมาะสมของสสารทำให้เกิดเป็นมนุษย์ที่สามารถแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ
ได้ เช่น รู้จักคิด มีอารมณ์ มีความรู้สึก มีความคิดเป็นของตัวเอง เป็นต้น ดังนั้น
อัดดาตามทัศนะนี้จึงไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ได้อย่างต่างหากจากร่างกาย แต่เป็นผลผลิตของ
ร่างกาย เมื่อร่างกายของมนุษย์ทำลายไป มนุษย์ก็ตายลง สสารที่มาประกอบรวมเป็น
กลุ่มแยกสลายออกจากกัน อัดดาซึ่งเป็นผลผลิตก็อยู่ไม่ได้ พลอยชาตสุญไปพร้อมกับ
การตายของมนุษย์นั่นเอง ดังข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะว่าชาตสุญ ย่อม
บัญญัติความชาตสุญ ความพินาศ ความเลิเกิดขึ้นของสัตว์ผู้ปรากฏอยู่ด้วยเหตุ
๗ ประการ ก็สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น อาศัยอะไร ประการอะไร จึงมี
วาทะว่าชาตสุญ บัญญัติความชาตสุญ ความพินาศ ความเลิเกิดขึ้นของสัตว์ผู้
ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุ ๗ ประการ ภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์บางคน
ในโลกนี้ มีวาทะอย่างนี้ มีทิฐิอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เพราะอัดดานี้มีรูปส่า
เร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เมื่อร่างกายตายทำลาย ย่อม
ชาตสุญ ย่อมพินาศ เบื้องหน้าแต่ตาย อัดดาอย่าไม่มี ท่านผู้เจริญ ด้วยอา-
การตามที่กล่าวนั้นแล อัดดานี้จึงเป็นอันชาตสุญอย่างเด็ดขาด สมณพราหมณ์
พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความชาตสุญ ความพินาศ ความเลิเกิดขึ้นของสัตว์ผู้



ปรากฏอยู่ ด้วยประการฉะนี้ ^{๑๔}

และอีกข้อความหนึ่ง นักคิดในสมัยพุทธกาลที่จัดเป็นอุจเฉทิกฏฐิอย่างชัดเจน คือ อชิตะ เกสกะมพล ได้แสดงทัศนะของเขาแก่พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่า อชาตคัทรุ ดังนี้

คนเรานี้เป็นแต่ประชุมมหาภูตรูปทั้งสี่ เมื่อตายไป ธาตุดินย่อมกลับไปสู่ธาตุดิน ธาตุน้ำย่อมกลับไปสู่ธาตุน้ำ ธาตุไฟย่อมกลับไปสู่ธาตุไฟ ธาตุลมย่อมกลับไปสู่ธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเสื่อมลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมีแต่เพียงเป็นที่ห้ำ จะหาเขาไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ปาช้า...เพราะกายแตกสลาย ทั้งคนพาลและบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่เกิด ^{๑๕}

ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น อุจเฉทิกฏฐิเป็นปรัชญาวัตถุนิยมหรือสสารนิยม (materialism) ที่เชื่อว่า สสารและปรากฏการณ์ของสสารเท่านั้นเป็นจริง ชีวิตเป็นผลผลิตของการที่สสารรวมตัวกัน เมื่อสสารแยกออกจากกัน ชีวิตก็ไม่มี ปฏิเสธความมีอยู่ของอัตตาอันมีอยู่อิสระจากร่างกาย

จากคำนิยามในตอนต้นของอุจเฉทิกฏฐิ อาจแยกกล่าวได้ว่า

ก. อัตตาขาดสูญ

ข. โลกขาดสูญ

เท่าที่อภิปรายมาเพียงแสดงให้เห็นถึงคำนิยามอย่างแรก ยังไม่ปรากฏข้อความตอนใดอธิบายคำนิยามอย่างที่สองที่ว่า โลกขาดสูญ ดังนั้น ผู้วิจัยจะอภิปรายให้เห็นในส่วนนี้ ต่อไป

ด้วยทัศนะของชาวอุจเฉทิกฏฐิที่เชื่อว่า มนุษย์คือกลุ่มก้อนของสสาร สิ่งที่เรียกว่าอัตตาเป็นผลผลิตของสสาร ในขณะที่คนตาย สสารที่มารวมกันแยกกระจาย

^{๑๔} ที่.ส. ๙/๔๔-๔๕/๓๓. ฉบับ มหาจุฬาฯ ฉบับที่ ๒๕๐๐.

^{๑๕} ที่.ส. ๙/๑๗๑/๕๕. ฉบับ มหาจุฬาฯ ฉบับที่ ๒๕๐๐.



ออกจากกัน อัดตาซึ่งเป็นผลของการรวมตัวกันอย่างเหมาะสมของสสารก็ดับสลายไปในกรณีเช่นนี้ทำให้เห็นว่า สิ่งที่ดับสูญไปมีเพียงอัดตาเท่านั้น ส่วนโลกซึ่งหมายถึงสสารหรือวัตถุธาตุที่ประกอบกันเป็นร่างกายและวัตถุต่าง ๆ รอบตัว มิได้ดับไปด้วย ดังจะเห็นได้จากข้อความที่อชิตะ เกสก์มพล ได้กล่าวไว้ สรุปได้ว่า เมื่อมนุษย์ตายไปแล้วธาตุ ๔ ก็กลับคืนเข้าไปสู่ธาตุ ๔ ธาตุเหล่านี้มิได้หายไปไหน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ความเชื่อที่ว่า โลกชาติสูญ ของชาวอุจเจตทิฏฐิจะอธิบายอย่างไร เราสามารถอธิบายได้ว่าถ้ายืนยันว่าความเชื่อดังกล่าวเป็นของชาวอุจเจตทิฏฐิจริง ไม่มีข้อผิดพลาด โลกในความหมายก็คือสสารหรือธาตุสี่ที่ประกอบกันขึ้นเป็นวัตถุในจักรวาล ก็อาจไม่ใช่โลกในความหมายของอุจเจตทิฏฐิ แต่โดยความเป็นจริงตามที่ได้อภิปรายในตอนต้น โลกก็ยังคงมีความตามเดิมนั้น ดังนั้น ก่อนจะอภิปรายต่อไปถึงเรื่องนี้ จะยกข้อความที่เป็นความเชื่อของอชิตะ เกสก์มพล ที่กล่าวแก่พระเจ้าอชาตศัตรู มาทั้งหมด ดังต่อไปนี้

มหาราช ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลแห่งวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี สัตว์ผู้ผดุงเกิดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินชอบปฏิบัติชอบ ซึ่งกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งไม่มีในโลก คนเรานี้เป็นแต่ประชุมมหาภูตทั้งสี่ เมื่อตายไป ธาตุดินไปตามธาตุดิน ธาตุน้ำไปตามธาตุน้ำ ธาตุไฟไปตามธาตุไฟ ธาตุลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมเลื่อนลอยไปในอากาศ คนทั้งหลายมีเดียงเป็นที่ห้า จะหาเขาไปร่างกายปรากฏอยู่แค่ปากช้า กลายเป็นกระดูกมีสี่คู่สั่นกพิราบ การเซ่นสรวงมีเท่าที่เป็นที่สุด ทานนี้คนเขลาบัญญัติไว้ คำของคนบางคนพูดว่า มีผล ๆ ส่วนเป็นคำเปล่า คำเท็จ คำเพ้อ เพราะร่างกายสลาย ทั้งคนพาลและบัณฑิตย่อมขาดสูญ พินาศสิ้น เบื้องหน้าแต่การตาย ย่อมไม่เกิด ^{๖๖}

^{๖๖} ที่.ล. ๙/๑๗๑/๕๕ ฉบับ มหจุฬาฯ เดปีฎก ๒๕๐๐.



จากข้อความนี้ อชิตะ เกสกะมพล ได้ปฏิเสธผลของการบูชา ผลของท่าน และผลของกรรมซึ่งล่อนกันโดยสมัยพุทธกาล ปฏิเสธว่าไม่มีพ่อแม่ ซึ่งหมายความว่า ความเป็นพ่อแม่เป็นกฎทางศีลธรรมที่สังคมบัญญัติขึ้น การปฏิบัติดีหรือชั่วในพ่อแม่ไม่มีผลเพราะคนเกิดจากการประกอบกันอย่างพอเหมาะของธาตุสี่ พ่อแม่เป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามธรรมชาติของมนุษย์ ปฏิเสธสัตว์ผู้ผุดเกิดขึ้น คือไม่เชื่อว่าตายแล้วเกิด แต่เชื่อว่าคนและสัตว์ทั้งหลายเมื่อตาย ชีวิตก็เป็นอันสิ้นสุดลง ไม่มีการเกิดอีก

อนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับโลก ได้ปฏิเสธความมีอยู่ของโลกนี้และโลกหน้า นั่นคือ เมื่อคนตายลง ร่างกายแยกสลายไปสู่ธาตุสี่ตามเดิม อัดดาของเขาซึ่งเป็นผลผลิตของร่างกายก็สูญสลายตาม โลกนี้สำหรับเขาแล้วก็สูญสลายไปด้วย^{๑๑} เพราะเขาไม่สามารถจะรับรู้ได้อีก และโลกหน้าของเขาแล้วก็สูญสลายไปเช่นกัน เพราะอัดดาขาดสูญไปพร้อมกับการแยกสลายของร่างกาย จึงไม่มีสิ่งที่จะไปเกิดใหม่ โลกหน้าซึ่งอาจจะเป็นมนุษย์โลกนี้เองสำหรับเขาที่เขาจะไปอยู่จึงไม่มี

ดังนั้น สรุปได้ว่า โลกของชาวอุจเจตทิฏฐิก็คือสสารหรือธาตุ ๔ ที่ดำรงอยู่ตามความเชื่อของสสารนิยมหรือวัตถุนิยม แต่กล่าวว่า ขาดสูญ เพราะอัดดาซึ่งเป็นสิ่งสามารถรับรู้โลกได้ขาดสูญไป

๓.๓ อนิจจตาปฏิเสธสัสสตทิฏฐิและอุจเจตทิฏฐิ

พุทธปรัชญาไม่เห็นด้วยกับสัสสตทิฏฐิและอุจเจตทิฏฐิ การไม่เห็นด้วยนั้นกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการปฏิเสธ เฉพาะงานวิจัยนี้ จะนำทัศนะเพียงประการเดียวของพุทธปรัชญามาแสดงให้เห็นถึงการปฏิเสธนั้นคือทัศนะเรื่องอนิจจตา อาจจะมิตทัศนะอื่นมาเกี่ยวข้องโดยอ้อมบ้าง เพราะหลักธรรมในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงกัน อย่างไรก็ตาม อนิจจตาก็เป็นทัศนะหลักในการอภิปราย

การปฏิเสธว่าทัศนะหนึ่งไม่ใช่อีกทัศนะหนึ่ง หรือทัศนะหนึ่งแตกต่างจากอีก

^{๑๑} ที.อ. ๑/๑๗๑/๑๔๙. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๔.



ทัศนะหนึ่ง จะใช้หลักในพระสูตรตันตปิฎกซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสจำแนกทิวฏฐิบางอย่าง หรือบางเรื่องในเรื่องเดียวกันออกเป็น ๔ ประการหรือ ๔ ทิวฏฐิ ทิวฏฐิเหล่านั้นแยกเป็น อีกทิวฏฐิหนึ่งเฉพาะตน ไม่ใช่ ๓ ทิวฏฐิที่เหลือ ปฏิเสธกันและกัน มีรูปแบบแตกต่างกัน ดังนี้ คือ

๑. สิ่งนั้น เป็น อย่างนั้น
๒. สิ่งนั้น ไม่เป็น อย่างนั้น
๓. สิ่งนั้น ทั้งเป็นและไม่เป็น อย่างนั้น
๔. สิ่งนั้น ไม่ใช่ทั้งเป็นและไม่เป็น อย่างนั้น

สมมติให้ “ป” แทนข้อความในข้อ ๑ “-” แทนคำว่า “ไม่” และ “^” แทน คำว่า “และ” จะได้รูปแบบที่ต่างกันทั้ง ๔ ประการ ด้วยสัญลักษณ์ ดังนี้

- | | |
|----------------|---|
| ๑. ป | (สิ่งนั้น เป็น อย่างนั้น) |
| ๒. - ป | (สิ่งนั้น ไม่เป็น อย่างนั้น) |
| ๓. ป ^ - ป | (สิ่งนั้น ทั้งเป็นและไม่เป็น อย่างนั้น) |
| ๔. - (ป ^ - ป) | (สิ่งนั้น ไม่ใช่ทั้งเป็นและไม่เป็น อย่างนั้น) |

จากทิวฏฐิเป็นตัวยืน เราสามารถจะแยกกระจายให้เป็นทิวฏฐิที่แตกต่างกัน ถึง ๔ ทิวฏฐิด้วยกัน และทั้ง ๔ ทิวฏฐินั้นก็ไม่ใช่เป็นทิวฏฐิที่เหมือนกัน แต่ละทิวฏฐิได้ ปฏิเสธกันและกันอยู่ในตัวเอง กล่าวคือ ทิวฏฐิที่ ๑ ไม่ใช่เป็นทิวฏฐิที่ ๒,๓,๔ ส่วนทิวฏฐิที่ ๒ ก็เป็นอย่างอื่นไม่ใช่ทิวฏฐิที่ ๑,๓,๔ ในทำนองเดียวกัน ทิวฏฐิที่ ๓ ไม่ใช่เป็นทิวฏฐิที่ ๑,๒,๔ และทิวฏฐิที่ ๔ ก็ไม่ใช่ทิวฏฐิที่ ๑,๒,๓

รูปแบบทิวฏฐิ ๔ ประการนี้ การเข้าใจความหมายในแบบ “ป” หรือ “- ป” เป็นการง่าย เพราะเป็นรูปแบบของตรรกวิทยา ๒ ค่า ซึ่งมีแต่ ผิด กับ ถูก หรือ เป็น กับ ไม่เป็น ถ้าไม่ใช่แบบหนึ่งต้องเป็นอีกแบบหนึ่งแน่นอน แต่เมื่อขยายออกเป็น ๔ รูปแบบ ปรากฏว่าแบบที่ ๓ กับแบบที่ ๔ ก่อให้เกิดความสับสนและเข้าใจได้ยาก ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจง่าย ควรกำหนดดังนี้ คือ



“ $p \wedge -p$ ” จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไข เช่น “บางส่วน” หรือ “บางเวลา” หรือ “บางโอกาส” สิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น และ “บางส่วน” หรือ “บางเวลา” หรือ “บางโอกาส” สิ่งนั้นไม่เป็นอย่างนั้น

“ $-(p \wedge -p)$ ” คือ สิ่งนั้นไม่ใช่ทั้งเป็นและไม่เป็นอย่างนั้น หมายถึง ไม่อาจกล่าวได้ว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างใด หรืออาจหมายถึง สิ่งนั้นเป็นความจริงสูงสุด เนื่องการอธิบายด้วยภาษาที่ใช้พูดกัน หรืออีกประการหนึ่ง ก็หมายถึง ไม่มีสิ่งนั้นเลย นั่นคือ ไม่มีสิ่งที่เป็นอย่างนั้น และไม่มีสิ่งที่ไม่เป็นอย่างนั้น

ตัวอย่างที่ปรากฏในพระสูตร เรื่อง อตตและโลก เทียง แบ่งเป็นรูปแบบที่ต่างกัน ๔ ทิฏฐิ คือ

- | | |
|---|----------------------------------|
| ๑. อตตและโลก เทียง | = p |
| ๒. อตตและโลก ไม่เทียง | = $-p$ |
| ๓. อตตและโลก ทั้งเทียงและไม่เทียง | = $p \wedge -p$ |
| ๔. อตตและโลก เทียงก็มีใช่ ไม่เทียงก็มีใช่ | = $-(p \wedge -p)$ ^{๑๕} |

ถือได้ว่าการแบ่งนี้เป็นการแบ่งที่สมบูรณ์ ไม่มีประการอื่นนอกจาก ๔ ประการ นี้แล้ว อนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาทปฏิเสธทั้งสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ ฉะนั้น ก็น่าจะเป็นทิฏฐิแบบใดแบบหนึ่ง หรือเป็นประการอื่นจากนั้นได้อีก ผู้วิจัยจะนำมาอภิปรายเพื่อพิจารณาให้เห็นชัดเจน ต่อไป

๓.๓.๑ อนิจจตาปฏิเสธอตต

จากความหมายของอตตที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าเราสามารถพิจารณาอตตได้ทั้งเรื่องวัตถุทั่วไปและมนุษย์ อตตหรือตัวตนที่แท้จริงก็คือสิ่งสมบูรณ์ในตัวเอง มีอยู่จริงโดยตัวเอง เป็นนิรันดร์ ไม่มีเกิด ไม่มีดับ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่เป็นศูนย์รวมของการเปลี่ยนแปลง ในตัวอย่างที่ยกมาแล้ว เรื่องวัตถุ ได้

^{๑๕} พ.ปฏิ. ๓๑/๑๔๗/๑๖๗-๑๖๘ ฉบับ มหาจุฬาเตปิฏก ๒๕๐๐.



กล่าวถึงต้นทุเรียนและตู้ “อะไบบางอย่าง” ที่ทำให้ให้ต้นทุเรียนและตู้ยังเป็นของเดิม แม้จะเกิดการเปลี่ยนแปลง นั่นคือ อัตตาหรือตัวตน ซึ่งไม่เปลี่ยน เป็นสิ่งคงเดิมของทั้งสองสิ่ง ส่วนมนุษย์ ได้กล่าวถึงคนแต่ละคนที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาทั้งสภาพร่างกายและสภาพจิตใจ แต่ก็ยังมี “อะไบบางอย่าง” ที่คงเดิมซึ่งทำให้รู้ว่าคน ๆ หนึ่งเมื่อ ๑๐ หรือ ๒๐ ปีก่อน หรือกว่านั้นกับขณะนี้ยังเป็นคนเดียวกัน “อะไบบางอย่าง” นั่นคืออัตตา

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า มติของพุทธปรัชญา ก็คือ ทุกสิ่งเป็นอนัตตา คือไม่มีตัวตน หรือปราศจากตัวตน พุทธปรัชญาสนใจที่จะเข้าใจมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อจะช่วยให้เข้าใจปัญหาเรื่องความทุกข์ของมนุษย์ได้อย่างถูกต้อง ดังนั้น ในพระไตรปิฎก จึงกล่าวถึงตัวตนของมนุษย์เป็นส่วนมาก

๓.๓.๑.๑ ปฏิเสธอัตตาในแบบสัสสตทิกฎิ

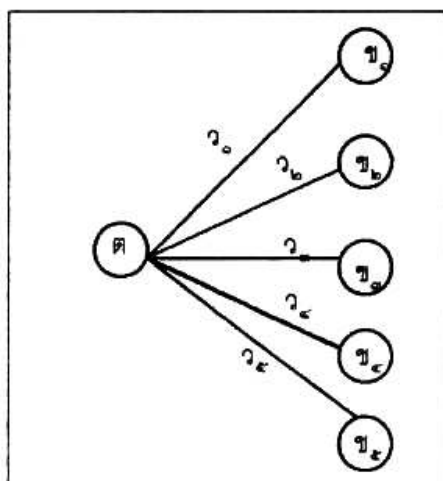
ตามความเชื่อของชาวสัสสตทิกฎิ อัตตา ก็คือ จิตหรือวิญญาณ นี่เป็นอมตะ คงอยู่เที่ยงแท้ตลอดไป เมื่อสิ่งอื่นเปลี่ยนมันจะไม่เปลี่ยน ร่างกายแตกทำลายไป จิตก็ยังคงอยู่ตลอดไป พุทธปรัชญาปฏิเสธความเที่ยงแท้เช่นนั้น หลักอนิจจาบอกว่า จิตเกิดดับตลอดเวลา เปลี่ยนแปลงไม่คงที่ เมื่อจิตมีการเปลี่ยนแปลงมีการเกิดดับเช่นนี้ มันจึงเป็นอัตตาไม่ได้ เพราะสิ่งที่จะเป็นอัตตาได้นั้นต้องเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ในตัวเอง ไม่เกิดไม่ดับ ไม่เปลี่ยนแปลงไป

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเมื่อกล่าวถึงลัทธิที่ถือจิตเป็นอัตตา ก็ได้ทรงกล่าววิจารณ์ไว้ว่าระหว่างสสารหรือวัตถุกับจิต การยึดถือว่าสสารเป็นอัตตายังมีเหตุผลกว่าเพราะสสารนั้นในสายตาของคนทั่วไปยังปรากฏว่าเป็นสิ่งมันคงยั่งยืนอยู่ได้เป็นปีหรือ หลายปี ส่วนจิต ตามพุทธปรัชญาเป็นสิ่งที่เกิดดับตลอดเวลา ดังข้อความว่า



ภิกษุทั้งหลาย การที่ปุถุชนผู้มีได้สดับจะยึดถือว่ากายอันประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ นี่เป็นอัตตา ยังมีเหตุผลว่าการยึดถือว่าจิตเป็นอัตตา ทำไม่จึงกล่าวอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย กายอันประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ นี้ย่อมปรากฏดำรงอยู่ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง หรือเกินกว่า ร้อยปีบ้าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย แต่สิ่งที่เรียกกันว่าจิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้างนี้ ดวงหนึ่งเกิด ดวงหนึ่งดับ อยู่ตลอดคืนและวัน ^{๑๑}

ตัวอย่างการยึดถือว่าจิตเป็นอัตตา สมมติว่าเรานั่งอยู่ใต้ต้นฝรั่ง ได้ยินเสียงอะไรกระทบดินข้างตัว เอี้ยวตัวไปทางเสียงเห็นฝรั่งแก่จัดผลหนึ่งอยู่ใกล้ตัว หยิบขึ้นมา รู้สึกนุ่มมือ จมูกดมได้กลิ่นหอมน่ากิน กินเข้าไปมีรสเปรี้ยวหนอยหนึ่ง นี่คือการรับรู้ที่เกิดขึ้นติดต่อกัน ๕ ครั้งในเวลาต่างกัน ๕ ขณะ กล่าวคือ ขณะที่ ๑ ได้ยินเสียง ขณะที่ ๒ เห็นฝรั่ง ขณะที่ ๓ รู้สึกทางกายสัมผัส ขณะที่ ๔ ได้กลิ่น และขณะที่ ๕ รุ้รส ถ้ายึดถือตามทัศนะที่ว่าจิตเป็นอัตตา ตัวตนซึ่งทำการรับรู้ในขณะต่าง ๆ กัน ๕ ขณะนี้เป็นตัวตนเดียวกัน ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาที่รับรู้นั้น และแม้จะรับรู้ในขณะต่อ ๆ ไปจนถึงแสนถึงล้านขณะ ตัวตนนี้ก็ยังเป็นเช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไป



ต = ตัวตน, ข๑.....ข๕ = ขณะที่ ๑.....ขณะที่ ๕
 ว๑ = การรับรู้(วิญญาณ) ที่เกิดขึ้นในขณะที่ ๑
 ว๒ = การรับรู้(วิญญาณ) ที่เกิดขึ้นในขณะที่ ๒
 ว๓ = การรับรู้(วิญญาณ) ที่เกิดขึ้นในขณะที่ ๓
 ว๔ = การรับรู้(วิญญาณ) ที่เกิดขึ้นในขณะที่ ๔
 ว๕ = การรับรู้(วิญญาณ) ที่เกิดขึ้นในขณะที่ ๕

รูปแสดงการที่จิตเป็นอัตตา

^{๑๑} ส.นิ. ๑๖/๖๒/๙๓. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎกั ๒๕๐๐.



จะเห็นได้ว่า ต คือตัวตน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ไม่เกิด ไม่ดับ ยังคงเดิมตลอดเวลา ต นี้ เป็นผู้ได้ยินเสียงในขณะที่ ๑ เห็นฝรั่งในขณะที่ ๒ รู้สึกทางกายสัมผัสในขณะที่ ๓ ได้กลิ่นในขณะที่ ๔ และรู้รสในขณะที่ ๕ การรับรู้ในแต่ละขณะนั้นเกิดขึ้นและดับลง คือ เมื่อการรับรู้ในขณะที่ ๑ เกิดขึ้นแล้วดับลง ก็เกิดการรับรู้ในขณะที่ ๒ และเมื่อขณะที่ ๒ ดับลง ก็เกิดขณะที่ ๓ เป็นเช่นนี้จนถึง ๕ ขณะ แต่ ต ยังเป็นตัวตนคงเดิมอยู่เสมอ ไม่มีเปลี่ยน

ส่วนมติของพุทธปรัชญาในเรื่องอนิจจตาเห็นแตกต่างออกไปว่า จิตหรือวิญญาณไม่ใช่อตตาที่แฝงอยู่เบื้องหลังของการรับรู้ ปรากฏการณ์ทางจิตที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเงื่อนไขและปัจจัยต่าง ๆ ไม่มีวิญญาณดวงเดียวและดวงเดิมซึ่งจะรับรู้ในขณะต่าง ๆ ของเวลา ไม่มีอตตาหรือจิตเช่นที่ว่ามีแล่นไปกระทำกิจกรรมทางจิต ดังบทสนทนาของพระพุทธเจ้ากับพระภิกษุชื่อว่าสาติ ความว่า

สาติ จริทหรือ ดังได้ยินมา ความเห็นเหลวไหลอย่างนี้เกิดขึ้นแก่เธอว่า ฉันเข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง โดยความว่า วิญญาณนี้แหละท่องเที่ยวไป แล่นไป ไม่ใช่อะไรอื่น

จริงอย่างนั้น พระเจ้าข้า ข้าพระองค์เข้าใจธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง โดยความว่า วิญญาณนี้แหละท่องเที่ยวไป แล่นไป ไม่ใช่อะไรอื่น

สาติ วิญญาณที่ว่านั้นเป็นอย่างไร

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วิญญาณนั้นคือสิ่งที่พูดได้ รับรู้ได้ เสวยผลของกรรมดีและกรรมชั่วในที่นั้น ๆ

บุรุษเปล่า เธอเข้าใจธรรมของใครกัน เรากล่าวไว้โดยนัยต่าง ๆ มิใช่หรือ ว่า วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยประชุมกัน ความเกิดแห่งวิญญาณย่อมไม่มีเว้นจากปัจจัย^{๒๐}

มีความหมายว่า วิญญาณไม่ใช่ตัวตนอันปรากฏคงเดิมอยู่ทุกขณะที่จิตรับ

^{๒๐} ม.มู. ๑๒/๓๙๔/๓๕๖ ฉบับ มหจุฬาฯ เดิปี ๒๕๐๐



รู้ แต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยปัจจัยมาประชุมกันและดับลงเพราะปัจจัยดับไป เกิดดับเกิดดับตลอดเวลาตามแต่เงื่อนไขที่มีอยู่ เรียกเป็นชนิดของวิญญานตามปัจจัยที่ทำให้เกิด ดังข้อความว่า

ภิกษุทั้งหลาย วิญญานเกิดขึ้นเพราะปัจจัยใด ก็ย่อมเรียกชื่อตามปัจจัยนั้น วิญญาน (การรับรู้) ที่เกิดขึ้นในรูปเพราะอาศัยตาเรียกว่าจักขุวิญญาน วิญญานที่เกิดขึ้นในเสียงเพราะอาศัยหูเรียกว่าโสตวิญญาน วิญญานที่เกิดขึ้นในกลิ่นเพราะอาศัยจมูกเรียกว่าฆานวิญญาน วิญญานที่เกิดขึ้นในรสเพราะอาศัยลิ้นเรียกว่าชิวหาวิญญาน วิญญานที่เกิดขึ้นในสัมผัสเพราะอาศัยกายเรียกว่ากายวิญญาน วิญญานที่เกิดขึ้นในธรรมารมณ์ (ความคิด) เพราะอาศัยใจเรียกว่ามโนวิญญาน เปรียบเหมือน ไฟลุกไหม้เพราะอาศัยเชื้อชนิดใด ก็ย่อมเรียกตามเชื้อชนิดนั้น ไฟลุกไหม้เพราะอาศัยไม้เรียกว่าไฟไม้...^{๒๐}

เพื่อความเข้าใจและให้เห็นข้อเปรียบเทียบได้ชัด จึงจะยกตัวอย่างก่อนหน้านี้มาอีกว่า สมมติว่าเรานั่งอยู่ใต้ต้นฝรั่ง ได้ยินเสียงอะไรกระทบดินข้างตัว เอี้ยวตัวไปทางเสียงเห็นฝรั่งแก่จัดผลหนึ่งอยู่ใกล้ตัว หยิบขึ้นมารู้สึกนุ่มมือ จมูกดมได้กลิ่นหอมน่ากิน กินเข้าไปมีรสเปรี้ยวชนิดหนึ่ง นี่คือการรับรู้ที่เกิดขึ้นติดต่อกัน ๕ ขณะ เป็นปรากฏการณ์ทางจิตเกิดขึ้น ๕ ครั้ง เมื่อถือตามพุทธปรัชญา หลักอนิจจาตบอภิวัวว่า ปรากฏการณ์ทั้ง ๕ ครั้งก็คือวิญญาน (การรับรู้) เกิดขึ้น ๕ ครั้งนั่นเอง ในแต่ละครั้งไม่มีตัวตนที่ดำรงคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงแฝงอยู่เบื้องหลังตลอดทั้ง ๕ ขณะ แต่วิญญานแต่ละขณะแต่ละครั้งเกิดขึ้นแล้วดับไป ขณะใหม่ก็เกิดขึ้นอีก แล้วดับไปอีก

^{๒๐} ม.ม. ๑๒/๔๐๐/๓๕๗. ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ปี ๒๕๐๐.



- v_0 ————— v_0 = การรับรู้ทางหู (โสตวิญญาณ) เกิดขึ้นในขณะที่ ๑
 v_1 ————— v_1 = การรับรู้ทางตา (จักขุวิญญาณ) เกิดขึ้นในขณะที่ ๒
 v_2 ————— v_2 = การรับรู้ทางกาย (กายวิญญาณ) เกิดขึ้นในขณะที่ ๓
 v_3 ————— v_3 = การรับรู้ทางจมูก (ฆานวิญญาณ) เกิดขึ้นในขณะที่ ๔
 v_4 ————— v_4 = การรับรู้ทางลิ้น (ชีวนาวิญญาณ) เกิดขึ้นในขณะที่ ๕

แผนผังแสดงวิญญาณไม่ใช่ตัวตน

ตามแผนผังนี้ v_0 เกิดขึ้นแล้วดับไป เกิด v_1 แล้วดับไปอีก ทะยอยเกิดดับเกิดดับไปต่อ ๆ กันจนถึง v_4 แต่ทั้งหมดนั้นก็ไม่ใช่ปรากฏการณ์ของอะไรบางอย่างที่เป็นตัวตนคงเดิมอยู่ตลอด ๕ ครั้ง ในขณะที่ ๑ ถ้าจะเรียก “ตัวตน” ก็ต้องเรียกโสตวิญญาณนั่นเองเป็นตัวตน และในขณะที่ ๒ ต่อมา “ตัวตน” ก็เปลี่ยนไปเป็นสิ่งใหม่คือ จักขุวิญญาณ “ตัวตน” เปลี่ยนเป็นสิ่งใหม่ไปเรื่อย ๆ ตามลำดับการเกิดและดับ ฉะนั้นเราอาจกล่าวได้ว่า “ตัวตน” ก็คือกระแสหรือกลุ่มของวิญญาณที่เกิดดับทะยอยกันอย่างรวดเร็วตลอดเวลานั่นเอง เมื่อพิจารณาเห็นเช่นนี้ “ตัวตน” ที่ลัทธิสัททนต์เชื่อถือว่าเที่ยงแท้คงเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นอมตะ ก็เท่ากับไม่มี เพราะวิญญาณมีการเปลี่ยนแปลง เกิดได้ ดับได้ สืบต่อเนื่องกันเป็นกระแสตามเงื่อนไขปัจจัย

๓.๓.๑.๒ ปฏิเสธอัตตาในแบบอุจเจตทิฏฐิ

ส่วนชาวอุจเจตทิฏฐิเชื่อว่า อัตตาดังกล่าวนั้นเป็นผลผลิตแห่งการรวมกันเป็นร่างกายของธาตุ ๔ เมื่อคนตายไป อัตตาก็ขาดสูญสลายไปพร้อมกับตายของคน แม้ความเชื่อนี้ พุทธปรัชญาก็มีความเห็นแตกต่างออกไปด้วยหลักอนิจจตา คือใช้หลักอนิจจตา ปฏิเสธได้ว่าไม่เป็นเช่นนั้น

ความเชื่อของชาวอุจเจตทิฏฐิ โดยสาระแล้วก็คือเชื่อว่าอัตตาขาดสูญ อัตตาคือจิตหรือวิญญาณ ปฏิเสธอัตตาด้วยเหตุผลว่า สิ่งที่เราเรียกว่าอัตตาหรือจิตหรือวิญญาณหรือชีวะนั้นเป็นเพียงผลผลิตของร่างกายที่ประกอบกันขึ้นอย่างพอเหมาะ มัน



ไม่เป็นใหญ่ในตัวเอง ต้องอาศัยสิ่งอื่นเกิด จึงมีการเปลี่ยนแปลงได้ ชาติสูญไปพร้อมกับการแยกสลายของร่างกายที่เป็นตัวก่อเกิดนั่นเอง เป็นการปฏิเสธอัตราแบบปรัชญาสสารนิยม แต่ที่คนละอนิจตาของพุทธปรัชญาปฏิเสธเหตุผลของอุจเจตทิฏฐิ มีความเห็นต่างกันอย่างสิ้นเชิงว่า สรรพสิ่งไม่มีอัตรา เพราะสรรพสิ่งเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ไม่มีสิ่งที่ยั่งยืนคงเดิมตลอดไป จิตหรือวิญญาณก็มีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เกิดดับ ๆ เป็นกระแสดำเนินไปอย่างต่อเนื่องโดยอาศัยปัจจัยหรือเงื่อนไข เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงมันจึงไม่ใช่อัตรา และแม้จะหาอัตราาก็จะไม่พบ เพราะไม่มีสิ่งที่เที่ยงแท้คงเดิมอยู่ แต่ก็ได้ชาติสูญเสียเลยทีเดียว

การเข้าใจว่าจิตหรือวิญญาณดับไปชาติสูญไปเมื่อมนุษย์ตาย ของชาวอุจเจตทิฏฐิ พุทธปรัชญามีความเห็นต่างออกไปว่า ในขณะที่มีชีวิตอยู่ จิตก็เกิดดับตลอดเวลาอย่างรวดเร็วต่อเนื่องกัน แม้เมื่อร่างกายแตกสลาย มนุษย์ตายลง จิตหรือวิญญาณที่เกิดดับต่อเนื่องกันนั้นจะนำไปสู่การเกิดใหม่หลังการตาย ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหานิทานสูตรว่า “ดูกรอานนท์ เพราะเหตุนี้แล สิ่งที่เป็นเหตุ เป็นต้นค้ำ เป็นต้นแดนเกิด เป็นปัจจัยแห่งนามรูป คือวิญญาณ”^{๒๒} วิญญาณดวงสุดท้ายที่ดับลงในชาติก่อนเรียกว่าจุติวิญญาณ ส่วนวิญญาณที่เกิดในภพใหม่เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ^{๒๓} จุติวิญญาณกับปฏิสนธิวิญญาณเป็นจิตคนละดวง เมื่อจุติวิญญาณจะดับลงในชาติก่อนได้ส่งผลบุญและบาปออกไปเป็นปัจจัยให้เกิดปฏิสนธิในชาติใหม่ ปฏิสนธิวิญญาณได้รับมรดกทุกอย่างจากจุติวิญญาณ ผลกรรมที่ทำไว้แต่ชาติก่อนไม่ได้ดับสูญไปพร้อมกับการดับของจุติวิญญาณ แต่ได้ไปเป็นคุณสมบัติของปฏิสนธิวิญญาณที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ ดังคำกล่าวของพระนาคเสนว่า “นามรูปที่เกิดในชาติใหม่มิใช่นามรูปอันเดียวกับนามรูปที่เพิ่งดับไปในอดีต นามรูปที่เกิดใหม่เป็นนามรูปอีกอันหนึ่งซึ่งเกิด

^{๒๒} ที่.ม. ๑๐/๑๑๕/๕๖. ฉบับ มหาจุฬาฯ ฉบับที่ ๒๕๐๐.

^{๒๓} วิสุทธิ. ๓/๑๖๐. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



ขึ้นเพราะบุญและบาปในอดีตชาติที่ได้กระทำไว้”^{๒๔} ต่อจากนั้น จิตหรือวิญญาณก็เกิดดับไปตามธรรมชาติของคนเรื่อยไปจนกว่าจะหมดสิ้นกิเลสซึ่งเมื่อตายไปแล้วจะไม่มี การเกิดอีก เป็นความสิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิด

๓.๓.๒ อนิจจตาปฏิเสธโลก

ตามทัศนะของลัทธิสัททวิญญูและอุชเชทวิญญู โลกคือสสารหรือธาตุ ๔ ที่ ประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ความแตกต่างกันอยู่ที่โลกของลัทธิสัททวิญญูมีอยู่ในเชิงปร- วิสัย (objective) มีลักษณะที่มีอยู่โดยตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับผู้รู้ และสสารนี้เที่ยง ไม่ เปลี่ยนแปลง ส่วนโลกของอุชเชทวิญญูมีอยู่ในเชิงอัตตวิสัย (subjective) คือ การมีอยู่ ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของผู้รู้ ในลักษณะนี้ เมื่ออัตตาหรือจิตหรือชีวะซึ่งเป็นตัวผู้รู้ดับ สลายไป โลกในความรับรู้ของเขาก็พลอยขาดสูญไปด้วย แต่ในความรับรู้ของผู้อื่นที่ ยังมีชีวิตอยู่ โลกเดียวกันนั้นเองก็ยังคงมีอยู่

อนิจจตาในพุทธปรัชญา แสดงว่า โลกคือสสารหรือธาตุ ๔ นั้นจัดเป็นส่วน ที่เป็นรูปอันเป็นส่วนหนึ่งของขันธ์ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) มันเปลี่ยนแปลง มีการเกิดและดับตลอดเวลาโดยอาศัยปัจจัย การเกิดดับสืบต่อเนื่องกันจึงรักษา เค้าวเดิมไว้ได้ ความเห็นว่าโลกเปลี่ยนแปลงทุกขณะนี้จึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่าเท่ากับ ปฏิเสธลัทธิสัททวิญญูซึ่งเชื่อว่าโลกเที่ยง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง โดยนัยเดียวกันนี้ โลกก็ไม่ ใช้ขาดสูญหรือดับไปพร้อมกับการตายของคนหรือการดับไปของจิต แต่อนิจจตาเห็น ว่า ในขณะที่มนุษย์ยังมีชีวิตอยู่ก็ตาม ตายไปแล้วก็ตาม โลกดังกล่าวก็เกิดแล้วดับ แล้วเกิดอีก แล้วดับอีกเรื่อยไปเช่นนี้สืบต่อเนื่องอย่างรวดเร็ว โลกซึ่งดับไปแล้วจะเป็น การดับอย่างสิ้นเชิง เราไม่อาจกล่าวได้ว่าโลกนั้นกำลังมีอยู่ เกิดโลกใหม่ขึ้นทดแทนสืบ ต่อมาอย่างรวดเร็วไม่ขาดช่วงกัน กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้มีทั้งการเกิดและการดับ มันดำเนินเป็นไปตามธรรมชาติไม่ว่าจะมีผู้รับรู้หรือไม่มีผู้รับรู้

^{๒๔} ยัม ปันทายางกูร, ปัญหาพระยามิลินท์, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๓๓๓.



อีกนัยหนึ่ง ความเชื่อที่ว่า โลกชาติสูญไปเพราะอัตตาหรือจิตซึ่งเป็นผู้รับรู้ ชาติสูญ นั้น สามารถตีความได้ว่า ขณะที่อัตตาหรือจิตยังไม่ชาติสูญคือคนยังมีชีวิต อยู่โลกก็ย่อมไม่ชาติสูญคือเที่ยงคงเดิม ดังนั้น โลกของอุจเฉททิฏฐิจึงได้ปรากฏข้อแตกต่างจากโลกในทัศนะอนิจจตาเช่นเดียวกันกับสัสสตทิฏฐิ กล่าวคือ อนิจจตาเห็นว่าโลก ไม่เที่ยงปฏิเสธความเห็นว่าโลกเที่ยงคงเดิม

พร้อมกันนี้ ความเห็นของอชิตะ เกสกะมพล ซึ่งสรุปได้ว่า เมื่อมนุษย์ตายไปแล้ว ธาตุ ๔ ก็กลับไปสู่ธาตุ ๔ ธาตุเหล่านี้มิได้หายไปไหน นั้น ตีความได้ว่า ธาตุ ๔ คือโลกในความหมายนี้ไม่มีเกิด ไม่มีดับ มันเพียงประกอบรวมกันเข้าเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ แล้วเมื่อถึงเวลาหนึ่งมันได้แยกออกจากกัน การแยกออกนั้นมีได้หมายความว่าธาตุ ๔ ดับลงหรือสลายชาติสูญไป ธาตุ ๔ ยังคงเดิมอยู่ แต่ได้แยกเป็นเอกเทศหนึ่งตามธาตุ เดิมของตนแต่ละธาตุ เมื่อเป็นเช่นนี้ ในแง่นี้ โลกในความเชื่อของอุจเฉททิฏฐิก็เป็น อย่างเดียวกันกับโลกของสัสสตทิฏฐินั่นเอง คือ เป็นสิ่งที่เที่ยงคงเดิม ซึ่งทัศนะเรื่อง อนิจจตาได้ปฏิเสธไว้อย่างชัดเจนดังอภิปรายไว้แล้ว

สรุปได้ว่า ตามรูปแบบการแบ่งเป็น ๔ ทิฏฐิที่กล่าวไว้ข้างต้น อนิจจตาจัด เข้าได้อย่างชัดเจนในรูปแบบที่ ๒ คือ - ป หมายถึง สิ่งนั้น ไม่เป็น อย่างนั้น แสดงเป็น รูปแบบได้ดังนี้ คือ

๑. อนิจจตา เป็น สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ = ป
๒. อนิจจตา ไม่เป็น สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ = - ป
๓. อนิจจตา ทั้งเป็นและไม่เป็น สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ = ป $\wedge$ -ป
๔. อนิจจตา ไม่ใช่ทั้งเป็นและไม่เป็น สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ = -(ป $\wedge$ -ป)

๓.๔ อนิจจตาอยู่กึ่งกลางสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ

หลักทางสายกลางในพุทธปรัชญา แสดงให้เห็นว่า มีแนวความคิดอยู่สอง ขั้ว ขั้วหนึ่งสุดโต่งไปด้านหนึ่ง อีกขั้วหนึ่งก็สุดโต่งไปอีกด้านหนึ่ง ส่วนพุทธปรัชญาอยู่ ตรงกลาง ไม่ดิ่งไปขั้วใดขั้วหนึ่ง เมื่อพุทธปรัชญาบอกว่าทัศนะใดสุดโต่ง มีความหมาย ว่าทัศนะนั้นมองไม่เห็นความจริงเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ อย่างครบถ้วน ดังนั้น คำว่า “สุด



โต่ง” ไม่ได้แปลว่า มองไม่เห็นความจริง แต่คำนี้หมายความว่ามองเห็นความจริงเพียงบางส่วนเท่านั้น

พุทธปรัชญากล่าวไว้ชัดเจน สัสสตทิจฐิและอุจเฉททิจฐิเป็นความเห็นสุดโต่ง ที่ว่าสุดโต่งหมายความว่า มีความจริงอยู่ชุดหนึ่ง สัสสตทิจฐิมองเห็นความจริงส่วนหนึ่ง อุจเฉททิจฐิก็มองเห็นความจริงอีกส่วนหนึ่ง ส่วนพุทธปรัชญาเห็นความจริงครบทั้งหมด ดังนั้น พุทธปรัชญาจึงอยู่กึ่งกลางระหว่างทิจฐิทั้งสองนั้น ทศณะเรื่องอนิจจตา สัสสตทิจฐิและอุจเฉททิจฐิมีการมองความจริงเฉพาะของตนจัดเป็นความจริงได้ชุดหนึ่ง ความจริงชุดนั้น คือ ๑. ไม่มีอดีต ๒. มีชีวิตใหม่หลังจากตายแล้ว สัสสตทิจฐิมองเห็น ๒. แต่ไม่เห็น ๑. อุจเฉททิจฐิมองเห็น ๑. แต่ไม่เห็น ๒. ส่วนอนิจจตามองเห็นทั้ง ๑. และ ๒. ด้วยเหตุนี้ กล่าวได้ว่า อนิจจตาอยู่กึ่งกลางระหว่างสัสสตทิจฐิและอุจเฉททิจฐิ

ด้วยลักษณะการคิดเช่นนี้ ในความจริงชุดเดิมนั้น เราอาจจัดอนิจจตาเข้าในรูปแบบที่ ๓^{๒๕} ของรูปแบบ ๔ ประการที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ข้อความที่เป็นตัวยีนจะมี ๒ ข้อความ คือ ก.อนิจจตาเป็นสัสสตทิจฐิ ข.อนิจจตาเป็นอุจเฉททิจฐิ จัดเป็นรูปแบบข้อความได้ ดังนี้

ก. อนิจจตา เป็น สัสสตทิจฐิ

๑. อนิจจตา เป็น สัสสตทิจฐิ

๒. อนิจจตา ไม่เป็น สัสสตทิจฐิ

๓. อนิจจตา ทั้งเป็นสัสสตทิจฐิ และไม่เป็นสัสสตทิจฐิ

๔. อนิจจตา เป็นสัสสตทิจฐิก็มีใช่ และไม่เป็นสัสสตทิจฐิก็มีใช่

^{๒๕} การจัดว่า อนิจจตาเป็นสัสสตทิจฐิ ในรูปแบบที่ ๓ นี้ ด้วยการมองส่วนเหมือนกันประการเดียวเท่านั้นที่ว่า มีชีวิตหลังจากการตายแล้ว เปรียบเหมือนการจัดว่า นกเป็นปลา ด้วยการมองส่วนเหมือนกันที่ว่าทั้งนกและปลาเป็นสัตว์มีชีวิตเหมือนกัน โดยความรวมทั้งหมด อนิจจตาไม่สามารถเป็นสัสสตทิจฐิได้ เหมือนกับที่นกก็เป็นปลาไปไม่ได้ การจัดดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยมุ่งให้รู้ว่ อนิจจตามีบางส่วนเหมือนกับสัสสตทิจฐิ



ที่จัดอนิจจตาเข้าในรูปแบบที่ ๓ นั้นหมายความว่า อนิจจตามีความเห็นบางส่วนเหมือนกับสัสสตทิฏฐิ และมีความเห็นบางส่วนไม่เหมือนกับสัสสตทิฏฐิ กล่าวคือ อนิจจตาเป็นสัสสตทิฏฐิ เพราะมองเห็นเหมือนกันว่ามีชีวิตหลังจากตายแล้ว และอนิจจตาไม่เป็นสัสสตทิฏฐิ เพราะมองเห็นต่างกัน โดยอนิจจตามองเห็นว่าไม่มีอดีต แต่สัสสตทิฏฐิเห็นว่ามีอดีต

ข. อนิจจตา เป็น อุจเฉททิฏฐิ

๑. อนิจจตา เป็น อุจเฉททิฏฐิ

๒. อนิจจตา ไม่เป็น อุจเฉททิฏฐิ

๓. อนิจจตา ทั้งเป็นอุจเฉททิฏฐิ และไม่เป็นอุจเฉททิฏฐิ

๔. อนิจจตา เป็นอุจเฉททิฏฐิกัมมิไซ์ และไม่เป็อุจเฉททิฏฐิกัมมิไซ์

อนิจจตาจัดอยู่ในรูปแบบที่ ๓ มีลักษณะการอธิบายเช่นข้อความ ก. นั่นคือ อนิจจตามีความเห็นบางส่วนเหมือนกับอุจเฉททิฏฐิ และมีความเห็นบางส่วนไม่เหมือนกับอุจเฉททิฏฐิ มีอธิบายว่า อนิจจตาเป็นอุจเฉททิฏฐิ เพราะมองเห็นเหมือนกันว่าไม่มีอดีต และอนิจจตาไม่เป็นอุจเฉททิฏฐิ เพราะมองเห็นต่างกัน กล่าวคือ อนิจจตามองเห็นว่ามีชีวิตใหม่หลังจากตายแล้ว แต่อุจเฉททิฏฐิมองเห็นว่าไม่มีชีวิตใหม่หลังจากตายแล้ว

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่า ในการปฏิเสธของอนิจจตาต่อแนวคิดร่วมสมัยเดียวกัน ๒ ประการ คือ สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ จัดตามแนวของพระสูตรตันตปิฎกซึ่งจำแนกทิฏฐิในเรื่องเดียวกันออกเป็นทิฏฐิที่มีรูปแบบแตกต่างกัน ๔ ทิฏฐิ อนิจจตาปฏิเสธสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิในรูปแบบ ๒ ประการ คือ - ป และ ป ^๘ - ป ดังนี้

๑. อนิจจตาไม่เป็นสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ ด้วยการพิจารณาในรายละเอียด

๒. อนิจจตาทั้งเป็นและไม่เป็นสัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ ด้วยการพิจารณาอย่างหยابและกว้าง



บทที่ ๔

คุณค่าของอนิจตาในเชิงจริยธรรม

อนิจตา คือ ความเปลี่ยนแปลง เป็นลักษณะที่เสมอเหมือนกันแห่งสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าสิ่งนั้นจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม เมื่อสิ่งเหล่านั้นปรากฏขึ้นก็จะเสมอเหมือนกันเช่นนี้ เป็นของแน่นอน เป็นกฎธรรมดา ลักษณะข้อนี้เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในแง่ที่ตัวมนุษย์เองและสิ่งแวดล้อมล้วนตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาตินี้ คือ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นกระแส ไม่มีอะไรคงทนถาวรอยู่ได้ ดังนั้น มนุษย์ผู้มีปัญญาเข้าใจแจ้งในความจริงนี้ก็สามารนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์เกิดเป็นคุณค่าขึ้นได้ทั้งที่หลักอนิจตาโดยตัวมันเองย่อมเป็นกลาง ไม่ได้ไม่ดีไม่ชั่ว

ในทางจริยธรรม คุณค่าของอนิจตามีปรากฏให้เห็นใช้ทั่วไปในหมู่พุทธศาสนิกชน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) นักปราชญ์ท่านหนึ่งในพุทธศาสนาแสดงถึงคุณค่าทางจริยธรรมของอนิจตาวามี ๒ ขั้นตอน ดังนี้ คือ °

ขั้นตอนที่ ๑ เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลงที่ไม่ปรารถนาก็บรรเทาหรือกำจัดทุกข์ได้ เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลงที่พึงใจก็ไม่หลงมัวเมา เพราะรู้เท่าทันกฎธรรมดา

ขั้นตอนที่ ๒ เร่งชวนร่ายทำกิจที่ควรทำต่อไปให้ดีที่สุดและทำด้วยใจที่เป็นอิสระ เพราะรู้ว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นไปเองหรือตามความปรารถนาของใคร

มีอธิบายว่า อนิจตามีสภาพเป็นกลางไม่ได้ไม่ดีไม่ชั่ว เมื่อมาเกี่ยวข้องกับ

° พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.



มนุษย์ก็มีการบัญญัติความเปลี่ยนแปลงด้านหนึ่งว่าดีหรือเป็นความเจริญ และความเปลี่ยนแปลงอีกด้านหนึ่งว่าร้ายหรือเป็นความเสื่อม ความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ย่อมประสบความเปลี่ยนแปลงทั้งสองด้านคือ ทั้งเจริญและเสื่อม เมื่อบุคคลมีปัญญารู้เท่าทันชัดแจ้งในเรื่องความเปลี่ยนแปลง ไม่เพียง มีเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของสิ่งทั้งหลายทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม ถ้าประสบความเปลี่ยนแปลงด้านเจริญที่พึงพอใจก็ไม่หลงมัวเมา ถ้าประสบความเปลี่ยนแปลงด้านเสื่อมที่ไม่น่าปรารถนาก็บรรเทาหรือกำจัดทุกข์ได้ เพราะรู้ว่าเป็นกฎธรรมดา แต่ก็ไม่ยอมปล่อยทุกอย่างไปตามยถากรรม โดยไม่ทำอะไรเลย เพราะรู้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย นั้นหมายความว่า สิ่งที่ดีแล้วย่อมเสื่อมได้ สิ่งที่ดีแล้วย่อมเจริญได้ และสิ่งที่เจริญแล้วย่อมเจริญยิ่งขึ้นไปได้ ทั้งนี้แล้วแต่เหตุปัจจัย บรรดาเหตุปัจจัยทั้งหลาย มนุษย์เป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่งที่สำคัญและสามารถบันดาลเหตุปัจจัยอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นได้อย่างมาก จึงรีบเร่งชวนชวนทำกิจที่ควรทำต่อไปอย่างดีที่สุด พยายามสร้างเหตุปัจจัยที่ก่อผลในด้านเจริญและกำจัดเหตุปัจจัยที่ก่อผลด้านเสื่อม ทั้งนี้ด้วยใจที่เป็นอิสระรู้เท่าทันตามเป็นจริง

๔.๑ อนิจจตาด้านทำจิตเพื่อความหลุดพ้น

ในพุทธจริยศาสตร์แสดงไว้ว่า ความดีหรือความสูงส่งสุดของชีวิตมนุษย์คือนิพพาน^๒ อันเป็นภาวะที่ความทุกข์ดับได้สิ้นเชิง เป็นเป้าหมายของชีวิต ถือได้ว่าเป็นคุณค่าสูงสุดในชีวิต ชีวิตที่ดำเนินไปสู่นิพพานอันเป็นการหลุดพ้นจากความทุกข์คือชีวิตที่ดี ส่วนชีวิตที่ดำเนินไปสวนทางนิพพานคือชีวิตที่ไม่ดี อนิจจตาเป็นหลักความจริงข้อหนึ่งที่จะทำให้ผู้รู้ชัดเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งเข้าสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ได้

การรู้และเข้าใจสังขารคือโลกและชีวิตด้วยความเท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายซึ่งเป็นสภาพปรุงแต่งล้วนไม่เที่ยงแท้ยั่งยืน ต้องเปลี่ยนแปลงไป ไม่อาจคงสภาพเดิมอยู่ได้

^๒ พ.ธ. ๒๕/๒๐๓/๕๒. ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปฏิทิน ๒๕๐๐.



ไม่ใช่ตัวตนที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามปรารถนา แต่เป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อมีความรู้เท่าทันอย่างนี้ ถ้าเกิดความเปลี่ยนแปลงแปรปรวนก็ไม่เกิดความเศร้าโศกเสียใจ วางใจได้ มีจิตเป็นอิสระไม่ถูกครอบงำกดดันจากสิ่งภายในและภายนอก

ได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ เหล่านี้เป็นธรรมดาในหมู่มนุษย์ เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ผู้ปัญญาดีมีสติรู้สิ่งเหล่านี้ แล้วพิจารณาเห็นว่า เป็นของผันแปรไปได้ เป็นธรรมดา สิ่งที่น่าปรารถนาก็อย่ายึดของท่านไม่ได้ ถึงสิ่งไม่น่าปรารถนาก็ไม่ทำให้ท่านคับแค้น ความยินดีก็ตาม ความยินร้ายก็ตามท่านกำจัดได้หมด หายลับไม่มีเหลือ”

จิตใจลักษณะนี้จะมีความสงบ ไร้ทุกข์โศก เข้าถึงความสุขอย่างแท้จริงโดยไม่อิงอาศัย เป็นการปล่อยวางไม่มีติดมัน ดังพุทธพจน์ที่พุทธองค์ทรงชี้แสดงคุณค่าว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบวางแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข”^๔ และด้วยพุทธพจน์ที่ชี้ให้เห็นชัดถึงคุณค่าในด้านจิตใจ ดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรู้แล้วซึ่งความเป็นอนิจจัง ความแปรปรวนไป จางคลายไป ดับไปของรูป มองเห็นอยู่ด้วยสัมมาปัญญาตามที่มันเป็นว่า รูปในกาลก่อนก็ดี รูปทั้งปวงในบัดนี้ก็ดี ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ดังนั้น ก็ย่อมละความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความทุกข์โทมนัส และความคับแค้นผิดหวังได้ เพราะละความโศกเศร้า...ได้ ก็ไม่กระวนกระวาย เมื่อไม่กระวนกระวายก็อยู่เป็นสุข ภิกษุผู้อยู่เป็นสุข เราเรียกว่าผู้นิพพานเฉพาะกรณีนั้น ๆ (ตทังคนิพพุตะ)...^๕

^๔ อจ.อญฐก. ๒๓/๕/๑๓๑. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

^๕ ที.ม. ๑๐/๒๗๒/๑๗๑. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

^๕ ส.ข. ๑๗/๔๓/๓๕-๓๖. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.



จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าคุณค่าของอนิจตาเพื่อความหลุดพ้น ต้องอาศัยสิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดขึ้นและทำมนุษย์ให้เข้าถึงจุดหมายสูงสุดของพุทธ-จริยศาสตร์ได้ นั่นคือ สัมมาปัญญา อันเป็นความรู้ที่ถูกต้องชอบธรรมแท้จริง เป็นตัวเชื่อมระหว่างสัจธรรมกับจริยธรรม

ในด้านคุณค่าเพื่อความหลุดพ้น จะกล่าวโดยอาศัยหลักอนิจตาอันเป็นหนึ่งในสามของไตรลักษณ์เพียงประการเดียวย่อมเป็นการกล่าวที่ไม่ครบถ้วน และอาจเกิดความเข้าใจผิดได้ว่าอาศัยเพียงความรู้แจ้งในอนิจตาเพียงประการเดียวก็สามารถให้เข้าถึงความหลุดพ้นได้ ตามความเป็นจริง ลักษณะทั้งสามประการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน พระพุทธองค์มักอ้างถึงอนิจตาคือความไม่เที่ยงเพื่อเป็นพื้นฐานที่จะนำเข้าไปสู่ความเข้าใจทุกข์ตาและอนัตตตา แล้วแสดงไตรลักษณ์ครบถ้วนทั้งหมด โดยมีความสัมพันธ์เป็นลำดับกัน คือ จากอนิจตาทำให้เห็นทุกข์ตา จากทุกข์ตาทำให้เห็นอนัตตตา ดังข้อความต่อไปนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ...ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นพึงเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา มิใช่เราเป็นมัน นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา^๒

การอธิบายในลักษณะนี้ เพราะอนิจตาคือความไม่เที่ยงเป็นภาวะที่ปรากฏชัดมองเห็นได้ง่าย ส่วนทุกข์ตาเป็นภาวะที่มองเห็นยากปานกลาง และอนัตตตาเป็นภาวะที่ประณีต มองเห็นได้ยากที่สุด ด้วยเหตุที่อนัตตตามองเห็นได้ยากที่สุดนั้น จึงไม่มีการค้นพบ ไม่มีปรากฏขึ้นนอกจากพระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นในโลก แต่อนิจตาและทุกข์ตาแม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตามย่อมปรากฏให้เห็น ได้^๓

^๒ ส.ช. ๑๗/๔๕/๓๗. ฉบับ มหาจุฬาเดปีฎก ๒๕๐๐.

^๓ วิภังค.อ. ๕๕. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๒.



๔.๒ อนิจจาด้านทำกิจด้วยความไม่ประมาท

การเข้าใจอนิจจายังมีส่วนทำให้เกิดความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต รับเร่งทำกิจหน้าที่เพื่อชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ะมัดระวังป้องกันความเสื่อมอันจะเกิดขึ้น และสร้างสรรค์ความเจริญ เพราะรู้เท่าทันความจริงที่สิ่งทั้งหลายมีการเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยง มีความเสื่อมสลาย เกิดแล้วดับ ดังพุทธพจน์แสดงเรื่องนี้ไว้ว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท”^๕

ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ปราศจากสติ^๕ ความไม่เลินเล่อเผลอสติ ความระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุผิดพลาดเสียหายและไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญ

บุคคลผู้ไม่ประมาทคือผู้มีชีวิตอยู่อย่างมีสติ ระลึกไว้ก่อนทำ ก่อนพูดและก่อนคิด หรือขณะทำ ขณะพูดและขณะคิด ระวังไม่ทำเหตุผิดพลาดเสียหายและไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามความเจริญแก่ตนและคนอื่น ลำบากอยู่เสมอถึงสิ่งที่จะต้องทำและสิ่งที่จะต้องเว้น ใฝ่ใจที่จะทำให้สำเร็จและจะละเว้น มองเห็นความสำคัญของเวลา กิจกรรมและเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ถลำไปในทางเสื่อมและไม่ทอดทิ้งโอกาสจะทำความดีงามความเจริญ เร่งทำกิจให้ประสบความสำเร็จอย่างรอบคอบ

- ความเปลี่ยนแปลงของชีวิต

หลักอนิจจาชี้ให้เห็นชีวิตของมนุษย์ที่เหลือน้อยลงทุกขณะ เกิดการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงนี้เรียกกันว่าการเจริญเติบโต แต่ที่จริงก็คือการใกล้ความตายไปทุกขณะ และกาลเวลาที่จะตายเป็นเรื่องไม่สามารถจะรู้ได้ในขณะที่มีชีวิตอยู่^๖ ดังนั้น จึงควรที่บุคคลจะรีบเร่งขวนขวายทำกิจการให้สำเร็จลุล่วงไปโดย

^๕ ติ.ม. ๑๐/๑๔๕/๑๐๗. ฉบับ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

^๕ ติ.อ. ๑/๓๑/๔๗. ฉบับ มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๒.

^๖ วิสุทธิ. ๒/๑๐. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



เร็วพลัน ไม่มีการผัดวันประกันพรุ่ง^{๑๑} ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท ผู้มีความเพียรพยายาม ไม่ประมาทในชีวิต ใช้ชีวิตที่เกิดมาได้อย่างมีคุณประโยชน์ ไม่ปล่อยชีวิตให้หมดไปเปล่าโดยไม่ทำอะไร ชีวิตของเขาแม้จะมีอยู่เพียงวันเดียวก็ประเสริฐกว่าชีวิต ๑๐๐ ปีของคนเกียจคร้าน หย่อนความเพียร^{๑๒}

- ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย

สิ่งทั้งหลายมีความเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ นี่เป็นลักษณะที่เสมอเหมือนกันหมด เป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยสภาพของมันเองเป็นกลาง ไม่จัดว่าดีหรือไม่ดี มนุษย์ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงนั้นแล้วบัญญัติความเปลี่ยนแปลงด้านหนึ่งว่าเจริญและด้านหนึ่งว่าเสื่อม สิ่งทั้งหลายเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโดยอาศัยเหตุปัจจัย มนุษย์ก็เป็นเหตุปัจจัยอันหนึ่งด้วยที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้และยังเป็นเหตุปัจจัยอันมีเจตนาเป็นของตนเองที่จะตัดสินใจเลือกทำหรือไม่ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความสามารถในการริเริ่มและเป็นผู้รับผลของการกระทำซึ่งตนได้กระทำนั้น ทั้งมนุษย์ยังเป็นเหตุปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างมากในการสร้างเหตุปัจจัยอื่น ๆ ดังนั้น เมื่อรู้ว่าสรรพสิ่งเปลี่ยนแปลงได้ ผู้ที่มีปัญญา รู้ชัดก็จะไม่ประมาท เร่งสร้างเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านเจริญและสร้างเหตุปัจจัยที่จะทำให้ความเปลี่ยนแปลงด้านเสื่อมไม่ยอมปล่อยชีวิตให้ดำเนินไปด้วยความเกียจคร้าน ปล่อยตัว ขาดความกระตือรือร้น ขวนขวาย ขาดความเพียรพยายาม หลงเพลินในความสุขสบาย จะทำกิจก็ต่อเมื่อมีความจำเป็นเฉพาะหน้า ไม่คิดจะป้องกันภัยและความเสื่อมที่อาจจะเกิดขึ้น

จากคุณค่าของอนิจจตาที่ได้กล่าวมา สรุปเป็นลำดับขั้นได้ ดังนี้

๑. ความจริงที่ว่า สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยงคงที่
๒. รู้ชัดด้วยสัมมาปัญญาในความจริงนี้

^{๑๑} ม.อุปริ. ๑๔/๒๗๒/๒๔๑. ฉบับ มหาจุฬาฯ เตปิฎก ๒๕๐๐.

^{๑๒} ร.ธ. ๒๕/๑๑๒/๓๖. ฉบับ มหาจุฬาฯ เตปิฎก ๒๕๐๐.



๓. ยอมรับความจริงคือความเปลี่ยนแปลง
๔. จิตมีความเป็นอิสระ สุขสงบ ตามความรู้ชัดมากหรือน้อย
๕. รับผิดชอบเหตุปัจจัยที่จะก่อผลด้านเจริญ และจะทำลายผลด้านเสื่อมเท่าที่จะสามารถทำได้ อย่างดีที่สุด

๔.๓ ความรู้แจ้งอนิจจตา

ปัญญาหรือความรู้ในพุทธปรัชญามี ๓ ประเภทตามแหล่งที่มา คือ ^{๑๓}

๑. สุตมยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการสดับ การเล่าเรียนหรือการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาจากผู้อื่น

๒. จินตามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการคิด การพิจารณาหาเหตุผล

๓. ภาวนามยปัญญา หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง

ในกาลามสูตร^{๑๔} พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตรวจสอบความรู้ที่มาจาก ๒ แหล่งแรกกับแหล่งที่ ๓ คือกับประสบการณ์ตรง ถ้าความรู้เหล่านั้นสอดคล้องกับประสบการณ์ตรงก็ให้ถือว่าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง ข้อนี้แสดงถึงการที่พระพุทธองค์ทรงยอมรับความรู้จากประสบการณ์ตรง

ความรู้แจ้งอนิจจตาจัดเป็นภาวนามยปัญญา คือความรู้ที่เกิดจากการฝึกอบรมให้เกิดขึ้นอย่างแจ่มแจ้งในใจจนเข้าใจธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายแล้ววางเฉยมีจิตเป็นอิสระ มีความสุขได้ทุกเมื่อแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงด้วยรู้ความจริง กระทำกิจที่สมควรทำด้วยความไม่ประมาท ความรู้นี้เป็นความรู้จากประสบการณ์ตรง ได้พบเห็นด้วยตนเองตามสภาวะที่แท้จริง ส่วนความรู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงจากการได้ยิน การ

^{๑๓} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๗๙. ฉบับ มหจุฬาฯ เติปฏิภ ๒๕๐๐

^{๑๔} อญ.ติก. ๒๐/๖๖/๑๔๓-๑๔๔. ฉบับ มหจุฬาฯ เติปฏิภ ๒๕๐๐.



ถ่ายทอดจากผู้อื่นหรือคิดพิจารณาหาเหตุผลไม่จัดว่า เป็นความรู้แจ้งอนิจจตาอย่างแท้จริง

การทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ โดยครบถ้วนรอบด้าน ในพุทธปรัชญาเรียกว่า ปริปัญญา^{๑๕} จัดเป็นความเข้าใจอย่างแท้จริง แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. ญาณปริปัญญา ความรู้ขั้นรู้จัก คือ รู้ตามสภาวะ ได้แก่ รู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นตามสภาวะของมัน นั่นคือรู้ว่าเป็นอะไร

๒. ตีรณปริปัญญา ความรู้ขั้นพิจารณา คือ รู้ด้วยปัญญาที่ยังลึกซึ้งไปถึงสามัญลักษณะ ได้แก่ รู้ถึงการที่สิ่งนั้น ๆ เป็นไปตามกฎธรรมดา โดยพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นั่นคือรู้ว่าเป็นอย่างไร

๓. ปหานปริปัญญา ความรู้ขั้นละได้ คือ รู้ถึงขั้นที่ทำให้ถอนความยึดติดเป็นอิสระจากสิ่งนั้น ๆ ได้ ไม่เกิดความผูกพันหลงใหล ทำให้วางใจ วางทาที และปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ได้ถูกต้อง นั่นคือรู้ว่าจะทำอย่างไร

ดังนั้น ความรู้แจ้งอนิจจตาอย่างแท้จริงจะต้องเป็นการรู้ จนถึงขั้นที่ ๓ คือ เป็นการรู้ถึงขั้นที่ละได้ ในกรณีของอนิจจตา เป็นการละนิจสัจญาณอันเป็นความหมายรู้ว่าเที่ยงได้อย่างเด็ดขาด^{๑๖} เพราะได้ทำลายสันตติคือการเกิดดับสืบต่อกันจนทำให้เห็นว่าเที่ยง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่เกิดไม่ดับ เมื่อสันตติขาดทำลายลงอนิจจลักษณะก็ปรากฏให้เห็นตามสภาวะของตน ๆ อย่างแท้จริง^{๑๗} ว่า สรรพสิ่งไม่เที่ยง เกิดแล้วดับสืบต่อกันไม่ขาดสาย สิ่งใหม่เกิดขึ้นสิ่งเก่าดับไป เห็นสิ่งต่าง ๆ นั้นขาดลงเป็นตอน ๆ ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีสติอยู่ติดต่อกันทันในขณะที่เกิดและดับ ความรู้แจ้งนี้เป็นประสบการณ์ตรง ได้พบรู้เห็นด้วยตนเองจริง ไม่ใช่เพียงแค่ได้ยินจากคำบอกเล่าหรือนึกคิดพิจารณาเอาเอง

^{๑๕} พ.ม. ๒๙/๑๓/๕๓. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

^{๑๖} พ.ป.วิ. ๓๑/๕๒/๕๙. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

^{๑๗} วิสุทธิ. ๓/๒๗๕. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๓๑.



ผู้วิจัยจะอาศัยแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายให้เห็นความรู้เรื่องอนิจตาทั้ง ๓ ชั้น ตามลำดับ โดยสังเขป ดังนี้

๑. ชั้นญาตปริยญา

ความรู้เห็นในสังขารอันแบ่งเป็นรูปและนามที่เกิดขึ้นอยู่เฉพาะหน้าตามสถานะที่เป็นจริงทุกขณะ และกำหนดได้ว่าในการรับรู้และการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของตนนั้น อะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม เช่น เมื่อเห็นรูปภาพ จักขุประสาท แสง และรูปภาพ เป็นรูป จักขุวิญญาณคือการเห็น เป็นนาม ทั้งกำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้ว่า นามและรูปล้วนเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กันและกัน อาศัยกัน เช่นรู้ว่า อาศัยจักขุประสาท (ตา) รูป แสงสว่างและการใส่ใจ จึงเกิดจักขุวิญญาณ (การรับรู้ทางตา) นั่นคือรู้แจ้งชัดรูปนามอันเป็นสภาพไม่เที่ยงตามที่ปรากฏเฉพาะหน้า เป็นชั้นรู้ว่าอะไรคือสิ่งที่ไม่เที่ยง

๒. ชั้นตริณปริยญา

ความรู้เห็นรูปนามนั้นตามที่ปรากฏเฉพาะหน้าว่าเป็นสิ่งมีลักษณะไม่เที่ยงแปรเปลี่ยน โดยพิจารณาเห็นชัดมองเห็นถึงการเกิด การดับ การเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะสืบต่อกัน ตั้งอยู่เพียงชั่วขณะของสิ่งนั้น ๆ เช่นรู้ว่า ขณะที่เห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ รูปารมณ์เก่าย่อมดับไป รูปารมณ์ใหม่เกิดขึ้นติดต่อกันไม่ขาดสาย ผู้เห็นคงเห็นแต่รูปารมณ์ที่เกิดใหม่ตลอดระยะเวลาที่ดูอยู่ ยกตัวอย่าง ร่างกายมนุษย์ เซลล์ในร่างกายเสื่อมตายไปแล้วเกิดใหม่ตลอดเวลา ร่างกายที่เราเห็นจึงเท่ากับร่างกายเกิดจากเซลล์ใหม่ ไม่ใช่ร่างกายเก่า เป็นร่างกายใหม่ วิถีจิตที่เกิดขึ้นรับรู้รูปารมณ์คือการเห็นร่างกายนั้น จิตดวงเก่าดับไป ดวงใหม่เกิดขึ้น การเห็นเก่าดับไป การเห็นใหม่เกิดขึ้นแทน ติดต่อกันโดยไม่ขาดสาย การรู้เห็นความเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปของสิ่งทั้งหลายนี้เป็นการรู้เห็นในปัจจุบันขณะเท่าทันทุก ๆ ขณะที่กำลังเกิดและกำลังเสื่อม ทั้งรู้ปัจจัยที่ทำให้เกิดและเสื่อม

ความรู้ขั้นนี้เป็นการรู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร นั่นคือรู้ว่าไม่เที่ยง มีลักษณะปรากฏไม่เที่ยง เกิด ดับ



๓. ขั้นปหานปริณญา

ความรู้อันตามเห็นความเกิดขึ้นและดับไปแห่งสิ่งทั้งหลายจนเห็นในขณะปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้นและดับสลายไปได้ชัดเจน เข้าใจสภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง ทยอยในสภาพเดิมไม่ได้ เมื่อเกิดการรับรู้หรือเคลื่อนไหวใด ๆ ในแต่ละขณะก็มองเห็นนามและรูปเกิดดับทุกขณะ เมื่อมองเห็นเช่นนั้นชัดเจนถึงเข้าก็จะคำนึงเห็นได้เด่นชัดในส่วนความดับที่เป็นจุดจบสิ้นของสิ่งทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายก็ปรากฏเป็นของน่ากลัว เพราะล้วนจะต้องแตกสลาย ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น แล้วย่อมเกิดความรู้อันมองเห็นสิ่งทั้งหลายนั้นว่าเป็นโทษ เป็นสิ่งบกพร่อง จะต้องระคนด้วยทุกข์ ก่อให้เกิดความหน่าย ไม่เพลิดเพลินติดใจ เมื่อหน่ายสิ่งทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาจะพ้นไปเสียจากสิ่งทั้งหลายนั้น จึงกลับหันไปยกสิ่งทั้งหลายขึ้นพิจารณาด้วยมีลักษณะเป็นอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา เพื่อหาอุบายที่จะพ้นออกไป เมื่อพิจารณาสิ่งทั้งหลายต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงว่าเป็นอยู่ เป็นไปอย่างนั้นเอง เป็นปกติธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางทำเฉยได้ ไม่ยินดียินร้าย ไม่ขัดใจหรือติดใจในสิ่งทั้งหลาย ละความเกี่ยวเกาะยึดมั่นในสิ่งทั้งหลาย ความรู้เข้าใจนี้มุ่งตรงไปสู่การประสบความสุขอย่างสูงสุดในพุทธ-ปรัชญาที่เรียกว่านิพพาน

ความรู้ขั้นสุดท้ายนี้เป็นขั้นที่ทำให้ถอดความยึดติด ละได้ เป็นอิสระจากสิ่งทั้งหลาย วางใจ วางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้อย่างถูกต้อง คือ ละนิจลัญญา อันเป็นความหมายรู้ว่าเที่ยง กำหนดการทำใจและการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามปกติธรรมดาได้อย่างถูกต้อง

จิตของผู้เห็นแจ้งชัดความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งจะหลุดพ้นจากอำนาจกิเลสซึ่งเป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง ด้วยไม่ถือนิमित เรียกการหลุดพ้นนี้ว่า อนิมิตติโมกข์^{๑๑} คือ การหลุดพ้นแห่งจิตด้วยการกำหนดพิจารณาสังขารธรรมทั้งหลาย ซึ่งก็คือนามรูปจนเกิดปัญญาให้เห็นแจ้งในนามรูปที่เป็นของไม่เที่ยงแท้แน่นอน จิตหลุด

^{๑๑} ขุ.ปฏี. ๓๑/๒๒๓/๒๗๕: ฉบับ มหาจุฬาฯ เติปฏิทิน ๒๕๐๐.



พ้นจากกิเลสด้วยการเห็นอนิจจาคือความไม่เที่ยงของนามรูป แล้วอาศัยความเห็นที่ไม่เที่ยงแห่งนามรูปถอนความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความจริงออกไปได้

๔.๔ วิธีเข้าถึงความรู้แจ้งอนิจจตา

การเข้าถึงความรู้แจ้งอนิจจตา ในพุทธศาสนาแสดงไว้ว่าจะต้องฝึกอบรมจิตให้รู้แจ้งเห็นจริงในสังขารทั้งหลาย เป็นการเจริญปัญญา เรียกวิธีการเช่นนี้ว่า การเจริญวิปัสสนา^{๑๙}

วิปัสสนา ตามศัพท์แปลว่า เห็นแจ้ง เห็นเข้าไปข้างใน หมายถึง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง^{๒๐}

ดังนั้น การจะรู้แจ้งอนิจจตาก็ต้องฝึกตามกระบวนการวิธีนั้น โดยสรุปก็คือ การพิจารณาสังขารทั้งหลายด้วยสติเท่าทันทุกขณะแยกแยะมองเป็นส่วน ๆ ว่าจะไรเป็นรูป เป็นนาม แล้วพิจารณาถึงความเปลี่ยนแปลง ขณะเกิดขณะดับของสังขารทั้งหลาย โดยมีสติกำหนดจับรู้เท่าทันในขณะปัจจุบันทุก ๆ ขณะ เน้นไปที่การพิจารณาตนเองในด้านร่างกายและจิตใจ เช่น อิริยาบถ การเคลื่อนไหว ความรู้สึก ทุกขณะในปัจจุบัน

^{๑๙} ที.ปา. ๑๑/๓๕๒/๒๔๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

^{๒๐} พระราชวรมุนี (ประยุทธ ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.



บทที่ ๕

สรุป วิจารณ์และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

อนิจจตาเป็นทัศนะทางอภิปรัชญาของพุทธปรัชญาเถรวาท แสดงให้เห็นถึงความจริงอันเป็นลักษณะที่เสมอเหมือนกันของสรรพสิ่งว่า ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เป็นภาวะที่ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดดับ ๆ อยู่ทุกขณะ เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างเที่ยงแท้ถาวร ตั้งอยู่เพียงชั่วขณะ

สรรพสิ่งเกิดจากส่วนประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเกิดขึ้น ส่วนประกอบแต่ละอย่างประกอบขึ้นจากส่วนประกอบย่อยลงไปอีก ทั้งหมดเหมือนกันคือไม่เที่ยง ไม่คงที่เปลี่ยนแปลง เกิดดับต่อกันไปเรื่อย ๆ มีอยู่ในรูปของกระแส กระแสนี้ดำเนินอย่างค่อยเป็นค่อยไปสืบทอดเนื่องกันไม่ขาดสาย รักษารูปแนวและลักษณะทั่วไปไว้ได้ เพราะส่วนประกอบทั้งหลายมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยสืบทอดแก่กันและกัน ทำให้เห็นปรากฏเป็นรูปเป็นร่างขึ้น

เพราะสรรพสิ่งต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขจึงเกิดขึ้นได้ ไม่มีความสมบูรณ์พร้อมในตัวเอง เมื่อปัจจัยและเงื่อนไขเปลี่ยนแปลงจึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และโดยตัวของสรรพสิ่งนั้นก็มิสภาพบีบคั้นให้เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

ความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ซึ่งไม่เกี่ยวกับผู้สร้าง ผู้บันดาล หรือเทพเจ้าใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นไปตามธรรมดา อาศัยความสัมพันธ์และความเป็นปัจจัยเนื่องอาศัยกัน ความเปลี่ยนแปลงนี้มีระเบียบ กฎเกณฑ์และทิศทางที่แน่นอน ไม่ใช่ไร้ระเบียบ ไร้กฎเกณฑ์หรือไร้ทิศทาง และความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งก็ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่อาศัยเหตุปัจจัยเกิด พระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงข้อนี้แล้วนำมาเปิดเผย



ด้วยอาศัยความเข้าใจในอนิจจตาสามารถทำให้เข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ ในพุทธปรัชญาได้ง่ายเข้า เพราะหลักธรรมในพุทธปรัชญาล้วนเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ได้ยกมาอธิบายไว้เป็นตัวอย่างให้เห็นไว้ ๔ เรื่อง คือ ไตรลักษณ์ ปฏิจตมุปบาท อริยสัจ ๔ และกรรม

เมื่อเปรียบเทียบกับทัศนะร่วมสมัย ๒ ทัศนะ คือ สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง) และอุจเฉททิฏฐิ (ความเห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ) อนิจจตาเป็นทัศนะสายกลาง ไม่สุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง โดยรายละเอียด ปฏิเสธทั้งสองทัศนะร่วมสมัย กล่าวคือ ตามความเชื่อของชาวสัสสตทิฏฐิ ที่ว่า อัตตาและโลกเที่ยงนั้นไม่ถูกต้อง ความจริงแล้ว สรรพสิ่งเปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยง ไม่คงที่ ดำเนินไปโดยอาศัยเหตุปัจจัย มีเกิดขึ้นและดับสลาย ส่วนความเชื่อของชาวอุจเฉททิฏฐิ ที่ว่า อัตตาและโลกขาดสูญ นั้นก็ไม่ถูกต้องเช่นกัน ความจริงก็คือสรรพสิ่งดำรงอยู่เพียงชั่วขณะ แล้วเปลี่ยนไป เกิดแล้วดับแล้วเกิดสืบต่อกันไปเรื่อย ๆ สัมพันธ์เนื่องกัน การจะกล่าวขาดสูญไปเลยนั้นก็ไม่ได้ เพราะยังเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป ยังไม่ขาดสูญเสียเลยทีเดียว สิ่งเก่าดับไปก็มีสิ่งใหม่เกิดขึ้นทดแทนสืบกันอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่เที่ยงก็ไม่ใช่เพราะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดดับ และเป็นสิ่งที่ขาดสูญก็ไม่ใช่ เพราะในขณะที่ดำรงอยู่ก็ถือว่ามียอยู่ แม้ดับสลายไปแล้วก็เกิดสิ่งใหม่ทดแทน

พิจารณาอย่างกว้างและหยาบ สัสสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิก็มีส่วนเหมือนกันกับทัศนะอนิจจตาได้ ในแง่นี้ คือสัสสตทิฏฐิเห็นว่ามีชีวิตใหม่หลังจากตายแล้ว อนิจจตาก็มีความเห็นเช่นนั้น ต่างกันตรงที่ว่า สิ่งที่เกิดใหม่นั้นไม่ใช่จิตหรือตัวตนที่ถาวร ไม่มีเปลี่ยน แต่เป็นจิตที่เปลี่ยนแปลงเกิดดับ เมื่อคนตาย จิตดวงสุดท้ายดับไป และส่งผลและศักยภาพไปก่อให้เกิดจิตดวงใหม่ในร่างกายที่ภพภูมิใหม่ เมื่อหมดพลังและศักยภาพที่ทำให้เกิดก็จะไม่เกิดอีก ส่วนอุจเฉททิฏฐิเห็นว่าไม่มีอัตตาที่ถาวร อนิจจตาก็มีความเห็นเช่นเดียวกัน ต่างแต่ว่า อุจเฉททิฏฐิปฏิเสธอัตตาด้วยเหตุผลว่าเป็นเพียงผลผลิตของร่างกายที่ประกอบกันขึ้นอย่างพอเหมาะ ไม่เป็นใหญ่ในตัวเอง ต้องอาศัยสิ่งอื่นเกิดขึ้น จึงมีการเปลี่ยนแปลง ขาดสูญพร้อมกับการแยกสลายของร่างกาย ในขณะที่ทัศนะอนิจจตาปฏิเสธอัตตาด้วยเหตุผลว่า ไม่มีอัตตาถาวร เพราะ



สรรพสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาทุกขณะ ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น ไม่มีสิ่งยั่งยืนคงเดิมได้ตลอดไป สรรพสิ่งเกิดดับ ๆ ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ไม่มีสิ่งเที่ยงแท้คงเดิม แต่ก็ไม่ใช่ขาดสูญเสียทีเดียว

อนิจจตาเป็นทัศนะทางอภิปรัชญาอันแสดงความจริงแท้ที่ปรากฏอยู่ มีคุณค่าในเชิงจริยธรรม ๒ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ เมื่อประสบความเปลี่ยนแปลง ก็สามารถทำได้ เพราะรู้เท่าทันกฎธรรมดา เป็นคุณค่าด้านจิตใจ

ขั้นตอนที่ ๒ ก่อให้เกิดความไม่ประมาท เร่งทำกิจที่ควรทำต่อไปให้ดีที่สุด ด้วยใจที่เป็นอิสระ เพราะรู้ว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นคุณค่าด้านการทำกิจ

ด้วยการรู้แจ้งชัดอนิจจตาอันเกิดจากการฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นประสบการณ์ตรงในกระบวนการวิริยอุตสาหะของการเจริญวิปัสสนา ไม่ใช่เพียงเป็นความรู้จากการถ่ายทอดของผู้อื่นหรือนึกคิดด้วยเหตุผล ความรู้แจ้งนั้นเป็นความรู้ถึงขั้นละได้ คือ ละนิจลัญญาอันเป็นความหมายรู้ว่าเที่ยง กำหนดการทำใจและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่มีอันต้องเปลี่ยนแปลงไปตามปกติธรรมดาได้อย่างถูกต้อง มนุษย์ก็จะประสบความสุขอันเป็นจุดหมายของพุทธศาสนาได้ นั่นคือ นิพพาน

๕.๒ วิจาร์ณ

ทัศนะอนิจจตาที่สมบูรณ์ที่สุด

ผู้วิจัยเห็นว่าทัศนะอนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นทัศนะอนิจจตาที่ก้าวพ้นอคติเฉพาะตนของผู้ค้นพบ เป็นสุดยอดของพัฒนาการทางปัญญาเกี่ยวกับเรื่องอนิจจตาที่ปรากฏในปรัชญา ดังที่ผู้วิจัยจะจัดลำดับพัฒนาการทัศนะอนิจจตา โดยไม่คำนึงถึงเวลาว่าอันใดเกิดก่อนอันใดเกิดหลัง จะมุ่งเน้นถึงเฉพาะทัศนะอนิจจตาที่มีความสมบูรณ์ น้อยที่สุดไปหาสมบูรณ์มากที่สุด ตามความเห็นของผู้วิจัย ดังนี้ คือ

อันดับที่ ๑ ทุกสิ่งทุกอย่างมีรูปสมบูรณ์ที่เป็นเอกและเป็นนิรันดร์ ไม่เปลี่ยน



แปลง อยู่ใน "โลกแห่งแบบ" (Word of forms) อันเป็นโลกของรูปสมบุรณ์ แต่สิ่งต่าง ๆ ในโลกสามัญที่เราอาศัยอยู่ไม่คงทนถาวร ต้องเปลี่ยนแปลงไป

อันดับที่ ๒ สิ่งทั้งหลายที่มีขอบเขตจำกัด ย่อมไม่เป็นเอก ย่อมเกี่ยวข้องกันและเปลี่ยนแปลงไป แต่มีความแท้จริงบางอย่างที่ไม่เปลี่ยนแปลงครอบงำมันอยู่นั้นคือพระผู้เป็นเจ้า เป็นบรมจิตที่เป็นเอก โดดเดี่ยวในตัวเอง มีอยู่ได้โดยตัวเอง เป็นตัวก่อให้เกิดและควบคุมสิ่งทั้งหลาย และสิ่งทั้งหลายนั้นเป็นมโนภาพของพระผู้เป็นเจ้า

อันดับที่ ๓ สรรพสิ่งในโลกไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนแปลงไป ความเปลี่ยนแปลงเป็นความจริงในโลก ทั้งนี้เพราะสรรพสิ่งมีแก่นแท้ที่เปลี่ยนเป็นสิ่งต่าง ๆ ตลอดเวลา

อันดับที่ ๔ สรรพสิ่งไม่เที่ยงแท้ถาวร ต้องเปลี่ยนแปลงไป อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ สรรพสิ่งไม่มีแก่นแท้อันคงที่ถาวร

ในเรื่องความเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นถึงความสมบุรณ์มากน้อยดังต่อไปนี้

ในอันดับที่ ๑ แม้สิ่งทั้งหลายต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังมีรูปสมบุรณ์ของทุกสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปในโลกพิเศษ ดังนั้น จัดได้ว่าทุกสิ่งยังเป็นของเที่ยงแท้ จึงเป็นแนวคิดเรื่องอนิจจตาที่ยังห่างไกลความไม่เที่ยงอยู่มาก

ในอันดับที่ ๒ แนวคิดในลักษณะนี้ยอมรับ "สิ่งที่มี" เพียงประการเดียวเท่านั้นที่ไม่ปรากฏการเปลี่ยนแปลง คงทนถาวรตลอดไป สิ่งนั้นเรียกว่าพระผู้เป็นเจ้าบ้าง พระพรหมบ้าง ปรมัตถ์บ้าง จัดได้ว่ามีเพียงสิ่งเดียวที่ไม่เปลี่ยนแปลง แนวคิดนี้จึงจัดให้เป็นสมบุรณ์มากกว่าอย่างแรก

ในอันดับที่ ๓ ทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง ต้องเปลี่ยนแปลง แต่ทุกสิ่งก็ยังมีแก่นแท้อันเดียวกันอยู่ นั่นคือยังมีตัวตนอันเป็นต้นกำเนิดและก่อให้เกิดสรรพสิ่ง

ในอันดับที่ ๔ นั่นก็คืออนิจจตาในพุทธปรัชญาเถรวาท สรรพสิ่งไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลง และเราจะไม่พบแก่นแท้อยู่ในสิ่งใด ทุกสิ่งว่างจากแก่นแท้ (Nonsubstantiality) ว่างจากตัวตน ทุกสิ่งเป็นอนัตตา สรรพสิ่งที่ปรากฏเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลานั้นก็เนื่องมาจากความไม่มีแก่นแท้หรืออัตตานั้นเอง ไม่มีผู้บันดาลให้เกิด



ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไปตามธรรมชาติ ดังนั้น จึงแสดงให้เห็นว่าเป็นความไม่เที่ยงที่สมบูรณ์แบบที่สุด

ทัศนะอนิจจตาในพุทธปรัชญาแม้จะบอกว่าสรรพสิ่งต้องเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่ก็ยังคงมีสิ่งนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลงด้วย นั่นคือหลักธรรมหรือกฎธรรมชาติ เช่น กฎธรรมชาติที่ว่า สรรพสิ่งต้องเปลี่ยนแปลง กล่าวอีกอย่างหนึ่ง สากลโลกประกอบด้วยสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้คือสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ของมัน กับสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงคือธรรมอันเป็นกระบวนการหรือระเบียบ แบบแผนหรือกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ

ทำไม ความเห็นว่ายั่งยืน และ ไม่ยั่งยืน จึงมีอยู่ ?

ในปัจจุบัน ได้มีการพิสูจน์ทดลองทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ จนมีความเห็นว่าในโลกของสสารหรือวัตถุไม่มีอะไรคงทนถาวร ต้องเปลี่ยนไปทั้งสิ้น ทำให้แนวความคิดที่ว่ามัสสารที่ยั่งยืนถาวร นี้ได้รับการพิสูจน์ว่าไม่เป็นความจริง แต่แนวความคิดที่ว่าจิตหรือสภาวะนามธรรมเที่ยงแท้ถาวร ไม่เปลี่ยนแปลง แนวคิดนี้ยังไม่สามารถพิสูจน์ทดลองได้เพราะพ้นจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕

ดังนั้น ความเห็นว่ายั่งยืนหรือสภาวะนามธรรมเป็นของเที่ยงแท้ จึงยังมีอยู่ เราสามารถให้เหตุผลของความมีอยู่ของมันได้ว่า เนื่องมาจากความไม่เคยประสบด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ทำให้ต้องใช้เหตุผลอนุมานว่ามีสิ่งที่เที่ยงบ้าง ว่าไม่มีสิ่งที่เที่ยงบ้าง แม้พุทธปรัชญา也不能พิสูจน์ได้โดยตรงด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ถึงความไม่เที่ยงของจิตหรือสภาวะนามธรรม แต่ก็ได้ใช้สัมผัสที่หกคือมโนสัมผัสไปรับรู้ความเปลี่ยนแปลงนั้น

ทัศนะอนิจจตาในพุทธปรัชญาแสดงลักษณะคือความเปลี่ยนแปลง เป็นที่น่าสังเกตว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นปรากฏการณ์ของสรรพสิ่ง ถ้าไม่มีสรรพสิ่งก็จะไม่มีปรากฏการณ์อันนี้ สรรพสิ่งมีอยู่อย่างเปลี่ยนแปลง เกิดดับ ฉะนั้น อนิจจตาโดยตัวเองย่อมมีอยู่ไม่ได้ มันต้องมีความสัมพันธ์กัน

ความเห็นว่ายั่งยืนนิรันดร์ หรือสิ่งไม่เปลี่ยนแปลง คงที่อยู่เสมอ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปมีเฉพาะอาการที่ปรากฏหรือลักษณะภายนอกเท่านั้น ความเห็นใน



ลักษณะนี้เป็นการมองสิ่ง ๆ หนึ่ง โดยเห็นเป็นสองสิ่งซ้อนกันอยู่คือตัวสิ่งนั้นเองอย่างหนึ่งและลักษณะภายนอกของมันอย่างหนึ่ง มองว่าลักษณะภายนอกเปลี่ยนแปลง แต่ส่วนที่เป็นนามธรรมอันอยู่ภายในซึ่งเป็นตัวแท้ของสิ่งนั้นไม่เปลี่ยนแปลง เป็นเอก ไม่เกี่ยวพันกับสิ่งใดและเป็นนิรันดร์ ความเห็นนี้มาจากการอนุมานด้วยเหตุผลไปตามความเชื่ออย่างแรงกล้า มิได้มาจากการประหลาดอย่างเป็นข้อเท็จจริง เป็นการมองสรรพสิ่งโดยใช้อคติคือความชอบ ความชัง และความกลัวต่อสิ่งซึ่งไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้

โดยที่แท้ ถ้าพิจารณาโดยปราศจากอคติ ประสาทสัมผัสทั้งหมดก็จะบอกเราว่า สรรพสิ่งไม่มีความนิรันดร์ โดดเดี่ยวจากสิ่งแวดล้อม แต่มีความเปลี่ยนแปลง สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เพราะมันสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและเปลี่ยนแปลงไปตามเช่นนั้น มันจึงไม่เป็นตัวตนของตัวเองที่จะสมบูรณ์พร้อม สภาพะนั้นเรียกว่าไม่เป็นตัวตนหรือไม่ มีตัวตน แม้จิตหรือสภาวะนามธรรมก็เป็นเช่นนั้นด้วยเพราะมันก็เป็นส่วนหนึ่งของสรรพสิ่ง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งเน้นศึกษาเฉพาะอนิจจตา โดยใช้หลักฐานในคัมภีร์บาลีเป็นสำคัญ ในปัจจุบันมีงานเขียนทางปรัชญาจำนวนหนึ่งที่ได้พยายามจะนำความรู้ที่ได้รับการพิสูจน์ทดลองทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายแนวคิดทางพุทธปรัชญา แล้วก็กล่าวกันว่า พุทธปรัชญามีความเห็นสอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ หรือ กล่าวว่า วิทยาศาสตร์มีความสอดคล้องกับพุทธปรัชญา การกล่าวเช่นนี้ต้องใช้ความระมัดระวังและรอบคอบ ผู้กล่าวต้องมีความรู้ ความเข้าใจอย่างดีในศาสตร์ทั้งสอง

ทัศนะอนิจจตาคือความเปลี่ยนแปลงนี้ มีปรากฏทั้งในพุทธปรัชญาและมีการศึกษาอย่างลึกซึ้งในทางวิทยาศาสตร์ ทั้งได้มีผู้พยายามนำพุทธปรัชญากับวิทยาศาสตร์มาบรรจบกัน อนิจจตาในศาสตร์ทั้งสองจะมีความสอดคล้องกันหรือไม่ อย่างไร เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร น่าที่จะมีผู้ทำการศึกษา ค้นคว้า วิจัย ในเชิงวิชาการอย่างละเอียดลึกซึ้งต่อไป



บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. ๔๕ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) ภาษาไทย

เทพเวที,พระ (ประยูทธ ปยุตฺโต). ไตรลักษณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ธรรมปิฎก,พระ (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

บรรจบ บรรณรุจิ. ปฏิกิจสมุปาบท. กรุงเทพมหานคร : พรบุญการพิมพ์, ๒๕๓๘.

ป.หลงสมบุญ. พจนานุกรมบาลี-ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙.

พริตจอฟ คาปรา. ตำแหน่งฟิสิกส์. แปลโดย วเนช. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสารมวดชนจำกัด, ๒๕๓๖.

เมธีธรรมาภรณ์,พระ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธศาสนากับปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

_____. ปรัชญากรีก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗.

ยัม ปันทยางกูร. ปัญหาพระยามิลินท์. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๖.

ระวี ภาวิไล. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๓๘.

ราชวรมนี,พระ (ประยูร ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.



ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย. กรุงเทพมหานคร :

บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒.

วิจิตร เกิดวิศิษฐ์,รศ. ปรัชญาครุฑในสมัยพุทธกาล. กรุงเทพมหานคร : พรศิวกา-

พิมพ์, ๒๕๓๑.

วิทย์ วิศทเวทย์. "ความคิดเรื่องอนัตตาในพระสูตร," รายงานผลการวิจัย. จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

วิทย์ วิศทเวทย์. ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต. พิมพ์ครั้งที่

๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทไทยร่มเกล้าจำกัด. ๒๕๓๖.

สมภาร พรหมทา. "อดีตากับนัตติตาในพุทธปรัชญาเถรวาท," วิทยานิพนธ์อักษร -

ศาสตรดุษฎีบัณฑิต. ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

(๒) ภาษบาลี

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. สมุโหวิโนทนิยา นาม อภิธมฺมฏฐกถาย วิภงฺค-

วณฺณนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๓๓.

_____ . สุมงคลวิลาสินียา นาม ทิฆนิกายฏฐกถาย สีลภ-

ขณฺธวคฺควณฺณนา (ปฐฺโม ภาค). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬ-

าลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . อฏฐสาสินียา นาม อภิธมฺมฏฐกถาย ธมฺมสงฺคณิ-

วณฺณนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๓๒.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. ธมฺมปทฏฐกถา (ปฐฺโม ภาค). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

_____ . วิสฺสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกฺรณวิเสสสฺส ทฺติโย ภาค. กรุงเทพ -

มหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑



มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. วิสุทธิมคฺคสุตฺต นาม ปกรณวิเสสสุตฺต ตติโย ภาค. กรุงเทพ-

มหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑

_____ อภิธมฺมตฺตสงฺคฺคปาเลีย สห อภิธมฺมตฺตวิภาวินี นาม

อภิธมฺมตฺตสงฺคฺคฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย -

ลัย, ๒๕๑๖.

_____ อภิธานปฺปติปปิกา และ อภิธานปฺปติปปิกาสูจิ. กรุงเทพมหานคร -

นคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.



ประวัติผู้วิจัย

พระมหาสุทัศน์ ตีสุธรวาทิ (นักการศึกษา) เกิดเมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จบการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะพุทธศาสตร์ สาขาปรัชญา จากมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเปรียญธรรม ๙ ประโยค จากสำนักเรียนวัดดาวดึงษาราม เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร

ปัจจุบันจำพรรษาอยู่วัดดาวดึงษาราม เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร เป็นอาจารย์สอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีประจำสำนักเรียนวัดดาวดึงษาราม.